

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE (BİLİM TARİHİ)
ANABİLİM DALI

Pozitivist Felsefede Doğrulama Kavramının Yeri

Yüksek Lisans Tezi

Ercan SALGAR

Ankara- 2011

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE (BİLİM TARİHİ)
ANABİLİM DALI

Pozitivist Felsefede Doğrulama Kavramının Yeri

Yüksek Lisans Tezi

Ercan SALGAR

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Hüseyin Gazi TOPDEMİR

Ankara-2011

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE (BİLİM TARİHİ)
ANABİLİM DALI

Pozitivist Felsefede Doğrulama Kavramının Yeri

Yüksek Lisans Tezi

Ercan SALGAR

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Hüseyin Gazi TOPDEMİR

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....
.....
.....
.....
.....
.....

.....
.....
.....
.....
.....
.....

Tez Sınav Tarihi:

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.
(...../...../200.....)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

.....

İmzası

İÇİNDEKİLER

Teşekkür.....	v
Giriş	1
I. Bölüm: Kavramsal Çerçeve; Doğru, Doğruluk ve Doğrulama.....	7
a. Doğruluk Ölçütleri	18
i. Uygunluk Ölçütü	20
ii. Tutarlılık Ölçütü.....	22
iii. Pragmatik Ölçütü.....	24
iv. Tümel Uzlaşım Ölçütü.....	25
b. Doğrulama Türleri.....	26
i. Biçimsel Doğrulama.....	27
a. Matematiksel Doğrulama.....	29
1.Eukledesci Evren Bağlamında Doğrulama.....	30
2.Eukleides Dışı Evren Bağlamında Doğrulama.....	32
ii. Olgusal Doğrulama.....	34
iii. Felsefi Doğrulama.....	38
II. Bölüm: Doğrulamanın Tarihsel Gelişimi.....	44
a. Antikçağda Doğrulama	44
i. Platon	49
ii. Aristoteles.....	56
b. Ortaçağda Doğrulama.....	65

i. St. Augustinus	66
ii. St. Anselmus	72
c. Modern Çağda Doğrulama	77
i. Descartes	79
ii. Hume	87
 III. Bölüm: Kavramsal Çerçeve; Pozitif, Pozitivizm ve Pozitivist Felsefe.....	94
i. Pozitivizmin Temel İlkeleri.....	105
ii. Pozitivizmin Sınırlandırma Ayracı.....	111
iii. Pozitivizmin Eleştirisi ve Düşüşü.....	117
 IV. Bölüm: Mantıkçı Pozitivizmin (Yeni Pozitivizmin Doğuşu).....	126
i. Mantıkçı Pozitivizmin İlkeleri.....	137
ii. Mantıkçı Pozitivizmin Sınırlandırma Ayracı.....	150
iii. Mantıkçı Pozitivizmin Eleştirisi ve Düşüşü.....	163
Sonuç.....	178
Kaynakça.....	186
Özet.....	192
Abstract.....	193

TEŞEKKÜR

Bu tezin gerek seçilme aşamasında gerekse yazılma aşamasında büyük bir titizlilik ve sabırla beni izleyip, telkin ve önerileri ile karşılaştığım güçlükleri aşmamı sağlayan saygıdeğer hocam Prof. Dr. Hüseyin Gazi TOPDEMİR'e saygı ve şükranlarımı sunarım.

GİRİŞ

Bilime konu olan olgulara ilişkin kesin bilgiye ulaşma arzusu, sistematik olarak 17. yy'dan günümüze kadar artan bir coşkuyla süregelmiştir. Gerek Antikçağ olsun gerekse Ortaçağ olsun her iki dönemde de doğa kesin bilginin olanağından tenzih edilerek pasif duruma itilmiştir. Ortaçağdan çıkılmasıyla birlikte doğa bir gerçeklik alanı olarak kabul edilmiş ve bunun sonucu olarak da epistemolojik anlamda, bilgiye ve bilime yönelik yepyeni bir anlayış hâkim olmuştur.

17. yy olarak adlandırılan bu dönemde, bilimsel gelişmelerin de etkisiyle matematik ve fizik yöntemi dönemin başat metodu olarak kabul edilmiştir. Söz konusu yöntemin başarıları, 18. yy'da kültür alanına da uygulanarak toplum bilimlerinin geliştirilmesi amaçlanmıştır. Böylece deney ve gözleme dayanan ve kesin bilgiler ortaya koyduğu düşünülen bir bilim geleneği ortaya çıkmıştır. Bu geleneğin ayırt edici özelliklerini sistematik olarak belirleyen Auguste Comte bu pozitivist geleneğinin kurucusu olarak kabul edilmiştir. Comte böylece deney ve gözlem verilerini esas alarak hem doğa bilimlerini hem de toplum bilimlerini tesis etmek istemiştir.

20. yy'ın başlarında ortaya çıkan Viyana çevresi ya da mantıkçı pozitivistler diye adlandırılan bir grup düşünür, Comte geleneğinin görüşlerini geliştirerek pozitivism ekolünün sürdürülmesini sağlamışlardır. Bu yeni bilim geleneği, günümüz bilim anlayışını derin bir şekilde etkilemeyi başarmıştır. Öyle ki günümüzde bilim tasarımı derken bir bakıma pozitivism anlaşılmaktadır.

Pozitivist geleneğinin etkisiyle 20. yüzyılın büyük başarılarından birisi de bilimsel bilginin pratik alana uyarlanması sonucunda teknolojik alanda büyük

gelişmelerin ortaya çıkmasıdır. Bu gelişmelerin bir sonucu olarak günümüz dünyasına bilgi ağı adı verilmiştir ve bu adlandırmada pozitivist felsefe geleneğinin katkısı şüphesiz azımsanmayacak ölçüdedir. Çünkü Pozitivist gelenekle birlikte bilimsel bilgi nedir? Bilimsel bilginin yapısı ve işleyişi nasıldır? Bilim olan ile olmayanın sınırlandırma ayıracı nedir? Türünden birçok soru bilim ve felsefe dünyasında ne çıkmıştır. Bu soruların yanıtlarını bulmaya yönelik irdelemeler sonucunda çağımız bilim anlayışında birtakım yenilikler gerçekleşmiştir. Bu yeniliklerin yarattığı gelişmeler insan yaşamının hemen hemen bütün yönlerinde köklü değişimlere neden olmuştur. Dolayısıyla da bugün bilimin doğasının anlaşılmasına her zaman olduğundan daha fazla gereksinim vardır. Bunu yapabilmek için de doğru önermeler topluluğu olarak betimlenen bilimin yapısını yakından anlamak zorunlu hale gelmiştir. Bilimi ne çıkaran, bilimsel bilginin önemine vurgu yapan bir akım olarak pozitivist doğru bilgi anlayışi veya bilginin bilimselliğinin ölçütünü belirlemeye yönelik temel yaklaşımının açığa çıkarılması, bunun sonucu olarak da teknolojinin gelişmesine dikkat çekmek önem taşımaktadır. Bu anlamda çağımızın epistemolojik yapısını iyi bilmek bir zorunluluk haline gelmiştir. Bunun için de pozitivist analitik incelenmesini yapmak bu ödevin gerçekleştirilmesi için en doğru yaklaşım olacaktır.

“Pozitivist felsefede doğrulama kavramının yeri” başlıklı tezin konusunu klasik ve mantık pozitivistlerin bilime veya bilimsel olana yönelik yaklaşımlarını belirleyen ‘doğrulama’ kavramının analitik incelenmesi oluşturmaktadır. Konunun temellendirilmesinde özellikle doğrulama kavramının terimsel anlamı ve kullanım alanları belirlenerek bu kavramın özellikleri belirlenmiştir. Akabinde yapılan bu analizlerden istifade edilerek pozitivist açıdan bu kavramın nasıl ele alındığı ve

pozitivizmin oluşumundaki etkisi ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Tezde ayrıca hem problemin tam olarak aydınlatılması hem de bilim felsefesinin gelişim çizgisi içerisinde ortaya çıkan yeniliklerin belirlenebilmesi için, pozitivist felsefe öncesi gelişmeler de tarihsel bağlamda ser imlenmiştir.

Positivist gelenek çizgisinde ‘doğrulama’ kavramının ne anlam ifade ettiğini doğru bir şekilde tespit etmek için tezimiz birbiriyle uyumlu ve bağlantılı olarak bir giriş, dört bölüm ve bir sonuç olarak düzenlemiştir.

Kavramsal ereve başlığı altında ele alınan birinci bölümde kavram kargaşalığını önlemek için doğrulama kavramı ile doğrudan ilintili olan doğru ve doğruluk kavramları etimolojik olarak irdelenmiş, buna bağlı olarak çeşitli doğruluk ölçütlerinin ele alınıp, analiz edilmiştir. Bunun nedeni ise her doğrulama işleminin ancak belirli doğruluk ölçütlerine göre yapılabileceği gerçeğidir. Bunun sonucunda doğrulama işlemi mantığının daha ayrıntılı bir şekilde anlaşılabileceği inancındayız. Ayrıca mevcut kullanılan doğrulama türleri tespit edilerek pozitivist felsefe ekolünde hangi doğrulama türlerinin hangi amaçla kullanılmak istendiği daha açık bir şekilde gözler önüne serilecektir.

Doğrulama kavramının tarihsel gelişimi olarak ele alınan ikinci bölümde antik dönemden, modern döneme kadar filozoflar tarafından ‘doğrulama’ kavramının nasıl ele alındığı ve sistemleri açısından ne anlam teşkil ettiği analiz edilmiştir. Böylece bu tarihsel bakış açısıyla doğrulama kavramı bağlamında pozitif felsefe temsilcilerinin hangi filozoflardan etkilenip etkilenmedikleri de rahatlıkla görülmüştür.

nc bölümde klasik pozitivizm üzerinde durulmuştur. Özellikle de pozitivizmin kurucusu olarak kabul edilen Auguste Comte’un ‘doğrulama’

kavramına ilişkin düşünceleri merkeze alınarak, bu kavramın pozitivist sistem açısından ne derece önem taşıdığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Comte, sınırlandırma ayrıca olarak doğrulama kavramını doğrudan dile getirmese de yine de bilim olan ile bilim olmayanı ayırt etmek için deney ve gözlem verilerini belirtmekle olgusal doğrulama anlayışının önemini vurgulamıştır. Bu atılım da ilk kez bilim olan ile olmayan arasına sınır çizme teşebbüsü olarak değerlendirilecektir. Fakat zamanla gelişen teorik kuramlar, teorik terimlerden (elektron, kuant, atom..vb) oluşan teorik önermelerin doğrulanma problemini beraberinde getirecektir. Bu noktadan sonra bayrağı devralıp geliştirecek olan da mantıkçı pozitivistler (Neopozitivistler) olarak anılan düşünürler olacaktır.

Dördüncü bölüm olarak ele alınacak çalışmada mantıkçı pozitivistler detaylı bir şekilde analiz edilecektir. Doğrulama kavramının asıl sistemli bir şekilde ele alınıp işlenmesi mantıkçı pozitivistler tarafından yapılacaktır. Viyana çevresi olarak da bilinen bu ekolün en temel çıkış gerekçesi, her türlü metafizik söyleme karşı bir tutum geliştirmiş olmaya çalışmalarıdır. İşte bu tutumu geliştirme çabalarının ürünü olan doğrulama kavramı çevre düşünürleri için hayati bir önem arz edecektir. Sınırlandırma ayırıcı olarak da bilinen ‘doğrulama’ kavramı böylece metafizik ile bilim arasına diğer bir ifadeyle bilim olan ile olmayan arasına keskin bir sınır çizecektir.

Çevre düşünürlerinin bu amaçlarını gerçekleştirmede yardımcı olacak en has silahları ise dil ve mantık olacaktır. Çünkü deney ve gözlem yalnızca doğrudan doğrulanabilen ya da olgusal önermeler için kullanışlıdır; oysa teorik nitelikteki önermelerin doğrulama işlemi dolaylı bir yoldan yapılabileceği için dil ve mantık araçlarının kullanılması da kaçınılmaz olacaktır. Böylece çevre düşünürleri dil ve

mantık araçlarını kullanarak hem teorik önermeleri doğrulamaya hem de metafizik öğeleri elemeye çalışmak bir anlamda projelerinin gayesine işaret edecektir.

Ayrıca belirtilmelidir ki mantıkçı pozitivist hareketini karakterize eden düşünüş şekli veya ana karakteristik özellik ‘doğrulama’ kavramı ile belirginleşecektir. Çünkü gerek metafiziği eleme düşüncesi¹ olsun gerekse dil ve mantık araçlarını kullanma² olsun her iki tutumun da deyim yerindeyse ithal edilmiş fikirler olduğu görülecektir. Buna karşın “doğrulama” kavramını formülleştirerek problemlere uygulama düşüncesi çevre düşünürlerine ait özgün bir tutum olacaktır. Dolayısıyla tez süreci boyunca çevrenin bu tutumu ser imlenmeye çalışılacaktır.

Bu bağlamda her bilimsel araştırma gibi bu tezin amacı da öne sürülen hipotezin sınanmasıdır. Söz konusu hipotezimiz de “doğrulama kavramının pozitivist felsefenin oluşumunda karakteristik bir önem taşıdığı savıdır”.

Bu anlamda pozitivist felsefeyi incelemenin en iyi yollarından biri “doğrulabilirlik” kavramını incelemektir savı da tezimizin alt hipotezini içerecektir. Ayrıca bu kavramının incelenmesi aynı zamanda bilimin yapı ve işleyişi hakkında dolaylı yoldan bilgi vereceği için, doğrulama sürecinde ele alınan kavramlar, önermeler ve yöntemler de konumuz sınırları dâhilinde olacaktır. Bu anlamda öncelikle çeşitli türdeki önermelerin doğrulanma işlemleri ve bunların kuramlarla nasıl ilişkili oldukları bu çalışmanın amacına doğrudan hizmet edecektir. Ayrıca Bilimsel bir yapıda asıl doğrulanması istenen önermeler bütünü, kuramlar olduğu

¹Metafiziği eleme düşüncesini çok eski tarihlere götürmek mümkündür; fakat bu konuda çevre düşünürlerinin doğrudan etkisini gördüğü düşünür David Hume’dur. Bkz. Rudolf Carnap, *Philosophy and Logical Syntax*, Thoemmes Press, England 1996, s. 36.

²Çağdaş felsefe içerisinde başat duruma gelen analitik felsefenin başlıca tutumu, felsefe problemlerini dil problemi haline dönüştürerek mantık aracılığıyla çözümlemek olmuştur. Bu çalışmalara olanak sağlayan düşünürler ise B.Russell, A.Whitehead, Frege gibi düşünürler olmuştur. Çevre düşünürleri de bu yeni yöntemlerden yararlanarak kendi sistemlerini tesis etmeye çalışmışlardır. Bkz. J.G.Rossi, *Analitik Felsefe*, Çev: Atakan Altınörs, Say Yayınları, İstanbul 2008, ss. 9-10.

için kuram (teorik önermeler) ve gözlem önermeleri arasındaki iliŖki de çalışmanın sınırları dâhilindedir.

Genel hatlarıyla çalışmamızın sınırları dâhilinde şu problemler ele alınacak ve sorgulayıcı bir tavırla yanıtlanmaya çalışılacaktır.

- 1- Bilim olan ile olmayanı ayırt edecek sınırlandırma ayraı ne olmalıdır?
- 2- Anlamalı önermelerin ölçütü ne olmalıdır?
- 3- Metafiziği elemek için ne tür bir ayraç gereklidir?
- 4- Kuram niteliğinde teorik bir önermenin doğrulama işlemi nasıl yapılacaktır?
- 5- nermeler arası ilişkilere bağlı olarak, kuram niteliğindeki bir tümel önermenin tikel (gözlem) nerme ile nasıl bağlantısı kurulabilir?
- 6- Bilimsel süreç, gözlemlerden kurama doğru mu yoksa kuramlardan gözleme doğru mu işler?

Bütün bu sorular yukarıda bahsedilen genel hipotezden doğrudan ilişkilendirilebilecek problemlerdir. Dolayısıyla bu problemlerin çözümüne verilmiş yanıtlar aynı zamanda genel hipotezimizin de doğruluğunu ve yanlışlığını belirleyecektir.

I. BÖLÜM

Kavramsal Çerçeve: Doğru, Doğruluk ve Doğrulama

Genel anlamda birçok disiplin açısından ‘doğru’, ‘doğruluk’ ve ‘doğrulama’ kavramları kuramsal ve pratik yanlarıyla bir türlü sorun olarak hep kalmıştır. Bu kavramlar bir yandan gündelik yaşamın akışında sürüklenip giden insanlar tarafından diğer yandan ise bilim, sanat, din ve felsefe temsilcileri tarafından çeşitli bağlamlarda kullanılagelmiştir. Tüm bu çabalara karşın kavramın tam bir açıklıkla ortaya konulduğu söylenemez, gerçi ‘doğru’ terimi günlük yaşamda dilimizden düşmeyen bir sözcüktür; ama terime doyurucu bir tanım verme söz konusu olduğunda büyük güçlüklerle karşılaşmaktadır.

Ayrıca bu kavramları ele alıp kullanan bazı kimseler, belirli, hazır tanım, kavram ve varsayımlardan hareket ettikleri için ister kuramsal bağlamda ister ise kılğısal bağlamda olsun bir anlam belirsizliği ve kavram kargaşasını da beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla bu kavram kargaşasını ortadan kaldırmak için çalışmamızın ilk bölümünde çalışmada gerekli olacak ve çalışmada ileri sürülecek temel fikirlerin anlaşılmasını sağlayacak olan kavramların terimsel tanımlarına yer verilecektir. Bu bağlamda öncelikle, çalışmamızın temel düşünsel altyapısını oluşturacak olan doğru, doğruluk ve doğrulama kavramlarının dilsel ve terimsel analizi yapılacaktır.

Kavramsal Çerçeve

i. Doğru (True)

Genel olarak ‘doğru’ kavramı bilgi kuramsal bağlamda kendini iki şekilde ortaya koyar: Bunlardan birincisi gerçeğe uygun olan bir önermeye, ikincisi ise mantıkta, düşünme yasalarına uygun olan ifadelerle işaret eder.³ Her iki tanım da ortak yön olarak varlık ve zihin arasındaki bir uyuşmaya işaret edildiği dikkat çekmektedir. Diğer taraftan bazı düşünürler bu varlık ve zihin arasındaki uyuşmanın birebir olamayacağına işaret ederek, doğru tanımını bilgi kuramsal çerçevede gerçekliğin bilinçteki yansıması ya da bilinçteki görünümü olarak tanımlamışlardır.⁴ Bu ifadelerden anlaşıldığı üzere ‘doğru’ ister bir önermede ifade edilsin, isterse bilinçte bir görünüm olsun her iki anlamda da varlık ve zihin arasında epistemolojik anlamda gerçeklikle⁵ bir uygunluğu ifade eder.

Ayrıca ‘Doğru’ kavramının gündelik dilde değişik kullanımlarının olduğu da bilinmektedir. Yasalar ve kurallar bağlamında haklı veya yasalara uyan kişi doğrudur (haklıdır) ifadesi sıklıkla kullanılır. Yine benzer biçimde bir ahlak terimi olarak da doğru insan, geleneğe, göreneğe uygun davranan insan olarak da gündelik yaşantı da sıklıkla karşılaşılan ifadelerdir.⁶ Bu bağlamda söz gelimi ‘doğru arkadaş’ ifadesi kullanıldığı zaman burada kastedilen kişinin sadık ve güvenilir olduğudur.⁷ Böylelikle burada ele alınan doğru kavramı da ister hukuk kuralları bağlamında olsun ister ise ahlak kuralları bağlamında olsun her iki kullanımda da bir davranış kalıbının ölçütü olarak ele alınmıştır.

³ Bedia Akarsu, *Felsefe Terimler Sözlüğü*, İnkılap Kitabevi Yayınları, İstanbul 1998, s.58.

⁴ Afşar Timuçin, *Felsefe Sözlüğü*, Bulut Yayınları, İstanbul 1998, s. 96.

⁵ Gerçeklik kavramının buradaki kullanımı bilinçten bağımsız olarak öznenin karşısında bulunan varlıklara tekabül etmektedir. Diğer bir ifadeyle doğrudan algılayabildiğimiz nesneler burada gerçeklik olarak ele alınmıştır. Ayrıca Bkz, B.Akarsu, a.g.e, s.84.

⁶ Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993, s. 67.

⁷ Pascal Engel, *Truth*, McGill-Queen's University Press, Montreal 2002, s. 9.

Netice itibariyle ‘doğru’ sözcüğünün dilimizde birçok kullanışı olduğu görülmektedir. Özetlemek gerekirse isim olarak doğru çizgi anlamında, bazen de doğru önerme anlamında kullanılmaktadır. Sıfat olarak ise bir yol eylem ve davranışlara, bir de bekleme, inanç, yargı, iddia ve önermelere uygulanır. Doğru sıfatının bu iki kullanımını kesin olarak birbirinden ayırmak gerekir: eylem ve davranışlar için kullanılması halinde haklı ve yasaya uygun (Right, Justice) anlamına gelir; bekleme, inanç, yargı, iddia ve önermelere uygulanması halinde ise gerçeğe uygun (True) anlamına gelir.⁸ Fakat burada çalışmamızın ilerleyen süreçlerinde ‘doğru’ sözcüğü farklı bir şekilde belirtilmediği hallerde, genellikle epistemolojik bir anlamda ‘gerçeğe uygun’⁹ manasında kullanılacaktır.

ii. Doğruluk (Truth)

Doğruluk nedir? diye sorulduğu zaman genellikle yaygın kabul edilen görüş düşüncenin gerçeklikle uygunluğu olarak bilinir. Kaynaklara bakıldığında zaman ilk olarak bilgi kuramsal çerçevede doğru, bir önermenin özelliği, düşüncenin öznesi ile gerçeklikle uygun olması, yargı ve önermelerin gerçeğe uygunluğu ve verilen bir olguyla içerikçe uygunluğu, anlamlarını vermektedir.¹⁰ İkinci bir anlam olarak da düşüncenin kendi kendisiyle uyum içinde olması, çelişik olmaması (biçimsel doğruluk-biçimsel mantıkta) anlamlarını taşımaktadır.¹¹ Bu tanımlardan da anlaşıldığı üzere bu anlamlar daha önce ele alınan ‘doğru’ kavramının epistemolojik anlamlarını vermektedir. Çünkü her ikisi de burada bilginin yadsıma ve onaylama

⁸ Teo Grünberg, *Epistemik Mantık Üzerine Bir Araştırma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007, s. 40.

⁹ Gerçeğe uygunluk buradaki kullanım itibariyle sadece önermelerin olgularla bir uygunluğunu bildirir. Söz gelimi, gül kırmızıdır, önermesi öne sürüldüğü zaman bu önerme dış dünyadaki ‘gül’ denen nesnenin kırmızılık durumunu onaylıyorsa gerçeğe uygundur. Ayrıca Bkz. Kazımierz Ajdukiewicz, *Felsefeye Giriş*, çev: Ahmet Cevizci, Sentez Yayın, İstanbul 2007, s.20.

¹⁰ Süleyman Hayri Bolay, *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*, Nobel Yayınları, Ankara 2009, s. 93.

¹¹ Bedia Akarsu, a.g.e, s.58.

belirteçleri durumundadırlar. Ayrıca yukarıda bahsedilen tanımlara koşut olarak bilgi kuramsal çerçevede iki tür doğruluk anlayışı ile karşılaşırız: Bunlardan ilki gerçeğe uygunluğu temsil eden olgusal anlamda bir doğruluktur. Bu tür doğrular genellikle ampirik bilimler alanında kullanılır; diğeri ise düşüncenin kendi içinde bir tür uyumluluğa işaret eden biçimsel doğruluktur. Bu tür doğrular ise genellikle mantık ve matematik alanlarında kullanılır.

Doğruluk kavramının tanımını bir yönüyle bu çerçeve içerisinde verebiliriz; fakat bütün bunlara karşın ‘doğruluk’ kavramının ister günlük yaşamda olsun ister akademik disiplin alanlarında olsun, özellikle ‘hakikat’ ve ‘gerçeklik’ kavramları ile aralarındaki anlam farklılığı pek önemsenmeksizin biri diğerrinin yerine kullanılabilmektedir. Dolayısıyla aralarındaki ayrımı göstermek için ilk olarak bu kavramların kullanım alanlarının belirlenmesi gerekmektedir. Çünkü bir kelimenin anlamı daha çok kullanıldığı alanda ortaya çıkar. Ayrıca bu kavram ayrımını yaparken yöntem olarak terimlerin İngilizce karşılıklarını yazmanın kavramlar arasındaki karışıklığı önleyeceğini düşünüyoruz.

İngilizcedeki ‘reality’ sözcüğü Türkçedeki ‘gerçeklik’ sözcüğünün karşılığı olarak ele alındığı zaman, gerçeklik (reality) genel anlamıyla var olan şeylerin tümü anlamında kullanılır. Bu anlamda gerçekliğin şu türleri ortaya çıkmaktadır: a) Bilinçten, tasarımlardan bağımsız olan varlıklar, b) Belli bir zaman bağlantısı içinde yaşanmış olan, yaşantı ve deneylerde somut olarak karşılaşılan şeyler. Bu tanımları daha özel bir anlamda ifade etmek gerekirse bilimsel araştırmalarda her türlü öznel öğenin karşısında nesnel olarak geçerliliği olan varlıklar diye genişletebiliriz.¹² Ancak bir gerçeklik anlayışının daha olduğunu vurgulamak gerekir. Bu gerçeklik anlayışına

¹²Bedia Akarsu, a.g.e, s. 85.

göre gerçeklik, tikel nesnelerden soyutlanarak elde edilen tümellerdir. Yani gerçeklik zihinden bağımsız değildir, aksine zihnin içinde var olabilmektedir.¹³

Yukarıdaki anlatımlar ışığında görüldüğü gibi ‘doğruluk’ doğanın kendisinde bulduğumuz bir özellik değildir. Örneğin bir dağı, bir ırmağı, bir ağacı, çiçeği ya da diken, güneşli ya da bulutlu bir havayı, canlı ya da cansız bir nesneyi ‘doğru’ ya da ‘yanlış’ diye nitelemek söz konusu değildir. ‘Doğruluk’ insanın dünyada olup bitenlere yönelik beklenti veya inançlarına; bir nesne, bir olgu ya da olgusal bir ilişkiyi betimleme, açıklama türünden girişimlerine özgü bir özelliktir. Beklenti veya inançlarımız, olgulara ilişkin betimleme, açıklama ve öndeyişlerimiz doğru ya da yanlış olabilir. Öyleyse ‘doğruluk’ ya da ‘yanlışlık’ ‘doğa’ dediğimiz gerçekliğin değil, gerçekliğe ilişkin sav, beklenti, öndeyi ve açıklamalarımızın bir özelliğidir.¹⁴

Bu ayrımı yaptıktan sonra yine İngilizcedeki ‘truth’ sözcüğü Türkçedeki ‘doğruluk’ ya da ‘hakikat’ sözcüğü ile karşılanırsa en azından gerçeklik ile hakikat/doğruluk’un karıştırılması sorunu dilsel olarak çözülmüş olur. Ama ‘doğruluk’ ve ‘hakikat’e ilişkin olarak aynı şeyi söylemek zordur; çünkü yukarıda söz edildiği gibi ‘true’ ve ‘truth’ sözcüklerinin yanında ‘right’ ve ‘rightness’ sözcükleri de var. Bilgi felsefesi tartışmalarında bu sözcükler yan yana kullanılmaktadır.¹⁵

Dolayısıyla ortaya çıkan bu güçlüğü aşmada şu yol izlenilebilir. Eğer doğruluk kavramı varlık bilimsel açıdan ele alınırsa ‘hakikat’ terimi ile eşleştirilebilir. Bu doğruluk biçiminin Anselmus, Hegel ve Heidegger gibi filozoflar tarafından da ele alınıp irdelendiği görülmektedir. Çünkü onlar varlığın değişmeyen

¹³ Karl Vorlander, *Felsefe Tarihi*, Çev: Mehmet İzzet & Orhan Saadettin, İz Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 146.

¹⁴ Cemal Yıldırım, *Bilimsel Düşünme Yöntemi*, İmge Kitabevi, Ankara 2008, s. 247.

¹⁵ Harun Tepe, *Platondan Habermas’a Felsefede Doğruluk ya da Hakikat*, Ark Yayınevi Ankara 1995, s. 3.

boyutunu doğruluk/hakikat olarak adlandırmışlardır. Bu bağlamda denilebilir ki Filozoflar tek tek doğruları değil doğruluk'u yani doğruluk niteliğinin doğasını araştırırlar. Nitekim felsefe için önemli olan neyin doğru olduğu değil, doğruluk'un kendisinin ne olduğudur.¹⁶ Aynı şekilde gündelik dilde de varlığa ilişkin doğruluktan söz edebiliriz: Söz gelimi 'hakiki dost', 'hakiki sevgi' ve 'hakiki altın'¹⁷ gibi söylemler felsefi doğrulukla aynı bağlamda kullanılır. Burada dikkat edilmesi gereken husus hakiki olmanın varlığın değişmez bir özelliğine tekabül etmesidir, diğer bir söylemle varlığın değişmez özünü temsil etmesidir.

Ayrıca burada şunu da belirtmek gerekir ki her gerçek olanın hakikat olması gerekmiyor, çünkü bazı filozoflar tarafından hakikat kavramı dış dünyada ki olgulara karşılık olmak bakımından kullanılırken bazıları için metafiziksel bir varlığa tekabül eder. Genellikle (idealist) filozoflara göre bizim gerçeklik olarak adlandırdığımız olgular, oluş ve bozuluşa tabi olabilirken hakikat olarak adlandırılan varlıklar ise oluş ve bozuluşa tabi olmaksızın, bir zaman ve mekân dışında varlıklarını koruyabiliyor. Buna örnek olarak Platon'un idealar teorisini gösterebiliriz; Platon'a göre iki ayrı varlık alanı vardır. Bunlardan birisi bizim gerçek diye adlandırdığımız ve duyu verileri ile algıladığımız olgular, diğeri ise bilincimizden bağımsız olarak zaman ve mekân ötesinde varlıklarını sürdüren idea'lardır.¹⁸ Böylece bu durumda Platon için bizim gerçek olarak adlandırdığımız olgular hakikatin kopyaları olacaktır; oysa bir zaman ve mekan ötesinde varlıklarını sürdüren idealar ise ezeli ve ebedidirler. İşte Platon için de hakikat bu ezeli ve ebedi olan idealar.

¹⁶ Abdülbaki Güçlü, Erkan Uzun, *Felsefe Sözlüğü*, Bilim Sanat Yayınları, Ankara 2008, s. 422.

¹⁷ Burada 'hakiki' ve 'hakikat' kavramları arasındaki ince bir ayrıma dikkat çekmek gerekir, hakiki terimi genellikle olgularla eşdeğer olarak gerçek olarak ele alınır; ama hakikat ise bazı kullanımlarda olgulardır; bazı kullanımlarda ise zaman ve mekân ötesi olan metafiziksel bir varlıktır.

¹⁸ Platon *'Devlet'* adlı kitabında gerçek (olgu) ile hakikat arasındaki farkı mağara benzetmesi ile anlatmaya çalışır. Detaylı bilgi için: Platon, *'Devlet'* Remzi Kitabevi, İstanbul 1995, (514a- 518a), Bakılabilir.

Fakat bu klasik anlayışa tepki olarak Diğer taraftan özellikle çağdaş felsefe içerisinde bilim ve bilgi felsefesinin bir adım daha önde olması ‘doğruluk’ kavramının çoğunlukla bilgi kuramsal açıdan ele alınmasını gerektirmiştir. Hatta bazı çağdaş düşünürler varlığa ilişkin doğruluğu araştırmanın beyhude bir çaba olduğunu da iddia etmişlerdir, bu düşünürlerden biri olan Ayer şunları söyler:

“Doğruluğun bir ‘gerçek nitelik’ ya da bir ‘gerçek bağıntı’ olduğu biçimindeki geleneksel anlayış, birçok felsefi yanlışlıklar gibi, tümceleri doğru çözümleyememekten gelir. Örneğin ‘Oxford İngiltere’nin başkentidir’ önermesinin yanlış olduğu söylendiğinde söylenen şeyin tümü Oxford’un İngiltere’nin başkenti olmadığıdır. Böylece, bir önermenin doğru olduğunu söylemek, doğruca onu savlamak; onun yanlış olduğunu söylemek de, doğruca onun çelişğini savlamaktır. Bu da gösteriyor ki ‘doğru’ ve ‘yanlış’ terimleri bir şey anlatmazlar, yalnızca tümcedeki savlama ya da yadsımanın belirticisi olarak işlev alırlar bu durumda, bizden ‘doğruluk’ kavramını çözümlememizi beklemenin bir anlamı olmaz.”¹⁹

Ayer bu sözleriyle salt ‘doğruluk’ terimini araştırmanın anlamsız olduğunu belirtir. Çünkü ‘doğruluk’ kavramı filozoflara göre gerçek bir niteliğin yerini tutuyormuş gibi görünür, böylelikle de onlar da bu niteliğin ne olduğunu araştırmaya yönelik çalışmalarda bulunurlar oysa Ayer’e göre ‘doğruluk’ aksine herhangi bir şeyin yerini tutmaz, yalnızca önermelerdeki yadsıma ve onaylamanın belirteçleridir.

Diğer taraftan doğruluk kavramı bilgi kuramsal açıdan ele alındığında, ‘doğruluk’, bilgi etkinliğinin temel kavramlarından birisi olarak karşımıza çıkar. Bilindiği üzere bilgiyi inanç gibi bilgi olmayan önerme biçimlerinden ayıran ölçüt

¹⁹ A. J. Ayer, *Dil, Doğruluk ve Mantık*, Çev: Vehbi Hacıcadıroğlu, Metis Yayınları, İstanbul 1998, ss. 65-66.

doğrulanabilmesi ve yanlışlanabilmesidir. Nitekim bilgi kuramında ‘doğruluk’ önermelerin, kuramların ve benzerlerinin bir niteliğidir ve varlığını varolana ilişkin bir bildirimde bulunan özneye borçludur.²⁰ Bu bağlamda doğruluk da doğru önermeleri taşıyan cümlelerin anlamları olmuş oluyor.

Fakat burada bildiri niteliğinde olan önermelerle olmayanları ayırmak gerekecektir. ‘Çünkü dilin buyruk, dilek/istek, ünlem ve soru kiplerindeki bildirisel olmayan tümceleri değil, bildiri kipinde olup, varolan bir şey hakkında herhangi bir savı dile getiren bu yüzden de bir doğruluk değerine sahip olan tümcelerin önermeleri yalnız doğru olabilmektedir. Diğer bir söylemle doğruluk, dilin her tümcesinin değil de yalnızca önerme niteliğindeki tümcelerin bir özelliği olmaktadır.’²¹ Söz gelimi, ah bir zengin olabilseydim, bana kahve getirebilir misin? ve yangına bak! gibi ifadelerin doğruluk veya yanlışlık değerleri yoktur; çünkü bunlar bildiri niteliğinde bir önerme değildir. Buna karşın ‘hava yağmurludur’ ifadesi öne sürüldüğü zaman bildiri niteliğinde bir önerme ifade edilmiş olur ve bu önerme de doğruluk veya yanlışlık değerlerini hakkında konuşulduğu varlığın durumuna göre alır.

Yalnız burada gözden kaçırılmaması gereken diğer bir husus ise doğruluğun aslında önermede kendiliğinden var olan bir özellik olmayıp, belli bir doğruluk kavramına göre önermenin ilişkilendirildiği ya olgusal bir gerçeklikle, ya bir önerme dizgesiyle, ya bir yarar anlayışıyla, ya da başka bir şeyle olan ilişkisinde ortaya çıktığıdır.²² Böylece ‘doğruluk’ ve ‘hakikat’ yani yukarıda sözü edilen iki tür doğruluk (bilgisel doğruluk/ varlıksal doğruluk) arasındaki belirgin fark şöyle ortaya çıkıyor. Bilgi kuramsal anlamda ‘doğruluk’ bir özneye bağlı olarak ve bir bildiri

²⁰ Güçlü & Uzun, a.g.e, s. 422.

²¹ Ahmet Cevizci, a.g.e, s. 667.

²² Ahmet Cevizci, a.g.e, s. 668.

önermesi olarak ifade edilmesine karşın varlığa ilişkin doğruluk (hakikat)ise herhangi bir doğruluk değerine sahip olmadan ve bir öznenen bağımsız olarak mevcudiyetini korur.

Bu iki doğruluk anlayışını Michael Landmann'da onların eski Yunanca ve İbranice dillerinde kullanılan farklı anlamlarından yola çıkarak açıklamaya çalışır: Landmann 'ayna' ve 'kaya' simgeleriyle ifade ettiği bu iki doğruluk kavramından 'ayna' ile simgeleştirdiği eski yunanca doğruluk kavramının, batı felsefeleri için belirleyici olduğunu söyler. Bu kavram bilgiye ilişkindir. Doğru bilgi ise verili bir durumu olduğu gibi yansıtan bilgidir. Bu nedenle onu 'ayna' sembolüyle ifade eder. İbranice kaynaklı ikinci doğruluk kavramı ise esas olarak varlığa ilişkindir. Bir şeyin veya bir insanın ve doğal olarak Tanrının da güvenilirliğini ve sağlamlığını dile getirir. Bu nedenle de Landmann onu 'kaya' olarak adlandırır. Çünkü ancak sağlam, sürekli ve güvenilebilir olan şey üzerine bir yapı kurulabilir.²³

Görüldüğü gibi 'doğruluk' teriminin kullanım alanları, ister günlük yaşantıda olsun ister akademik anlamda çeşitli disiplinlerde olsun kullanım bağlamlarına göre anlam içeriği değişmektedir. Fakat biz burada konumuzun hedefleri bağlamında doğruluk terimini daha çok bilgi kuramsal açıdan bir önermenin belirteci olarak ele alıp işlemeye çalışacağız.

iii. Doğrulama (Verification)

'Doğru' kavramının belirli bir tanımı olmadan 'doğrulama' kavramının açıklanamayacağını öngörerek bu kavramı en son açıklamayı uygun gördük; çünkü 'doğrulama' bir anlamda 'doğru' diye ileri sürülen bir önermenin, ifadenin ya da

²³ M. Landman'dan Aktaran, Harun Tepe, a.g.e, s. 6.

düşüncenin haklılığının belirli yöntem ve teknikler aracılığıyla ortaya konulmasıdır. Dolayısıyla da ‘doğru’ olarak öne sürülen bir önermenin çözümlemesi yapılmadan ‘doğrulama’ işleminin yapılması güvenilir bir yol olmayacaktır.

Diğer taraftan ‘doğru’ ve ‘doğrulama’ kavramları arasındaki tam bir örtüşmeden söz edilemeyeceği ise şöyle izah edilebilir. Her doğrulanmış ifadeye doğru gözüyle bakılabilmesine karşılık, tersi doğru değildir; çünkü söz gelimi, geometrideki aksiyomlar belirli bir kabule göre ‘doğru’ olarak kabul edilebilirler, fakat doğrulanmış değildir.²⁴ Öyleyse, ‘doğrulama’ derken ne anlamalıyız?

Doğrulama (Verification): Bir önermenin, bir varsayımın doğruluğunu göstermek için deney, gözlem ve mantiki ispat yollarıyla yapılan işlemlerin hepsi olarak tanımlanır. Ayrıca ampirist bir gelenek bağlamında da bir önermenin nesnesine uygun olduğunun gösterilmesi olarak da bilinir.²⁵ Bu ifadelerden şu sonucu rahatlıkla çıkarabiliriz ki doğrulama işlemi sürecinde her şeyden önce ilk olarak ‘doğru’ olarak kabul edilen bir iddia veya varsayım gerekli olacaktır. Bu varsayım ister sezgi yoluyla ister ise çeşitli gözlemler sonucunda oluşturulsun bu şu andaki konumuz açısından önem arz etmemektedir. Fakat sonraki aşamada bu doğru olarak öne sürülen iddianın haklılığını ve geçerliliğini çeşitli yöntem ve tekniklerle göstermek gerekecektir. Kısacası ‘doğru’²⁶ kavramı ‘doğrulama’ sürecindeki ilk basamağı oluşturuyor, özetle ilk önce doğrunun ne olduğu belirlenecek daha sonra doğrulama işlemi yapılacaktır.

Genel olarak ‘doğrulama’ kavramını sadece bilim ve felsefe alanları ile sınırlamak yanlış olur, çünkü biz bu kavramı gündelik yaşamda da çok sıklıkla

²⁴ Şafak Ural, *Pozitivist Felsefe*, Say Yayınları, İstanbul 2006, s. 112.

²⁵ Süleyman Hayri Bolay, a.g.e, s. 93.

²⁶ Burada ele alınan ‘doğru’ kavramı, bir kabul bağlamında elde edilen iddia veya varsayımın yerine kullanılmıştır.

kullanabiliyoruz. Basit bir örnek vermek gerekirse, ‘A’ cinayetinin faili ‘B’ şahsıdır iddiası öne sürüldüğü zaman, eğer bu iddiayı geçerli kılmak istiyorsak bunun doğrulama yollarını da göstermek zorundayız. Böylece diyebiliriz ki doğrulama birçok bilgi türü aracılığıyla ortaya konulan önermelerin geçerliliklerini veya haklılıklarını göstermektir. Fakat burada bazı bilgi türlerini bu durumun dışında tutmak gerekecektir; çünkü bilindiği gibi sanatsal alanda onaylama belirteçleri güzel ve çirkindir. Yine aynı şekilde ahlak alanında da onaylama belirteçleri iyi ve kötü kavramlarıdır, dolayısıyla bu alanlarda bir doğrulama işleminden bahsetmek uygun görülmemektedir. Dolayısıyla bu çözümlemeler ışığında biz de konu sınırlaması bağlamında ele alacağımız doğrulama anlayışı, bilim ve felsefe kapsamında olacaktır.

Ayrıca daha öncede belirtildiği gibi varlığa yönelik bakımından iki tür doğrudan bahsedilmişti, bunlardan birisi olgusal (ampirik) anlamda doğruluk diğeri ise biçimsel (formel) anlamda bir doğruluktur. Dolayısıyla da yine aynı şekilde olgusal doğrulama ve biçimsel doğrulamadan da bahsetmemiz gerekecektir. Çünkü her alanda kabul gören doğrular arkasından kendi doğrulama anlayışlarını da oluşturmak zorundadırlar. Sonraki bölümde doğrulama türleri başlığı altında detaylı olarak ele alınacak olan bu doğrulama anlayışlarına kısaca değinmekte yarar vardır.

Olgusal (Ampirik) Doğrulama: Bu tür doğrulamalar genellikle ampirik bilimlerin alanında geçerlidir. J. S. Mill’in de işaret ettiği gibi, bilimsel bir araştırmada önce gözlem yapılır, sonra tek tek durumlardan genel bir sonuca varılır, bu aynı zamanda varsayımın oluşturulması demektir, varsayımın doğruluğunun gösterilmesi ise

doğrulamayı oluşturur.²⁷ Bu sözleri bir örnekle somutlaştırmak gerekirse: Her gözlem sonucunda bırakılan nesnelerin düştüğünü fark ederiz ve sonuç olarak bu önermeyi şu şekilde genelleştiririz. ‘Bırakılan her nesne düşer’ bu önerme aynı zamanda doğrulama sürecinden geçmediği için bir varsayım olarak doğru kabul edilebilir ama bu önermenin doğrulama işlemini, belirli koşullar altında deney, gözlem ve çeşitli teknikler yardımıyla yapıldığı zaman önerme kabul görmüş olur. Kısacası buradan şu sonuç çıkar: ‘doğru’ genelleştirilmiş önermeler için kullanılır, ‘doğrulama’ ise tek tek önermeler içindir.

Biçimsel (Formel) Doğrulama: Bu tür doğrulamalar genellikle analitik önermeler üzerinden yapılan işlemlerdir. Daha açıklayıcı bir şekilde ifade etmek gerekirse bu tür doğrulamalar belirli tanım ve aksiyomlara dayanılarak yapılan çıkarımlardır. Örneğin, ‘üçgenin iç açılarının toplamı iki dik açıya eşittir’ ifadesi kullanıldığı zaman buradaki doğrulama işlemi biçimsel bir doğrulamadır ve birtakım tanım ve aksiyomlara dayanılarak yapılmıştır. Dolayısıyla da bazı düşünürlere göre biçimsel doğrulamanın diğer bir adı da kanıtlama veya ispattır. Bu tür doğrulamalar bilgilerimizi genişletmezler sadece verili olan önermeler arasındaki tutarlılığı gösterirler.

a. Doğruluk Ölçütleri

Buraya kadar ağırlıklı olarak ‘doğru’, ‘doğruluk’ ve ‘doğrulama’ kavramları üzerinde birtakım analizler yapmaya çalıştık, her şeyden önce bu kavramsal çerçeve bir doğrunun olabileceğini varsayan düşünürler bağlamında ele alındı. Dolayısıyla

²⁷ Afşar Timuçin, a.g.e, s. 97.

bundan sonraki aşama ise artık ‘doğru’ olarak bilinen kavramın temellendirilmesine ya da haklılandırılmasına kaldı. Yani diğer bir ifadeyle şimdiki araştırma yönümüz doğru bir önermenin hangi şartlar ve koşullar altında doğru olduğunun incelenmesidir. Çünkü daha önce de ifade ettiğimiz gibi doğrulama işlemi doğru olarak bilinen önermelere göre yapılıyordu. Dolayısıyla şimdiki sorunumuz şöyle ortaya çıkıyor. Acaba doğru diye öne sürdüğümüz önermeleri bize gösteren ölçüt nedir? Bu bağlamda şimdi doğruluk ölçütü derken ne anlıyoruz ilk olarak ona bakalım.

Genel olarak doğrulama kavramı ile doğruluk ölçütü birbirleriyle karıştırılır. Özellikle de anlam bakımından benzer oldukları bazı kaynaklarda sıklıkla ifade edilir. Söz gelimi bir tanıma göre ‘doğruluk ölçütü’ sorunu, bir ifadenin ya da önermenin nasıl ortaya konulabileceği, gösterilebileceği ya da kanıtlanabileceği sorunu olarak tanımlanıyor.²⁸ Bu anlamıyla doğruluk ölçütü, tanımı gereği doğrulama kavramını da içermiş oluyor. O zaman da diyebiliriz ki mademki doğrulama ölçütü, doğrulama kavramını da içeriyor o zaman literatürde doğrulama adında bir kavrama ne gerek var? Bu soru bağlamında yola çıktığımız zaman daha önceki çalışmalarımızın da bize gösterdiği gibi doğrulama kavramı sadece doğru olarak kabul edilen bir önerme ile ve bunun ölçütü kabul edilen nesne arasındaki bir takım haklılandırma işlemlerine tekabül ediyordu. Böylece şunu anlıyoruz ki doğruluk ölçütü bize ilk olarak doğru olarak kabul edilen bir önermenin tekabül ettiği nesneyi gösterir. Sonraki aşamada ise doğrulama yöntemiyle varlık ve önerme arasındaki bir uyuma veya tutarlılığı deney, gözlem veya mantık ilkeleri aracılığıyla ortaya konulur.

²⁸ Harun Tepe, a.g.e, s. 13.

Ayrıca diğerk bir açıdan epistemolojik bağlamda doğrulama ve doğruluk ölçütü arasındaki belirgin ayırım şöyle de görülebilir. Mesela genellikle bize söylenen, doğruluğı yanlışlıktan ayırırken göz önünde tutmamız gereken nokta, belli bir savın gerçeklikle değil de, bir takım nihai ölçütlerle uyuşup uyuşmadığıdır.²⁹ Şimdi bu bağlamda doğru bir önermenin doğruluk ölçütü olarak yararı kabul ederek doğrulama ve doğruluk ölçütü arasındaki ayırımı daha rahat görmeye çalışalım. Örnek önerme olarak “sigara içmek sağlığa zararlıdır” ifadesi öne sürüldüğü zaman bu durumda doğruluk ölçütü yararadır. Dolayısıyla da burada sadece bu yarar ölçütü bağlamında önerme doğru olarak kabul ediliyor. Fakat burada şunu unutmamak gerekir ki sigara içmenin yararlı ya da zararlı olduğu bildirimlerine belirli deney, gözlem ve tetkikler sonucu ulaşılmıştır. Diğer bir ifadeyle burada doğruluk ölçütü olan ‘yarar’ kavramı daha önce yapılan bir takım deneme ve yanılma sonuçlarına bağlı olarak kendini var ettiği için, yarar ölçütü doğrulama veya yanlışlamanın bir ürünü olarak belirginleşmektedir. Bu anlamda doğrulamanın mı yoksa yarar kavramının mı önce geleceğı kısır döngüye dönüşmektedir. Fakat neticede doğrulama ve doğruluk ölçütü olan yarar kavramının ayrılmaz bir ikili oldukları da gözlerden kaçmamalıdır.

Buraya kadar yaptığımız çözümlemede doğrulama ve doğruluk ölçütü arasındaki belirgin farkları ortaya koymaya çalıştık. Şimdi ise yaygın bir şekilde kullanılan doğruluk ölçütlerini ele almak yerinde olacaktır.

i. Uygunluk (Correspondence) Ölçütü

Uygunluk kuramı, antik dönemden günümüze kadar çeşitli düşünürler tarafından

²⁹ Kazimierz Ajdukiewicz, *Felsefeye Giriş*, Çev: Ahmet Cevizci, Sentez Yayın, İstanbul 2007, s.20.

birçok anlamda yüzyıllar boyunca tartışmaların odağında yer almıştır. Bu kurama göre doğruluk³⁰, düşüncelerimizin içeriği ve gerçeklik (reality) arasındaki uygunluk ilişkisidir. Diğer bir ifadeyle eğer herhangi bir önerme (proposition), olgularla (facts) uygunluk içindeyse doğrudur.³¹ Böylece bahsedilen bu tanımları bir örnekle göstermek gerekirse, ‘Dünya yuvarlaktır’ önermesi her şeyden önce bildiri niteliğinde olduğu için bir önerme olarak kabul edilir. İkinci aşama olarak bu önerme eğer varlığın o andaki durumunu onaylıyorsa doğrudur. Yani diğer bir ifadeyle Dünya gerçekten yuvarlaksa doğru, değilse yanlıştır. Dikkat edilirse burada doğruluğu belirleyici olan önerme değil, ilişkin olduğu olgudur. Kısacası doğru önerme, ilişkin olduğu olguya denk düşen önermedir diyebiliriz.³²

Felsefe tarihinde birçok filozof tarafından kabul gören uygunluk doğruluk kuramının en önemli temsilcilerinden olan Platon ve Aristoteles’e göre de bir önerme bir varlığın ya da bir şeyin özelliğini uygun bir şekilde ifade ediyorsa doğrudur. Aristoteles ‘*Metafizik*’ adlı eserinde uygunluk doğruluk kuramını şu ifadeleri ile destekler: “*Olmayanın olduğunu söylemek ya da olanın olmadığını söylemek yanlış; olanın olduğunu ya da olmayanın olmadığını söylemek doğrudur.*”³³ Aristoteles bu sözleriyle her şeyden önce ifade edilen bir önermenin, varlığın o andaki durumunu onaylaması gerektiğini vurgular. Dolayısıyla bu ifadeler de uygunluk kuramı ile birebir örtüşmektedir.

Neticede şu sonuç çıkmaktadır: Uygunluk doğruluk kuramının gerçekleşmesi için iki önemli ögenin olması gerekir, bir tarafta söyleyen (özne) diğer tarafta ise hakkında söylenen (nesne). Böylelikle bu bağlamda ister istemez şu sorular ortaya

³⁰ Ayrıca burada vurgulamak gerekir ki doğruluk ve yanlışlık sadece bildiri niteliğindeki önermeler için geçerlidir. Çünkü bir istek ve dilek kipinde doğruluk veya yanlışlık söz konusu değildir.

³¹ Pascal Engel, *Truth*, McGill-Queen’s University Press, Montreal 2002, s.14.

³² Cemal Yıldırım, a.g.e, s. 248.

³³ Engel, a.g.e, s. 66.

çıkıyor: Bu iki keskin ayrım arasında uygunluk nasıl olacaktır bir tür özdeşlik mi, uyuşma mı yoksa eşitlik mi? Ayrıca diğer taraftan düşünce nasıl olur da kendisinden oldukça farklı bir şeyin benzeri olabilir? Zamandan başka hiçbir boyutu olmayan düşünce nasıl olur da, mekânsal olan bir şeyin benzeri olabilir? ³⁴ Türünden sorular halen de problematikliğini sürdürerek klasik doğruluk kuramını reddetmeye kadar götürmüştür.

ii. Tutarlılık (Coherence) Ölçütü

Uygunluk kuramına alternatif olarak öne sürülen bu kurama göre bir düşünce, inanç veya ifade yalnızca önermeler, inançlar ve ifadeler dizgesiyle uygun bir şekilde tutarlıysa doğrudur.³⁵ Bu kuramı savunanlara göre aslında doğruluk bireysel önerme ve düşüncelerin değil, bunların tümünü kapsayan dizgenin bir özelliğidir. Böyle bir dizge için ancak, tam anlamda ‘doğru’ diyebiliriz. Bireysel önermelere doğruluk ögesi gözüyle bakılabilir; ama hiçbirini kendi başına yeterince doğru sayamayız. Örneğin: “Sokrates baldıran zehri içerek yaşamına son verdi” önermesi tutarlılık ölçütü bağlamında ele alınırsa, idealistlere göre, bu önermenin doğruluğu bir yana, tüm nedensel koşulları ve günümüze ulaşan etkileri yeterince bilinmedikçe tam anladığımızı bile kolayca söylemeyiz. Çünkü her önerme, içinde yer aldığı dizgeyle kimlik kazanmakta, anlam ve doğruluğu dizgedeki mantıksal ilişkilerle belirlenmektedir.³⁶ Dolayısıyla da Sokrates ile ilgili bu önermenin doğruluğu her şeyden önce bu olayın gerçekleştiği dönemde neden ve sonuç ilişkilerinin birbirleriyle tutarlı³⁷ olmasına bağlıdır. Farz edelim ki Sokrates döneminde baldıran

³⁴ Kazımierz Ajdukiewicz, a.g.e, s. 17.

³⁵ Pascal Engel, a.g.e, s. 26.

³⁶ Cemal Yıldırım, a.g.e, s. 249.

³⁷ Tutarlılık, mantıklı bir bütünün parçaları veya ögeleri arasındaki karşılıklı bağlantının ve uyumun

zehri ismiyle bir terime tarihi kayıtlarda rastlanılmamıştır, o zaman önermemiz tutarsız olmuş olacak dolayısıyla da yanlış olarak kabul edilecektir.

Bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere bu kurama göre doğruluk, uygunluk kuramına karşıt olarak tek bir önermenin doğruluğunda değil de bir bütünün iç tutarlılığında kendini gerçekleştirmektedir. Ayrıca bu kuramcılara göre deneyin hükmü bize nihai ölçütmüş gibi görünebilir, ancak durum hiç de böyle değildir, çünkü deneyin hükmünün üstünde, uyuşma ölçütüne karşılık gelen daha yüksek bir mahkeme vardır. Örneğin, bir bardak suya batırılmış bir çay kaşığı düşünelim. Görme duyusunun hükmü kaşığın eğri, buna karşın dokunma duyusunun hükmü kaşığın doğru olduğunu söyler. Burada niçin görme duyusuna değil de, dokunma duyusuna inanırız? Çünkü görme duyusu tarafından desteklenen sav, diğer bilgilerimizle uyumlu değildir, öte yandan dokunma duyusuyla desteklenen sav diğer bilgilerimizle uyuşur.³⁸ Burada bir iddianın doğruluğunu belirleyen şeyin salt duyuların hükmü değil de tam anlamıyla bu savın kabul edilmiş diğer savlarla uyuşması olduğunu rahatlıkla çıkarılabilir.

Fakat tutarlılık kuramı, uygunluk kuramının bazı sorunlarını çözmesine rağmen yine de çeşitli eleştirilere maruz kalmıştır. Tutarlılık kuramının belki de en can alıcı yetersizliği de, öngördüğü tutarlı önermeler dizgesini nesnel dünyadan koparmış olması, üstelik doğruluğun belirlenmesinde gerçekliğe yer verilmemiş olmasıdır. Örneğin, bir masalda tüm bilgiler birbirleriyle çelişmeden bir uyum içinde olsun; fakat her masalda olduğu gibi, bu masal da gerçeküstü olay ve zamanlar arası kopukluk veya geçişlerin olduğu masal olsun. Böyle bir masal kendi içinde tutarlı ama gerçeklik ve deneyle tutarsızdır. Şimdi biz bu masaldaki bilgilere doğru diyebilir

olma halidir. Başka bir deyişle, çelişkilerin olmaması halinde önerme veya önermelerin tutarlılığından söz edilir. Bkz. A.Kadir Çüçen, *Mantık*, Asa Kitabevi, Bursa 1999, s.20.

³⁸Kazimierz Ajdukiewicz, a.g.e, s. 21.

miyiz? Böylelikle bu eleştirilere göre diyebiliriz ki tutarlı bilgi ile edimsel olgu arasında farklılık vardır.³⁹

Fakat burada şu ayrıma dikkat etmek gerekir ki tutarlılık ölçütü sadece teorik anlamdaki ifadeler için kullanılmaz; aynı zamanda pratik alanda da çok sıklıkla kullanılan bir doğruluk ölçütüdür. Ayrıca ampirik bilimlerdeki kullanımıyla sosyal bilimlerdeki kullanımları şekil bakımından farklılık gösterse de içerik bakımından aynıdır. Çünkü her bir önermeyi oluşturan terimler, ister teorik bağlamda olsun isterse pratik bağlamda olsun önceden bir dizge içinde anlamlandırılmıştır ve buna göre de bir uygunluğu içerir. Bilindiği gibi ‘masa siyahtır’ önermesi genellikle uygunluk ölçütü bağlamında doğrulanır. Fakat biz burada daha önceden masa ve siyah terimlerinin anlamlarını bilmeseydik ya da birbirleriyle konu yüklem ilişkisi bakımından uygunluk göstereceklerini bilmeseydik nasıl doğrulama yapılabilirdi? Diğer taraftan bu konu yüklem uygunluğunun bilgisine sahip olmasaydım, çok rahatlıkla ‘masa sayıdır’ ifadesini kullanabilirdim. Kısaca belirtmek gerekirse aslında tutarlılık ölçütü diğer doğruluk ölçütlerini de bir nevi içinde barındırır. Böylece de gerek felsefe gerekse bilimsel disiplinlerde çok sıklıkla kullanılagelmıştır.

iii. Yararcı (Pragmatik) Ölçüt

Bu anlayışa göre doğru düşünce bir soruna çözüm getiren, deneylerimizi anlamlı kılan ya da belirsiz bir duruma açıklık sağlayan, kısacası beklentilerimize uygun sonuç veren düşüncedir. İlk bakışta değişik tanımlar izlenimi verse de bu tür belirlemelerin ortak paydası yararlı işlevidir. Bu açıdan bir önermenin doğruluğu ne gerçeklikle uyumuna ne de diğer önermelerle tutarlılığına bağlıdır. İşlevi yaşam

³⁹A.Kadir Çüçen, a.g.e,s. 71.

beklentilerini karşılayıcı ise önerme doğru, değilse yanlıştır.⁴⁰ Doğruluğu pratik bir işlev olarak ele alan bu akıma göre kısacası kuram, karşılaştığımız problemleri çözme yetisine sahipse doğrudur; aksi durumda ise yanlıştır, ayrıca bu kuramı savunan düşünürlere göre yararlı olan deneyle de kanıtlanabilir. Örneğin, kanser hastalığı için yapılan testler sonucunda A,B,C... ilaçlarından eğer ‘A’ ilacı hastalığı tedavi edecek sonuçlar veriyse, ‘A’ ilacı yararlıdır (doğrudur)sonucu ortaya çıkacaktır.

Diğer taraftan bazı güçlüklerle karşılaşan bu kuram çeşitli eleştirilere de uğramıştır. B. Russell’a göre, işe yararlık ilkesinin dinsel inanca bir gerekçe sağlama dışında kuramsal işlevliliği yoktur. A ve B gibi birbiriyle çelişen iki önerme alalım. Mantık açısından bu önermelerden biri doğru, diğeri ise yanlıştır. Oysa pragmatik görüş açısından önermeler olumlu etkiye sahipse ikisine de doğru diyebiliriz. Tersine işe yarar işlevleri yoksa ne birini ne de diğeri doğru sayabiliriz.⁴¹ Ayrıca yararlığın kişilere ve kültürlere göre değiştiği de göz önünde bulundurulduğu zaman objektif bir doğruluğun elde edilmesi konusunda pragmatik kuram, yeterli olamamıştır.

iv. Tümel Uzlaşım (Universal Convention) Ölçütü

Doğruluk bağlamında önermelerle varlık arasındaki güçlüğü aşmak için alternatif bir kuram olan tümel uzlaşım kuramı ileri sürülmüştür. Bu kurama göre herkesin veya çoğunluğun kabul ettiği bilgiler doğrudur. Burada amaç bir inanç, bir yargı, bir önerme ya da bir bilgi hakkında herkesin onunla ilgili uzlaşım içinde olduğu tutumudur. Böylece önerme üzerinde genel bir ortak yargı varsa, doğru veya

⁴⁰Cemal Yıldırım, *Bilimsel Düşünme Yöntemi*, İmge Kitapevi, Ankara 2008, s. 251.

⁴¹Cemal Yıldırım, a.g.e, s. 252.

yanlış değer verme olanağı da kolaylaşacaktır.⁴² Örneğin, bu durumu bir örnekle somutlaştırırsak: Gecenin sessizliğinde hafif ve uzun süreli bir vızıltı duyar ve bu sesin gerçekten mi var olduğunu, yoksa benim öznel bir yanılsamanın kurbanı mı olduğumu bilmek istersem, benimle birlikte olan diğer insanlara, aynı sesi duyup duymadıklarını sorarım. Bu ve benzeri değerlendirmeler bazı düşünürleri, nihai ve değiştirilemez ölçütü tümel uzlaşmada bulmak durumunda bırakmıştır.⁴³

Görüldüğü gibi bu anlayışa göre ‘doğruluk’ çoğunluğun onayına bırakılmıştır. Diğer bir söylemle aslında bu tür doğruluk ölçütü demokrasinin öne sürdüğü doğruluktur; fakat bu kuramda bazı ihtiyaçlara cevap veremediğinden dolayı çeşitli eleştirilerden kurtulamamıştır, bunlardan en önemlisi çoğunluğun bir şeye doğru demesi, acaba gerçekten o şeyi doğru yapar mı? Bilindiği üzere özellikle de demokratik nitelikteki hükümet sistemlerinde herhangi bir toplumsal sorunda halkın çoğunluğunun o konu hakkında yeterli onayı vermesi ne kadar doğru olabilir. Diğer taraftan bilim ve felsefe bağlamında bir önermenin doğruluğu için çoğunluğun görüşüne riayet etmek sağlıklı sonuçlar vermeyebilir. Çünkü nasıl ki bir hastalık belirtisinde bir mühendise değil de doktora gidiliyorsa, herhangi bir alanla ilgili problemin çözümünde de çoğunluğa mı başvurmalı yoksa o alanın uzmanına mı danışmak gerek? Bu gibi sorunlar da özellikle bilim ve felsefe disiplinlerinde tümel uzlaşım ölçütünün geçerliliğini düşürmüştür.

b. Doğrulama Türleri

Daha önce de bahsedildiği gibi ‘doğrulama’ ve doğruluk ölçütü arasındaki en belirgin fark, doğruluk ölçütü, önermenin sadece nesnesini bize göstermesine rağmen

⁴² Kadir Çüçen, *Bilgi Felsefesi*, Asa Kitabevi, Bursa 2001, s. 72.

⁴³ Ajdukiewicz, a.g.e, s.23.

doğrulama kavramı ise bu nesne ve önerme arasındaki ilişkiyi bize detaylı olarak gösterir. İşte bu önerme ve nesne arasındaki uyumluluk veya uyumsuzluk ilişkilerini bize gösterecek olan da doğrulama türleridir. Fakat burada nesne olarak ele alınan varlık iki türlüdür: Birincisi bir zaman ve mekânda olan reel nesneler; ikincisi ise bu zaman ve mekândan bağımsız olan ideal nesnelerdir. Dolayısıyla da bu iki nesne alanıyla konumuzu sınırlayarak bunların doğrulanma süreçlerini ele alacağız. İlk olarak biçimsel anlamda doğrulama işleminin nasıl yapıldığını görelim.

i. Biçimsel (Formel) Doğrulama

Genel olarak mantık ve matematik alanlarında kullanılan bu tür doğrulama anlayışına göre doğrulama, doğruluğu varsayılan belirli tanım, ilke ve kurallara dayanılarak elde edilen çıkarım veya sonuçlardır. Bu tür doğrulama biçiminin nesnesi ideal bir varlık, yani olgusal alandan bağımsız bir varlık olduğu için burada yapılan işlemler tamamıyla aklın sınırları içerisinde yapılır. Böylece bu anlamda aklın ilkelerine daha ayrı bir önem verileceği çıkartılabilir. Çünkü bu anlayışta yapılacak işlemler temel önermelere göre yapıldığı için, sonrasında elde edilen önermelerin de ilk önermelerle çelişmemesi gerekir; aksi taktirde sistem tutarsız olur ve sonuçlarda yanlış olarak değerlendirilir.

Bir diğer önemli nokta ise bu tür doğrulama anlayışında çoğunlukla tutarlılık ölçütü aranır. Daha öncede bahsedildiği gibi bu ölçüt anlayışına göre doğrulama yapılırken her zaman sistemin bütün önermeleriyle uygunluk düşünülerek işlemler yapılır. Yani temel önerme olarak bir dik açı doksan derece olarak belirtilmişse artık bundan türetilen önermeler de temel önermeyle uygunluk içinde olmalıdır. Böylece kendi içinde bir döngüsellliği de barındıran bu doğrulama anlayışını kimi düşünürler

ispatlayıcı bilimler olarak da tanımlamışlardır. Bu düşünürlerden biri olan Aristoteles de bu konu hakkında şunları söyler:

“Öğretilen ya da edinilen tüm bilgiler daha önce var olan bilgilere dayanır. Gözlemlerimiz bunun, başta matematik, tüm bilimlerde böyle olduğunu göstermektedir. İspatlayıcı bilimin, doğruluğu apaçık ilkelere, yani onlara dayanarak ulaşacağımız sonuçlardan daha iyi bilinen ilkelere kalkması bilgi kavramının bize yüklediği bir zorunluluktur.”⁴⁴

Aristoteles’in bu sözlerinden de anlaşıldığı üzere aslında belirli bir takım ilkelere dayanılarak bazı sonuçlara ulaşmak bütün bilimlerin karakteristik özelliğidir. Fakat burada ayırım yapılması gereken husus her bilim kendi alanındaki nesneleri kendisine inceleme konusu yaptığı için bu nesneleri anlamlandıracak olan temel ilke ve önermeler de kuşkusuz her alan için farklı olacaktır. Söz gelimi, formel bilimlerin inceleme alanı olan nesneler (olgusal bilimlerin aksine) olgusal değil, kavramsaldır. Mesela doğada sayılar yoktur; fakat sayılabilir nesneler vardır. Sayılar doğada gözlemlenen nesne ya da olguların adı değil, sayma sürecinde zihnimizde oluşan kavramlardır, öyleyse matematiği ve mantığı konusu açısından ampirik (olgusal) bilimlerle değil, tanımsal ya da biçimsel (formel) bir disiplin olan mantıkla birlikte sınıflamak daha uygun olur.⁴⁵ Özetle denilebilir ki bu iki alanın temel önerme ve ilkeleri farklı olduğu için ‘doğrulama’ işlemleri de farklılık gösterecektir.

Diğer taraftan matematik ve mantık arasındaki ilişkiye nitelik açısından bakıldığında zaman zaman temelde bu disiplinlerin özdeş olduğu bazı düşünürler tarafından savunulmuştur. Örneğin, Russell yaptığı çalışmaların neticesinde matematiği, ‘P doğru ise Q doğrudur’ biçimini alan tüm önermelerin bir kümesi olarak

⁴⁴ Cemal Yıldırım, *Bilimsel Düşünme Yöntemi*, s. 56.

⁴⁵ Cemal Yıldırım, *Matematiksel Düşünme*, Remzi Kitabevi İstanbul 2004, s.14.

tanımlamıştır. Bu demektir ki matematik gerçekte simgesel mantıkla özdeş, doğruluğu geçerli çıkarımlarda arayan bir disiplindir.⁴⁶ Böylece Russell’ında belirttiği gibi ‘İki kere iki dört eder’ aslında “A, A’dır” demekten öte bize bir şey söylememektedir. Bu nedenle de biçimsel doğrulama başlığı altındaki çalışmamızda daha çok matematiksel ya da geometrik doğrulama üzerinde durulacaktır. Dolayısıyla ilk olarak biçimsel doğrulamanın mantığını anlamak için matematiksel doğrulama başlığı altında Eukleides (Öklid) ve Eukleides-dışı geometrileri incelenmesi yararlı olacaktır.

a. Matematiksel Doğrulama

Matematiksel sistemin başlıca özelliği her şeyden önce aksiyomatik bir sistem olmasıdır, aksiyomatik bir sistem ise birtakım terimler ve bu terimlerin birleşmesinden meydana gelen önermelerden kurulur.⁴⁷ Buradaki amaç ise bu terim ve önermelere dayanılarak yeni bilgiler türetmektir. Bu nedenle ilke olarak kabul edilen terim ve önermeler bu tür sistemler için hayati önem taşır. Şimdi ilk olarak bu terimleri inceleyelim.

Terimler:

- Temel (tanımlanmayan) terimler ve
- Tanımlanan terimler.

Olmak üzere iki gruba ayrılır, ayrıca bir sistemde sonsuz geriye gidişi ya da çıkmaz döngüye düşmeksizin her terim tanımlanamayacağı için, temel olarak adlandırdığımız terimlerin tanımlanmaksızın sezgisel anlamları ile kabul edilmesi zorunludur. Söz gelimi geometrik sistemde kullanılan nokta, doğru, gibi terimler bu

⁴⁶ Cemal Yıldırım, *Bilimsel Düşünme Yöntemi*, s. 52.

⁴⁷ Cemal Yıldırım, *Bilim Felsefesi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2008, s. 39.

türden temel terimlerdir. Fakat bu terimleri tıpkı Eukleides'in yaptığı gibi tanımlanırsa tanımlanan terimler olarak da belirlenir.

Önerme biçimleri de kendi içinde ikiye ayrılmaktadır:

- Birincisi, temel önermelerdir. Bunlara aksiyom ya da postulat denir.
- İkincisi ise, ispat edilen önermelerdir. Bunlara ise teorem denir.

Geometrik bir sistemde 'aynı şeye eşit olan şeyler birbirlerine de eşittir' önermesi bir aksiyom olarak kabul edilirken, 'bir üçgenin iç açılarının toplamı iki dik açının toplamına eşittir' önermesi ise bir teorem olarak kabul edilir. Yine benzer bir şekilde, ilerleyen zamanlarda da görüleceği gibi, Eukleidesci anlamda üçgenin iç açılarının toplamı ile ilgili teoremin ispatı, paralel postulatı denilen ve bir doğru dışındaki herhangi bir noktadan o doğruya bir ve yalnız bir paralel vardır diye ifade edilen postulata başvurulur.⁴⁸

Kısacası, görüldüğü gibi matematiksel kesinliği sağlayan şey aslında matematik ispatın bu salt dedüktif niteliğidir. Bir teoremin ispatı ya da doğruluğu o teoremin bir önerme olarak doğruluğunu değil, birtakım postulatlardan çıkarılabilir olduğunu gösterir, yani postulatlar doğru ise teoremin doğruluğu da kesinlik kazanır. Şimdi bu teorem-postulat ilişkisini bilim tarihi bağlamında ele alarak görmeye çalışalım. Acaba matematik tarihinde doğru ve doğrulama anlayışları değişmiş midir?

1. Eukleidesci Evren Bağlamında Doğrulama

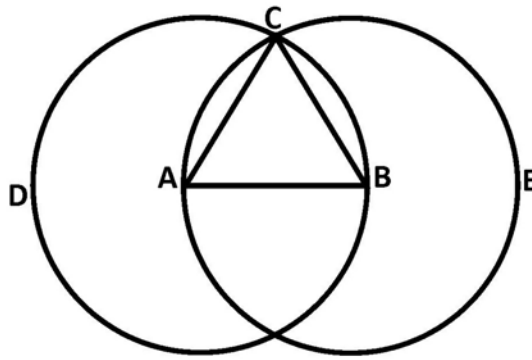
Eukleides, geometriyle ilgili çalışmalarını "*Elementler*" adlı yapıtında sunmuştur. Bu yapıtta matematiksel anlamda daha önceki dönemlerin buluş ve

⁴⁸ Cemal Yıldırım, *Bilim Felsefesi*, s. 42.

birikimlerinin mantıksal bir düzenlemesini bulmaktayız. Ayrıca ‘*Elementler*’ geometriye hiçbir düşünce alanında örneği gösterilemeyen mantıksal bir bütünlük kazandırmıştır. Eukleides bu yapıtında kendisinden önceki dönemlerde ortaya konan değişik biçimde ispatları verilen önermeleri aksiyom- teorem ilişkisi içinde sunmaktadır. Diğer bir deyişle, öncül seçilen az sayıda aksiyom, postülat ve tanımlardan dedüktif çıkarımla, geriye kalan tüm önermelerin ispatını vermektedir. İşte *Elementler*’in olağanüstü etkisi de geometriyi bu biçimde sunma başarısından kaynaklanmaktadır.⁴⁹

Eukleides bu kitabında geometrik sistemi genel hatlarıyla beş aksiyom, beş postulat ve 23 tanımdan yola çıkarak oluşturmuştur. Böylece bu kitapta temel ilkeleri aksiyom, postulat ve tanımlar oluşturmaktadır. Burada tanımlar önemli sayılan terimlerin anlamlarını belirlemeye yöneliktir. Çıkarımların öncüllerini sağlayan aksiyom ve postulatlar ise sistemin doğruluğu apaçık sayılan ilkelerini oluşturur.

Böylece söylenilebilir ki bu ilkeler üzerinden dedüktif bir sistem kuran Eukleides

Şekil 1

için doğrulama işlemi de doğal olarak önermeler arası ilişki de aranmalıdır. Şimdi Eukleidesci bir anlamda doğrulama işleminin nasıl yapıldığını detaylı olarak görmek için Eukleides’in I. Kitabında bulunan birinci önermenin nasıl

ispatlandığını görelim⁵⁰. Genellikle eşkenar bir üçgenin tanımı, üç kenarı ve üç açısı eş olan geometrik biçim olarak bilinir. Şimdi bu tanımın ispatını ya da nasıl doğrulandığını görelim.

⁴⁹ Stephen.F. Barker, *Matematik Felsefesi*, (çev: Yücel Dursun), İmge Kitabevi, Ankara 2003, s. 27.

⁵⁰ Bu ispatta kullanılan tanım, aksiyom ve postulat için ayrıca bkz. Cemal Yıldırım, *Matematiksel Düşünme*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2004, s. 29.

AB sonlu düz çizgisini alalım. Amaç, AB düz çizgisi üzerinde eşkenar üçgen oluşturmak olsun. A merkezli ve AB yarıçaplı BCD çemberini (postulat3), yine B merkezli BA yarıçaplı ACE çemberini (postulat 3) ve C noktasından çemberlerin birbirini kestiği yerden, A ve B noktalarına CA ve CB düz çizgilerini çizelim (postulat 1). Şimdi A noktası CDB çemberinin merkezi olduğundan AC, AB 'ye eşittir (Tanım 15 ile) yine B noktası, CAE üçgeninin merkezi olduğundan BC, BA'ya eşittir (Tanım 15 ile) fakat CA'nın da AB'ye eşit olduğu ispatlandı; dolayısıyla CA, CB düz çizgilerinin her biri AB' ye eşittir (Aksiyyom 1 ile) ve CA, CB'ye eşittir. Dolayısıyla CA, AB, BC düz çizgileri birbirlerine eşittir. Sonuç olarak ABC üçgeni eşkenardır ve verilen sonlu AB düz çizgisi üzerine kurulmuştur.⁵¹

Kısacası verilen bu örnekle Eukleidesci anlamda bir önermenin nasıl doğrulandığı ve bu doğrulama işleminin ise tamamıyla olgusal alandan bağımsız, önermeler arası tutarlılık bağlamında bir mantıksal ilişki sonucu elde edildiği görüldü. Ayrıca bu örnekle sonuç olarak elde edilen tanımın, temel ilke ve önermelerle bir uygunluğu da içinde barındırdığı da anlaşıldı. Yani sistemin içerisinde sonuç önermesini yanlışlayacak bir durum yoktur. Bu bağlamda Eukleides sistemine bakıldığı zaman gayet kendi içinde tutarlı ve işlevleri olan bir sistem olarak görünüyor. Fakat bu bilgilere dayanılarak şu soru sorulabilir. O zaman neden Eukleides-dışı bir sisteme gerek duyuldu? Bu sorunun cevabını aramak için Eukleides-dışı geometrilerin nasıl ortaya çıktıklarını inceleyelim.

2. Eukleides Dışı Evren Bağlamında Doğrulama

Literatüre bakıldığı zaman Eukleides-dışı geometrilerin gelişmesinin tek

⁵¹Stephen.F. Barker, a.g.e, s. 44.

nedeni olarak Eukleides'in beşinci postulatı olarak bilinen paraleller postulatı gösterilir. Ayrıca rahatlıkla söylenilebilir ki Eukleides'in zamanından beri '*Elementler*' üzerine çalışmış olan birçok kişinin Eukleides'in beşinci Postulatıyla başı derde girmiştir. Çünkü beşinci postulat diğer postullatlara göre daha karmaşık ve kural dışı gözükmekteydi. Bu nedenle düşünürler tarafından açık bir hale getirilmek istenen bu postulat uzun süren çabalara rağmen çözülememiştir. Dolayısıyla da artık yeni bir bakış açısına ihtiyaç olduğunu düşünen bilim adamları yeni bir geometrik sistem kurmak için adımlar atmaya teşebbüs etmişlerdir. Bu adımı ilk atan düşünürlerden biri olarak anılan da Nikolai Labochevsky (1792-1856) dir.

Nikolai Labochevsky'de bir problem olarak gördüğü paralel postulatı üzerinde çalışmalar yaparak bu postulatın tutarsız ve yetersiz olduğunu fark etmiştir. Dolayısıyla Eukleides'in beşinci postulası yerine yeni bir postula öne sürmüştür. Ayrıca burada şunu vurgulamak gerekir ki Labochevsky burada bilim tarihinde eşine çok az rastlanan köktenci bir yaklaşımı seçerek, tıpkı astronomide Kopernik'in gerçekleştirdiği devrimin bir benzerini geometride gerçekleştirmenin ilk ve en önemli adımını atmıştır. Çünkü binlerce yıl doğruluğundan hiçbir kuşku duyulmayan bir inancın yanlışlığını varsaymış ve beşinci postulatın doğru olmadığı düşüncesinin geometriye getireceği yenilikleri araştırmaya yönelmiştir.⁵²

Bu araştırmaları sonucunda Labochevsky eski geometrinin ilkelerini değiştirerek, yeni ilkeler öne sürdü. Bu yeni geometride Eukleides'in paralel postulatı yerine ' Bir doğruya, dışındaki bir noktadan çizilebilecek paralel doğruların sayısının sonsuz olduğu' postulatı temel alınmıştı ve bu ilkenin sonucu olarak 'bir üçgenin açılarının toplamı daima iki dik açıdan az olduğu ya da diğer bir ifadeyle

⁵² Nejat Bozkurt, *Bilim Tarihi ve Felsefesi*, Sarmal Yayınevi, İstanbul 2003, s. 79.

üçgenin iç açılarının toplamının yüz seksen dereceden az olduğu sonucu çıkacaktır.⁵³ Yine o dönemlerde yeni bir geometri sistemi üzerine çalışan Bernhard Riemann'da (1826-1866) Eukleides'in beşinci postulatı yerine şu postulatı öne sürmüştü: 'Verilen bir doğruya dışındaki bir noktadan hiçbir paralel çizilemez' işte Riemann bu postulatıyla yeni bir geometrik sistemin de temellerini atmış oluyordu.⁵⁴ Ayrıca bu postülayla birlikte daha önceden üçgenin iç açıları üzerine verilen tanımda değişmiştir. Yeni tanıma göre, artık bir üçgenin açılarının toplamı daima iki dik açıdan büyüktür tanımı ortaya çıkıyor yani diğer bir ifadeyle artık bu sistemde bir üçgenin iç açılarının toplamı yüz seksen dereceden büyüktür tanımı geçerlidir.

Sonuç olarak yukarıdaki ifadelerden de anlaşılan odur ki Eukleides ve Eukleides-dışı geometrik sistemler kendi içlerine kapalı sistemlerdir. Bu demektir ki her sistem belirli ilke ve önermeler üzerinden inşa edildiği için Eukleidesci anlamda doğru olarak kabul edilen bir önerme Eukleides-dışı geometrilerde yanlış olarak kabul edilebiliyor. Çünkü daha öncede bahsedildiği gibi biçimsel doğrulama sisteminde her doğru kendi sistemindeki ilkelerle tutarlı olduğu ölçüde geçerlidir. Yani burada da önermeler arası bir uygunluğun geçerli olduğu rahatlıkla söylenebilir. Özetle denilebilir ki biçimsel doğrular değişebilir; fakat biçimsel doğrulamalar değişmez. Çünkü her iki sistemde de aksiyomatik bir yapı içerisinde dedüktif çıkarımlar geçerlidir. Yani diğer ifadeyle doğrulama işleminde Eukleides'in izlediği metot ile Labochevsky ve Riemann'ın izlediği metot aynıdır, buradaki değişiklik sadece temel ilke ve önermelerin değişmesidir. Bu da sadece doğru kavramının içeriğinde bir değişiklik yapar.

⁵³ Stephen. F. Barker, a.g.e,s. 65.

⁵⁴ Nejat Bozkurt, a.g.e, s. 82.

ii. Olgusal Doğrulama

Daha öncede ifade edildiği gibi doğruluk kavramı konu hedefleri bağlamında bilgi kuramsal çerçevede önermelerin bir özelliği olarak ele alınmıştı. Bu bağlamda doğrulama işlemi de önerme niteliğindeki ifadeler üzerinden yapılan bir etkinlik olarak karşımıza çıkıyor. Dolayısıyla şimdi olgusal doğrulama başlığı adı altında ele alınacak bu bölümde ilk olarak olgusal bir önerme derken ne anlaşılıyor? ona bakalım.

Genel olarak literatüre bakıldığı zaman bazı önermeler için, dile getirdikleri olguların var olup olmamasına göre doğru ya da yanlış olabildiklerini ve bu tür önermelere de olgusal önermeler denildiğini görülür. Ayrıca olgusal içerikli diye adlandırılan bilimlerin hemen hemen tümü bu tür olguya bağlı önermelerden kurulmuştur. Dolayısıyla görüldüğü gibi çalışmamızın odak noktasını oluşturan kavram ‘olgu’ kavramıdır. Bu nedenle öncelikle olgu derken ne anlaşılıyor? Sorusuna bir açıklık getirirmeden yapılan çalışmanın bir kavram kargaşalığına neden olacağını düşünerek, Bu bağlamda ilk olarak ‘olgu’ kavramı ele alınıp, sonrasında ise olgusal önermeler üzerinden doğrulama işleminin nasıl yapıldığı detaylı bir şekilde gösterilecektir.

Olgu (Fact) kavramının literatürde yer alan anlamları şunlardır. En genel anlamıyla ‘olgu’ dilden, düşünceden bağımsız olarak ortaya çıkan oluşum olarak bilinir; yine benzer bir biçimde tespit edilmiş, bilimsel incelemeye elverişli ve bir deney konusu yapılabilecek doğal olay olarak da tanımlanır.⁵⁵ Bu tanımlardan da anlaşıldığı üzere olgu kavramı burada ontolojik (varlık bilimsel) bir anlamda tanımlanmıştır. Buna göre ‘olgu’ öznenin dışında belirli bir zaman ve mekanda

⁵⁵ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul 2002, s. 770.

bulunan ve duyular aracılığıyla var oldukları bilinen şu diye gösterilebilen varlık alanını temsil ediyor, bu nedenle de doğal oluşumlarla bazen bir tutulabiliyor. Ayrıca burada olgu, ontolojik anlamıyla insanların üzerinde anlaşılabileceği varlık durumunu da temsil etmektedir.

Fakat biz olgu kavramını bilgi kuramsal çerçevede özel bir anlamda, doğru bir önermeye dış dünyada karşılık gelen şey olarak da tanımlayabiliriz. Böylece olgusal önerme ise doğruluk değeri deneyim ya da gözlem yoluyla saptanabilen, bize dış dünya hakkında bir şeyler söyleyen önerme olarak tanımlanır.⁵⁶ Daha öncede belirtildiği gibi biçimsel (formel) doğrulukların tekabül ettiği nesneler ideal nesnelerdi. Diğer bir ifadeyle bir zaman ve mekanda bulunmayan nesneler olduğu için bu nesnelerin oluşturduğu önerme türüne analitik önermeler denir. Bu türden önermelerin doğruluma yöntemi ise önermeler arası tutarlılık ilişkisinde geçerlidir. Oysa olgusal içerikli önermelere bakıldığında zaman bu tür önermelerin nesneleri dış dünyada bulunduğundan dolayı bunların doğruluk değerleri de olgusal olacaktır. Bu nedenle bu önermelere aynı zamanda sentetik önermeler de denmektedir. Bu nedenle şimdi bu türden önermeleri analitik önermelerle karşılaştırarak nasıl olgusal alanı temsil ettiklerini irdeleyelim.

Analitik bir önerme, doğruluğu ya da yanlışlığı içerdiği terimlerin anlamlarından hareketle ve yalnızca mantıksal nedenlerle zorunlu olarak doğru ya da yanlış olabilen önermelerdir.⁵⁷ Örneğin “Tüm babalar erkektir” önermesi tipik bir analitik önermedir. Çünkü burada yüklem zaten özne tarafında içerildiği için yüklem bize yeni bir bilgi sunmaz. Sentetik bir önerme ise, yüklemi öznesi tarafından içerilmeyen ve böylece dış dünya hakkında bize yeni bilgiler sunan önermelerdir.

⁵⁶ Ahmet Cevizci, a.g.e, s. 770.

⁵⁷ Ahmet Cevizci, a.g.e, s.53.

Örneğin, “Masa kırmızıdır” önermesinde yüklem özneye yeni bir nitelik kazandırdığı için ya da diğer bir ifadeyle önerme, bize yeni bir bilgi sunduğu için bu ifade sentetik bir önermedir.

Bu iki önerme türünden zorunlu olarak şu sonuç çıkar: Analitik önermelerin aksine sentetik önermeler bize olgusal alanda yeni bilgiler sunar ve bilgimizi genişletirler. Dolayısıyla da bu iki önerme ayrımı kendini bilimlerin tasnif edilmesinde de göstermiştir. Doğa bilimleri olarak anılan fizik, kimya ve biyoloji gibi disiplinler veri sonuçlarını sentetik önermeler aracılığıyla ortaya koyarken; formel bilimler olarak anılan mantık ve matematik gibi disiplinler ise analitik önermeler aracılığıyla sonuçlarını bildirirler.

Neticede bu önermeler analizi sonucunda burada olgusal doğrulama bağlamında ele alıp incelenecek önermelerin sentetik önermeler olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla şimdi sentetik bir önermenin doğrulama işlemi gösterilerek aynı zamanda bir olgusal doğrulama işleminin de yapılışı görülmüş olacaktır.

Daha önce belirtildiği gibi analitik bir önermenin doğrulama işleminde deney ve gözlem araçlarına başvurulmamıştı. Oysa sentetik önermeler için aynı durum söz konusu değil. Örneğin, “Su 100 derecede kaynar” gibi bir sentetik önermenin doğrulama işlemini ancak ve ancak deney ve gözlem yoluyla yapılabilir. Yine aynı şekilde “Dünya yuvarlıktır” iddiası öne sürüldüğü zaman bu önermenin doğrulama işlemi, sadece aklın sınırları içerisinde kalınarak mantıksal bir ilişki sonucunda değil de, bir gözlem veya deneyim sonucunda yapılabilir. Çünkü dünya yuvarlak değil başka bir biçimde de olabilirdi. Nitekim bir zamanlar dünyayı yuvarlak değil düz sayıyordu insanlar. Bugün dünyanın yuvarlak olduğu doğru kabul ediliyorsa, bu

kabul değişik yollardan elde edilen tüm gözlem verilerine uygun düştüğü içindir, yoksa önermenin anlamına bağlı bir doğrulama söz konusu değildir burada.⁵⁸

Bu tümcelerden de anlaşılıyordur ki olgusal anlamda bir önermenin doğrulama işlemi gözlem ve deney araçlarına bağlı olarak yapılacaktır. Ayrıca dikkat edilirse bu tür doğrulama anlayışında yapılan doğrulama işleminin uygunluk ölçütüne göre yapıldığı fark edilecektir. Böylelikle ne sürülen herhangi bir önerme o andaki varlığın durumunu onaylıyorsa veya varlığın durumuna uygun düşüyorsa önerme doğrudur diyebiliriz. Buradan da önerme ve varlık arasında bir uygunluğu göstermiş oluyoruz. Fakat uygunluk bağlamında yapılan bir doğrulama anlayışı özellikle de günümüzde bilimsel alandaki ilerlemelerin de etkisiyle bazı güçlüklerle karşılaşmıştır. Çünkü artık inceleme nesnesi farklı bir boyuta indirgenmiştir. Söz gelimi teorik fizikte incelenen nesneler artık doğrudan deney ve gözlem yoluyla incelenemediği için bu alanda doğrudan bir uygunluk ölçütüne göre doğrulama yapılması söz konusu değildir. Böylelikle çalışmamızın özellikle de dördüncü bölümünde detaylı olarak inceleyeceğimiz bu türden sorunların farkına varan viyana evresi (Neopozitivist) düşünürleri uygunluk ölçütü bağlamındaki doğrulama işlemine dil ve mantık kurallarını da ekleyerek bu sorunları çözmeye çalışmışlardır.

iii. Felsefi Doğrulama

Diğer bölümlerde ele alınan doğrulama türlerine bakıldığı zaman her doğrulama işlemi öncelikle, belirli bir inceleme alanında bir önermenin nesnesiyle olan ilişkisini ortaya çıkarma çabaları olarak görülür. Örneğin formel doğrulama başlığı altında ele alınan nesneler matematik ve mantık alanlarına aitti. Aynı şekilde

⁵⁸ Cemal Yıldırım, *Bilimsel Düşünme Yöntemi*, s. 59.

olgusal doğrulama başlığı altında ise incelenen nesneler doğa bilimleri olarak kabul edilen fizik, biyoloji ve kimya alanlarına aitti. Böylelikle bu nesneler bağlamında bir doğrulama işlemi yapılıyordu. Peki, şimdi felsefî doğrulama derken hangi alanda bir doğrulama işlemi yapılacaktır?

Bu soru kendini bir başka anlamda şu şekilde ortaya koyuyor. Felsefenin inceleme alanı nedir? Ya da neyi kendisine araştırma nesnesi edinir? Bilindiği gibi cisim dünyasını fizik, yaşam dünyasını biyoloji, sayılar dünyasını matematik, bilinci psikoloji, toplumu sosyoloji araştırır. Peki, inceleme nesnesi olarak felsefeye ne kalır?⁵⁹ Felsefeyi belirli bir alan ile sınırlamak bu anlamda çok güçtür. Çünkü felsefe tarihine bakıldığında zaman filozofun, varlığın bütün alanlarında (bilgi, ahlak, bilim, siyaset, sanat, din..) bir anlama ve açıklama kaygısı güttüğü rahatlıkla görülebilir. Dolayısıyla bu konular arasından felsefenin konusu şu alandır demek işimizi zorlaştırıyor. Bu nedenle de bizim için burada en güvenilir yol bilginin elde edilmiş yöntemiyle birlikte nesnesini ele almak tam olmasa da bir ayrımı gözler önüne serecektir. Çünkü bilindiği gibi bilgi kuramsal bağlamda öznenin nesneye yönelmesinde kullanılan yöntem veya ilişki türü bilgi türlerini belirlemektedir.⁶⁰ Bizde burada ilk olarak yöntem-nesne ilişkisi bakımından felsefî bilgi ve bilimsel bilgi arasındaki ayrımlara işaret ederek felsefî bir önermenin nasıl doğrulandığı göstermeye çalışacağız.

Her şeyden önce ister felsefe, ister bilim olsun her ikisi de birer bilgi yığınıdır. Ayrıca bilim ve felsefe tarihlerine de bakıldığında zaman bu iki etkinliğin salt ussal bir etkinlik oldukları da rahatlıkla görülebilir.⁶¹ Her ikisi de eleştirel bir

⁵⁹ J. M. Bochenski, *Felsefeye Düşünmenin Yolları*, Çev: Kurtuluş Dinçer, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1996, s. 26.

⁶⁰ A.Kadir Çüçen, *Bilgi Felsefesi*, s. 18.

⁶¹ J.M. Bochenski, a.g.e, s.26.

ussallık taşıdığı için, en temel farklılığı bilgiyi üretmede başvurdukları yöntemde görebiliriz.⁶² Bilindiği üzere bilimsel bilgi genellikle bir tür tartışmazlık niteliği kazanmış bilgiler olarak kabul edilir. Fakat aynı durum felsefi bilgi için söz konusu değildir. Çünkü her şeyden önce bilgi üretme sürecindeki muhatap alınan nesnelere bağlı olarak kullanılan yöntem farklıdır. Bilimsel etkinlik sonucunda ortaya konulan önermeler üzerinde çok rahatlıkla bir uzlaşım sağlanmasına rağmen; aksine bu durum felsefe için geçerli değildir. Bunun başlıca nedeni ise filozofun nesneleri ele alış biçimi genel ve soyut karakterli olduğu için ortaya konulan kavramların da daima bir sübjektiflik ögesi içerdiği tezidir. Bu duruma bağlı olarak da bilgiyi üretme araçları da farklılık gösterecektir. Bu durum da doğal olarak bilgi niteliğinde bir farklılaşmayı da beraberinde getirecektir.

Şimdi bu farklılaşmayı daha yakından görmek için bilim adamları ve filozoflar tarafından öne sürülen bilgi öğelerini inceleyelim. Aslında bu bilgi ayrımının en güzel örneğini felsefe tarihinde görebiliriz. Bilindiği gibi antik felsefe olarak adlandırılan dönemde bilim ve felsefe ayrımı tam olarak yapılamamıştı. Bu ayrım ancak 19. yüzyılda pozitivistlerin çalışmaları doğrultusunda yapılabilmmişti ve bu yapılan ayrım da halen günümüz içinde geçerliliğini sürdürmektedir. Bu bağlamda şimdi bu bilimsel bilgi ve felsefi bilgi ayrımına İlkçağ doğa filozoflarından olan Thales'in öne sürdüğü şu iki önerme ile açıklık getirmeye çalışalım. Genellikle kabul edilen bir görüşe göre Miletli Thales'in varlık hakkında 'Her şeyin ana maddesi su'dur' iddiası onun filozof yönünü; 'M.Ö. 28 Mayıs 585 yılında güneş tutulması olacaktır.' İddiası ise onun astronom yani bilim adamı yanını göstermektedir.⁶³

⁶² Hüseyin Gazi Topdemir, *Felsefe*, Pegem Yayınları, Ankara 2008, ss. 24-25.

⁶³ A.Kadir Çüçen, *Felsefeye Giriş*, Asa Kitabevi, Bursa 2003, s. 58.

Bu tümcelerden de anlaşıldığı gibi öne sürülen bu önermeler varlık üzerinde iki ayrı söylemin sonuçları olarak ortaya çıkmaktadır. Yani her iki önerme de bize bir tür bilgi sunar. Fakat burada dikkat edilmesi gereken husus, birinci önermenin tekabül edeceği nesnelerin olgusal alanda doğrudan gözlemlenememesidir. Eş deyişle bu önerme duyusal alanı aşan metafiziksel içerikli bir önermedir. Dolayısıyla burada kullanılan yöntem ise duyusal alana bağlı olmadan aklın sınırları içerisinde bir usavurma yöntemi olacaktır. Diğer taraftan ikinci önermenin tekabül ettiği nesne dış dünyada rahatlıkla gözlemlendiği için bu bilgi türü için uygulanan yöntem de gözlem, deney ve akıl ilkelerine bağlı olacaktır.

Anlaşıldığı gibi burada yapılan ayırım, bilginin nesnesi bağlamında bir yöntemin ortaya konulmasıdır. Bu da bize belirgin olarak felsefi bilgi ve bilimsel bilgi arasındaki ayrımı göstermektedir. Dolayısıyla buradan kabaca şu sonucu çıkarabiliriz: Felsefi bilgi, genel, soyut ve metafizik içerikli öğelerin mantık ilkeleri çerçevesinde bir tür usavurma yöntemi ile elde edildiği bilgi türüdür.

Aslında bu bağlamda yapılmaya çalışılan çözümleme Russellci anlamda şöyle de özetlenebilir. Bilim aracılığıyla sadece duyusal alanda birtakım bilgilere ulaşılabilir; fakat duyusal alanı aşan tam bilgi sahibi olunamadığı konularda ise kurguya başvurarak felsefeyle tanışmış oluruz.⁶⁴ Böylelikle bu çözümlemeler ışığında bizimde bundan sonraki çalışmalarımızda genel hatlarıyla felsefi doğrulama olarak ele alacağımız araştırma nesneleri daha çok bilimin dışında kalan metafizik ve değerler alanına ilişkin öğeler olacaktır.

Felsefi bir önermenin aşağı yukarı niteliğinin nasıl olduğu belirlendikten sonra şimdi bu tür önermelerin hangi yöntem ve tekniklerle doğrulanacağı aşamasına

⁶⁴ Bertrant Russell, *Dünya Görüşüm*, Çev: Cenap Yılmaz, Bilgi Yayınevi, Ankara 1970, s. 7.

geçilebilir. Daha öncede belirtildiği gibi felsefi bir önerme genel, soyut ve metafizik içerikliydi böylece Felsefi düşünüşün belirgin özelliği de kavramsal ve soyut olacaktır. Bu nedenle bilimsel düşünüşten yöntemsel olarak da farklılık göstermesi de doğal olacaktır.

Olgusal alanı inceleyen bilimler genellikle tümevarım yöntemini kullanarak birtakım genel açıklamalar yapmasına rağmen felsefi düşünüşte daha çok tümdengelimsel yöntem ya da mantık ilkelerine dayanarak usavurma yöntemleri kullanılır. Bunun temel nedeni ise daha önce de belirtildiği gibi ele alınan nesnelerin mahiyeti gereği ancak bu şekilde gösterilebileceği savıdır. Şimdi felsefi anlamda bir doğrulama işleminin nasıl yapıldığını görmek için felsefe tarihinde birçok filozof için sorun teşkil etmiş olan metafiziksel içerikli bir önerme olan ‘Tanrı vardır.’ önermesinin nasıl doğrulandığını analiz edelim.

Modern felsefenin kurucusu olarak kabul edilen Rene Descartes’ın ‘Tanrı’ kanıtlaması / doğrulaması şu aşamalardan ibarettir. Özetle Descartes öncelikle ‘mükemmellik’ kavramının kendisine nereden geldiğini sorgular. Bu kavram bizden gelmiş olamaz çünkü sınırlı ve eksik varlıkları; ayrıca bu kavram dış dünyadan da gelmiş olamaz çünkü bu alanda da varlıklar sonlu ve yok oluşa tabiler. Dolayısıyla bu fikrin ancak kendisi de sınırsız ve sonsuz olan bir Tanrı tarafından bize verildiği apaçık olarak ortaya çıkacaktır.⁶⁵ Ontolojik kanıtlama olarak da bilinen bu tür kanıtlamayı ilk defa Ortaçağ filozoflarından Anselmus (1033-1109) yapmıştır. Tanımı temele alarak yapılan bu işlem, deney ve gözleme gerek kalmadan, aklın apriori kanıtlama biçimidir.

Dikkatle incelendiğinde görülecektir ki Descartes bu

⁶⁵ Ayrıca Bkz. Descartes, *Metot Üzerine Konuşma*, Çev: K. Sahir Sel, Sosyal Yayınları, İstanbul 1994, ss. 34-35.

doğrulasını/kanıtlamasını yaparken tamamıyla kavramsal çözümlemelere dayanarak temellendirme yoluna gitmiştir. Yani ilk olarak mükemmellik kavramı tanımlanmıştır. Sonrasında ise ‘mükemmellik’ kavramına yüklenen anlam ile çelişmezlik ilkesi bağlamında bir takım sonuçlar çıkarılmıştır. Bu sonuçlarda tutarlılık ölçütü bağlamında ele alınıp doğrulanmıştır.

Diğer taraftan dikkat edilirse bu akıl yürütme biçiminin geometride kullanılan aksiyomatik usavurmada farklı bir yöntem olmadığı rahatlıkla görülebilir. Çünkü burada da yapılan işlemde temel olarak alınan genel bir önermeden zorunlu çıkarımlar yapmaktır. Descartes’ın kendisi de, yaptığı akıl yürütme biçiminin aksiyomatik olduğunu şöyle belirtir.

“Mükemmel bir varlık fikrini incelediğimde, varlığın onda, tıpkı bir üçgenden edindiğim fikirde üç açının iki dik açıya eşit olması bulunduğu gibi, ya da bir küre fikrinde bütün kısımların merkezden eşit uzaklıkta olması bulunduğu gibi, hatta daha da apaçık olarak, bulunduğumu görüyordum. Dolayısıyla da bu mükemmel varlığın, yani Tanrı’nın olması ya da var olması, hiç değilse en az herhangi bir geometri kanıtlaması kadar kesindi.”⁶⁶

İkinci bölümde filozofların görüşleri bağlamında felsefi doğrulama için daha detaylı örnekler verileceği için burada tek bir örnek vermeyi uygun gördük.

⁶⁶ Descartes, *Metot Üzerine Konuşma*, ss. 36-37.

II. BÖLÜM

DOĞRULAMANIN TARİHSEL GELİŞİMİ

a. Antik Çağda Doğrulama

Antikçağ'da 'doğrulama' kavramı problemlerin ele alınış biçimine koşut olarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla bu dönemde ne tür sorunlarla ilgilenildiğinin belirlenmesiyle yola çıkmanın güvenilir olunacağı kanısındayız. Genel olarak felsefe tarihçileri antikçağ felsefesini üç dönemde ele alıp irdelerler. Bunun temel nedeni ise her dönemde varlığın ele alınış biçiminin farklılık göstermesidir. Birinci dönem (M.Ö.600-500) diye adlandırılan süreçte doğa bir problem alanı olarak ele alınıp incelenmiştir. İkinci dönem (M.Ö.500-400) de ilgi alanı daha çok insan ve toplum üzerine odaklanmıştır; sistematik dönem diye adlandırılan üçüncü dönemde (M.Ö.400-300) ise artık varlık bütün yönleriyle ele alınıp irdelenmiştir.

Birinci dönemde düşünürler için temel sorun, varlığın ilk ana madde (arkhe) sorunudur. Bu anlayışta açıklanması istenen durum var olan her şeyin ne tür bir maddeden oluştuğudur. Böylelikle bu dönemdeki düşünürler de bu sorunu açıklamak adına çeşitli fikirler öne sürmüşlerdir. Bu düşünürlerden Thales için ana madde 'su'dur, Anaximandros için 'aperion'dur, Herakleitos için ise 'ateştir'.⁶⁷ Burada dikkat edilmesi gereken husus her düşünür için farklı bir iddianın söz konusu olduğudur. Bu da bize bilginin niteliği bakımından bir uzlaşımın sağlanamadığı ipucunu vermektedir. Böylelikle bu gibi genel önermelerin doğrulama işlemi de

⁶⁷ Alfred Weber, *Felsefe Tarihi*, Çev: H. Vehbi Eralp, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1998, ss.12-13-22.

subjektif düzeyde olacağı için bu tür doğrulamalar felsefi doğrulamalar kapsamında ele alınıp incelenir.

Thales ‘evrenin ana maddesi su’dur’ iddiasını öne sürdüğü zaman acaba bunu neye dayanarak söylemişti? Geçmişe gidip bu durumu doğrudan gözlemleyemediği de dikkate alınırsa nasıl öne sürmüş olabilir bu iddiayı? Aristoteles’e göre Thales, bu görüşünü her şeyin tohumunun nemli bir yapıda olması, suyun da nemli şeylerin doğasının kaynağı olması, gözleminden çıkarmıştır.⁶⁸ Bu ifadelerden de anlaşıldığı gibi Thales, bir takım gözlem ve tecrübelerden yararlanarak bu iddiasını ortaya atmıştır. Diğer bir ifadeyle çevresindeki benzer durumları seçerek bir genel ilkeye bağlamıştır. Buradaki doğrulama işlemi basit bir sayıştan yola çıkılarak genelleştirilmiş ifadenin kıyas yapılmış halidir. Bu işlem özetle şöyle yapılmıştır, birinci öncül: Bütün tohumların kaynağı nemdir. İkinci öncül: Bütün nemli şeylerin kaynağı su’dur. O halde bu iki öncüle dayanarak bütün tohumların kaynağı su’dur, ifadesi zorunlu olarak çıkacaktır. Bu tür biçimsel doğrulama anlayışlarında öncüller doğru kabul edildiği sürece sonuçlar da genel-geçerlidir.

Kuşkusuz Thales’in izlediği bu yol ile birlikte ulaşılmış olduğu sonuç kendisi için doğru olabilir; fakat herkes için o kadar da bağlayıcı olmayabilir; çünkü görüldüğü gibi Thales ilk etapta öncülleri oluşturmak için çevresindeki gözlemlerden yola çıkarak bir genellemeye gitmiştir. Fakat deniz kenarında yaşamayan birisi için nem varlık açısından o kadar da önem teşkil etmediği için bu öncülü geçerli olarak kabul etmeyebilir. Dolayısıyla da böyle bir genellemeye gitmeyi de doğru bulmaz. Bu tamamıyla kişisel bir kanaattir. Böylelikle Thales gibi diğer doğa filozofların da evrenin ana maddesi hakkındaki savları aynı şekilde subjektif olarak kabul edilen

⁶⁸ Aristoteles, *Metafizik*, Çev: Ahmet Arslan, Sosyal Yayınları, İstanbul 1996, s. 91.

öncüller aracılığıyla doğrulanmıştır. Netice itibariyle denilebilir ki bu dönemde doğa filozofları bilgi kuramsal çerçevede bilgi ve nesnesi arasındaki ilişkileri detaylı bir şekilde ele alıp incelemedikleri için doğruya ulaşma biçimi de sübjektif bir çalışma olarak kalmıştır. Fakat doğrulama işlemi akıl ilkelerine bağlı olarak yapıldığı için objektif karakterlidir.

İkinci dönem olarak adlandırılan süreçte yaşamış olan Sofistler de (M.Ö. 5.yy) tıpkı doğa filozofları gibi doğru ve doğrulama kavramlarını bilgi kuramsal çerçevede ele alıp irdelememişlerdir. Her şeyden önce Sofistler, gerçekliğin bilgisinin objektif bir şekilde olanaklı olmadığını öne sürerek bilgi kuramında da yeni bir bakışın öncüsü olmuşlardır. Bu savlarıyla da aynı zamanda objektif anlamda bir doğru ve doğrulama kavramının da olamayacağını ima etmiş oluyorlardı. Fakat burada neden gerçekliğin objektif bilgisine ulaşamıyoruz? Sorusunu sorarak doğru ve doğrulama kavramlarına da bir çıkış yolu göstermiş olacağız. Böylece bu soruyla birlikte ilk olarak Sofistlerin gerçeklik kavramına yükledikleri anlamın irdelenmesi gerektiği görülür.

Yukarıda da bahsedildiği gibi Yunan felsefesinin ilk döneminde doğa filozofları gerçekliğin ilk ana maddesi nedir? Sorunu üzerine yoğunlaşarak çeşitli açıklamalarda bulunmuşlardı. Sofistlere göre ise bu konu hakkında objektif bir bilgi elde edilemez. Bu savlarını da Herakleitosçu görüşe dayanarak temellendirmeye çalışmışlardır. Bu anlayışta bütün olabilirliği kendinde toplamış olan ana madde sürekli bir akış içindedir; bu yüzden de hiçbir şey belli bir şey değildir; bir şey, her an, başka şeylere göre şöyle veya böyle bir şey olmaktadır. Kısacası salt durağan bir varlık yoktur.⁶⁹ Bu tümcelerden de anlaşıldığı üzere Sofistler için gerçek, dış

⁶⁹ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2002, s.39.

dünyadaki nesnelerdir. Böylece bu nesneler de sürekli bir akış ve değişim içinde oldukları için bunların objektif bilgileri de elde edilemez. Bu alanda bir filozof için doğru olan diğer bir filozof için yanlış olabiliyor.⁷⁰

Böylelikle bu düşünceler temelinde Sofistler de bilgi kuramlarında bir görecelik anlayışı oluşturmuşlardır. Bu görüşlerin ilk somut örneğini ünlü sofist Protagoras'ın (M.Ö. 480-410) şu ifadesinde görebiliriz. 'Her şeyin ölçüsü insandır.' Bu anlayışta her bir şey bana nasıl görünürse benim için böyledir, sana nasıl görünürse yine senin için de öyledir.⁷¹ O halde demek oluyor ki bu bağlamda doğrunun da doğrulama kavramının da ölçütü insandır. Fakat burada şöyle bir problem ortaya çıkıyor herkes için bir doğru olabiliyorsa kişiler arasında nasıl bir uzlaşma olacak? Ayrıca yine Protagoras'ın öne sürmüş olduğu "Her şeyin ölçüsü insandır" savı da kendi içinde bir çelişki barındırmıyor mu? Çünkü Protagoras burada kendini ölçüt alarak bir iddiada bulunmuştur ve bu iddiasını da bize doğru bir önerme olarak benimsetmeye çalışmıştır. Bu açık bir şekilde çelişkidir. Bu gibi eleştirilerin farkına varmış olacak ki Protagoras bir iddianın diğerinden daha doğru olmasa da daha iyi ve yararlı olabileceğini öne sürerek doğruluk ölçütünü daha da özelleştirmiştir.⁷²

Buradaki değişim, her şeyin ölçüsü insana yararlı olandır ifadesidir. Fakat burada Sofistlerin bahsettiği hangi tür önermeler iyi ya da yararlı bağlamında doğrudur? Çünkü bilindiği gibi bilgi türlerine göre, doğru ve doğrulama anlayışları da değişecektir. Anladığımız kadarıyla Sofistlerin yaşadıkları dönemde başat problem alanı genel olarak felsefeyle ilgili problemlerdi. Dolayısıyla Sofistlerin bu

⁷⁰ Ernst Von Aster, *İlkçağ ve Ortaçağ Felsefe Tarihi*, İm Yayın Tasarım, İstanbul 1997, s. 102.

⁷¹ Walther Kranz, *Antik Felsefe*, Çev: Suad. Y. Baydur, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1994, s. 194.

⁷² W.K.C. Guthrie, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, Çev: Ahmet Cevizci, Gündoğan Yayınları, İstanbul 1975, s. 88.

durumun etkisiyle bu iyi ya da yararlı ölçütlerini daha çok felsefi problemlerin çözümü için öne sürmüş olduklarını çıkarabiliriz. Kısacası Sofistler, özel olarak değerler alanında sunulmuş olan bir önermeyi iyi veya yararlı ölçütleri bakımından doğrulamaya çalışmışlardır.

Buraya kadar yapılan çözümlemelere dayanarak denilebilir ki artık Sofistler için bir önerme iyi veya yararlı ölçütleri bağlamında doğrulanacaktır. Bu durumu bir örnekle somutlaştırsak, bir Sofist, ‘sağlık iyidir’ önermesini öne sürdüğü zaman bunu nasıl doğrulayacaktır? Sübjektif olarak ortaya atılan bu iddia her şeyden önce ilk olarak sübjektif düzeyde doğrulanacaktır. Bu iddia ilk olarak basit anlamıyla neden-sonuç ilişkisi bağlamında bir deneme-yanılma yoluyla doğrulanacaktır. Yani bizler çeşitli gözlem ve deneyimlerimiz sonucunda sağlıklı olmanın bizim için faydalı ya da yararlı olduğunu fark ettiğimiz zaman bu iddianın doğrulama işlemini de gerçekleştirmiş oluyoruz. Burada dikkat edilirse bir iddia sonuçları bakımından değerlendirildiği için doğrulama işlemini de sonuca ulaşılan sürecin açıklanması olarak görebiliriz.

Ayrıca doğrulama sürecinde araç olarak akıl ile birlikte duyu verileri kullanıldığı için, bu ilk olarak sübjektif düzeyde bir doğrulamanın yapıldığına işaret eder. Fakat biz bu durumu rahatlıkla objektif alanda da uygulayabiliriz. Çünkü bilindiği gibi bütün insanlarda akıl ve duyular ortaktır. Ayrıca hiçbir akıllı başında insan acı ve ıstırap halinde bulunmayı istemeyeceği varsayımını da göz önünde bulundurursak, sağlık iyidir. Önermesi objektif anlamda da doğrulanabilir. Dikkat çekilmesi gereken bir nokta ise burada bizim verdiğimiz örnek seçicidir. Çünkü bazı önermeler vardır ki sonuçları bakımından herkes için iyi ya da yararlı olmayabilir. Burada sonuçları öznel bilgi ve algılar etkilediği için doğrular değişebilir. Fakat bu

anlayışta doğrulama işlemi her iki anlamda da akıl ve algılar bağlamında yapılır.

Sonuç olarak denilebilir ki Sofistler, göreliliği ve bireyselliği bilgi kuramlarının temeline koyarak mutlak bilginin olanaksızlığını belirtmelerine rağmen Diğer taraftan doğruluğun ölçütü olarak yararlı ve faydalı kavramlarını öne sürerek kısmen de olsa özneler arası bir uzlaşma kapı açmışlardır. Bu özneler arası uzlaşımın baş aktörü de doğrulama kavramıdır. Çünkü bireyi temele alarak yapılan her doğrulama anlayışında doğrulama araçları (akıl, duyular) aynı zamanda diğer bireylerde de ortak kabul edilmektedir. Böylelikle Sofistler için sübjektif anlamda doğrular değişebilir. Fakat bireylerde doğrulama araçlarının ortak olması nedeniyle doğrulama işlemi objektif bir düzeyde yapılabilir.

i. Platon (M.Ö. 428-347)

Platon felsefesinde ‘doğru’ ve ‘doğrulama’ kavramlarını tam bir açıklıkla belirlemek için onun genel felsefesi ile ilişkilendirmek en güvenilir yol olacaktır. Çünkü bu öğretilerde doğru bilgi nedir? Sorusuna verilen cevap bağlamında yapılan doğrulama işleminin temel öğeleri bizi doğrudan Platon’un varlık anlayışına götürecektir. Kısacası Platon’un varlık kuramı bilgi kuramından; bilgi kuramı da varlık kuramından ayırt edilerek incelenemez. Bu durum biçimsel bakımdan da eserlerinde görülür; diyaloglarında bu farklı alanlara ilişkin tezler veya iddialar genellikle bir arada veya birbirleriyle yan yana ele alınırlar.⁷³ Dolayısıyla biz de bu araştırmamızda Platon’un varlık kuramından yola çıkarak bilgi kuramsal çerçevede doğru ve doğrulama kavramlarını irdeleyeceğiz.

Platon, her şeyden önce doğrulaması yapılacak olan bilginin değişmez, ezeli

⁷³ Ahmet Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi 2*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006, s. 297.

ve ebedi olması gerektiğini vurgular. Platon’u böyle görüşe götüren neden ise kendisine kadar gelen dönem içerisinde yapılan tartışmalardan özellikle Herakleitos ve ardından Sofistlerin bilginin kaynağı ve niteliği konusunda öne sürmüş oldukları fikirlerdi. Anlaşılan odur ki Platon da algılanan evrenin durmadan değiştiğini, dolayısıyla da duyuların aldatıcı olduğunu ve bu bağlamda duyuların bize gerçeği veremeyeceği “s sofistik savı” benimsemiş görünmektedir.⁷⁴ Dolayısıyla Platon için artık bilgiyi veya bilimi başka yerde aramak ve ona konu olarak değişmeyen bir nesneyi seçmek gerekmektedir.⁷⁵ Çünkü Platon için her şeyden önce bilgi, evrensel bir anlamda ortaya konulacaksa bilinecek durağan bir nesne ister.⁷⁶

Bu nedenlerden dolayı Platon, Pythagoras ve Sokrates’in de görüşlerinden ilham alarak bu değişen duyulur dünyanın karşısına, değişmeyen idealar evrenini koyarak artık değişmeyen bilginin de nesnesini keşfetmiş oluyordu.⁷⁷ Böylelikle bilginin değişmez nesnesi artık idea’lardır. Aynı zamanda Platoncu anlamda idea, burada doğruluk ölçütünü de temsil etmektedir. Bu da demek oluyor ki Platon felsefesinde doğrulama işlemi önerme ve nesnesi arasında ve aynı zamanda doğruluk ölçütü olan idea ile ilişkisini ortaya koymak olacaktır. Fakat idea ne türden bir varlıktır? Sorusunu sorarak doğrulama işleminde doğrulayan ve doğrulanan nesnenin konumlarını belirlemek güvenli bir yol olacaktır. Platon idealarla ilgili düşüncelerinin en somut örneğini ‘Devlet’ adlı eserinde mağara benzetmesi ile sunmaya çalışmıştır. Burada Platon duyulur ve düşünülür dünya olmak üzere iki tür varlık alanı belirlemiştir. İdealar burada zaman ve mekan ötesi bir yer olan düşünülür

⁷⁴Hüseyin Gazi Topdemir, “Platon’da Bilgi Kaynağı Olarak Görme”, *Felsefe Dünyası*, sayı 46, 2007/2, s.70.

⁷⁵Ahmet Arslan, a.g.e, s. 304.

⁷⁶W.K.C. Guthrie, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, s. 111.

⁷⁷İhsan Turgut, *Platon’un Son Dönem Felsefesinde Bilgi Sorunu*, Bilgehan Matbaası, İzmir 1992, s. 21.

dünya da bulunurlar ve bunlar ancak saf akıl aracılığıyla bilinebilirler. Duyulur dünyada algıladığımız nesneler ise Platoncu ifadeyle mağaranın içinde eli kolu bağlı bir kimsenin gördüğü gölgelere benzer, gerçek ise idea'lardır. Görünen her şey bir idea'nın gölgesidir.⁷⁸

Böylece bilgide ortaya çıkan sanı (doxa) ve kesin bilgiye (episteme) karşılık gelecek iki ayrı dünya ortaya çıkmış olmaktadır: Duyulur dünya ve düşünülür dünya. Sanıya (doxa) karşılık gelen duyulur dünya her türlü oluş ve bozuluşun ortaya çıktığı, buna karşın kesin bilgiye (episteme) karşılık gelen düşünülür dünya ise bölünemeyen, değişmeyen, öncesiz ve sonrasız varlıkların dünyasıdır.⁷⁹

Neticede bu tümcelerden şunu kolaylıkla çıkarabiliriz ki, Platon için bir önermenin doğruluk değeri, bilginin konu edindiği var olanın varlık özelliğine göre değişmektedir. Yani varlık türü ile bilgi türü arasında doğruluk değeri bakımından bir koşutluk söz konusudur. Bilinenlerin türü bilginin de türünü belirlemektedir. Bu nedenledir ki Platon, doğruluk ölçütünü ontolojik anlamda değişmeyen, ezeli ve ebedi olan idealara bağlamıştır. Peki, bu nitelik bakımından farklı olan iki ayrı dünyada bilgi açısından idea ile birey arasında nasıl bir ilişki kurulacak? Diğer bir ifadeyle birey ideaların bilgisine nasıl ulaşılacaktır? Platon daha önce de ifade edildiği gibi ideaların bilgisine saf düşünce ile ulaşabileceğini belirtmişti.⁸⁰ Bu da duyulur dünyadan düşünülür dünyaya yükselen aklın en üst düzeyinde yapılan bir etkinliğe vurgu yapmaktadır. Aklın bu üst düzeyini Platon, bilginin düzeyleriyle paralel olarak gerçek bilginin oluştuğu düzey olarak değerlendirmiştir.

Platon “*Devlet*” adlı yapıtında bölünmüş çizgi benzetmesi ile aklın her bir

⁷⁸ Platon, *Devlet*, Çev: Sabahattin Eyüpoğlu & M. Ali Cimcoz, Remzi Kitabevi, İstanbul 1995, (514-a, 515-a).

⁷⁹ Weber, a.g.e, s. 55.

⁸⁰ Platon, a.g.e, VII. Kitap, (517b-c).

düzeyine karşılık gelecek şekilde bir bilgi türü oluşturmuştur.⁸¹ Bizim üzerinde duracağımız bilgi ise aklın en üst düzeyinde elde edilen gerçek bilgidir.

Aklın En Üst Düzeyinde Elde Edilen Gerçek Bilgi (Episteme)

Aklın üst düzeyinde elde edilen bu tür bilgiler duyuşsal alanla ilgili hiçbir öge içermemektedir. Bu bilgi, doğrudan değişmeyen ideaların bilgisi olan epistemedir. Platon'a göre kavrayışta elde edilen rasyonel bilgi türü olan episteme, idealarla doğrudan bir tanışıklıkla bilinir.⁸² Fakat kavramsal düzeyde olan bu tanışıklığı bize sağlayacak olan doğrulama aracı nedir? Platon burada kendisi için özel bir kavram olan diyalektik kavramından söz eder. Ona göre diyalektik, aklın bir düzeyinden diğerine yükselerek en yüksek idea ve iyiye varmanın yoludur yani ideaları kavrama sanatıdır. Buradan da anlaşılıyor ki gerçek bilginin doğrulanması aşamasında diyalektik bir doğrulama aracı olarak karşımıza çıkıyor. Bu durumu “*Devlet*” adlı eserinde şöyle dile getirir:

*“..... İnsan dialektikayla duyuların hiçbirine başvurmadan, yalnız akli kullanarak her şeyin özüne varmayı ve iyinin özüne varmadıkça durmamayı denediği zaman, görünen dünyanın da sonuna varır, kavranan dünyanın da.”*⁸³

Bu pasajdan da anladığımız kadarıyla Platon diyalektiği bir süreç içerisinde aklın bir tür etkinliği olarak belirtmiştir. Bu süreç ise tikellerden ideaya ya da tümellere doğru giden bir süreçtir. Çünkü Platon için amaç tümelin bilgisidir. Tikel ise burada araç konumundadır. Dolayısıyla Platon da bu tümel ile tikel arasındaki

⁸¹ Detaylı bilgi için Platon, a.g.e, (509-d, 511-e), Bakılabilir.

⁸² Kadir Çüçen, *Bilgi Felsefesi*, Asa Kitabevi, Bursa 2001, s. 109.

⁸³ Platon, a.g.e, (532-a).

köprüyü diyalektik aracılığıyla kuruyor. Buradaki amaç tümelin bilgisini elde etmek olduğu için diyalektik kavramı da doğrulama aracı olarak karşımıza çıkıyor. Bu yüzden olacak ki Platon da gerçek bilgiye ulaşmada diyalektiği gerekli ve zorunlu bir yöntem olarak görür.

Böylelikle diyalektik kavramına ayrı bir önem atfeden Platon için filozof da bir nevi diyalektikçidir. Çünkü yalnız onlar soyut ve kavramsal düşünce yetisine sahip oldukları için duyulur alanın üstüne yükselerek düşünülür alanı kavrayabilirler. Bu da demek oluyor ki doğrulama aracı filozofun tekelindedir.

Bilginin (Episteme) Doğrulanması Olarak Logos

Yukarıda da belirtildiği gibi diyalektik bir doğrulama aracı olarak bizi duyulur dünyadan, düşünülür dünyanın alanına taşımaktaydı. Artık bu alandaki muhatabımız olan nesneler idealardır. Ayrıca doğrulamanın kendisine göre yapılacağı doğruluk ölçütü de idealardır. Buradan da anlaşılıyor ki Platon da doğruluk ölçütü bağlamında uygunluk kuramını benimsemiştir. Bu konu ile ilgili görüşlerini “*Sofist*” adlı diyalogunda açıkça şöyle belirtmiştir:

*“Doğru tümce, üzerine söylendiği şey hakkında gerçek olan’ın varlığını ifade eder. Yanlış olan ise gerçek olandan ayrı bir şeyi ifade eder. Diğer bir ifadeyle yanlış olan, varolmayanı var-olan olarak ifade eder”.*⁸⁴

Bu ifadeler bağlamında şu ayrımı yapmakta yarar vardır. Platon için uygunluk kavramsal düzeydedir. Diğer bir söylemle uygunluk burada bir önermenin olgusal alandaki nesnesine uygunluk değil, düşünülür dünyada bulunan ideaya uygunluktur. Dolayısıyla buradaki doğrulama işlemi de aklın sınırları içinde

⁸⁴ Platon, *Sofist, Diyaloglar 2*, Çev: Ömer Naci Soykan, Remzi Kitabevi, İstanbul 1999, (262e-263d).

kavramsal bir uygunluğu göstermek olacaktır. Fakat burada neyin uygunluğunu göstereceğiz? Bir önermenin mi ya da bir iddianın mı? Bilgi kavramsal bir düzeyde ele alındığı için Platon felsefesinde bu sorun açık bir şekilde ortaya konulamıyor. Fakat bilgi elde etme süreci tikellerden, tümellere doğru giden bir süreç olarak görülürse burada doğrulanacak olan bilginin nesneleri tikellerin tümellere ulaştıran yönleri olacaktır.⁸⁵ Kısacası bu yönlerin uygunluğu burada aranacaktır.

Peki bu uygunluğu sağlayan ölçüt nedir? diye sorulduğu zaman Platon için diğer bir önemli kavram olan ‘logos’ kavramıyla karşılaşırız. Platoncu felsefede ‘logos’ kavramı çeşitli anlamlar ile ifade edilmektedir. Bunu en açık örneğini de Platon’un “*Theaitetos*” adlı diyalogunda görebiliriz. Bu diyalogda logos üç farklı şekilde tanımlanmıştır. Fakat bu tanımlardan gerçek bilginin (epistemenin) kanıtı olarak öne sürülen görüşe göre logos, bir nesneyi diğer nesnelerden ayıran bir ölçüt olarak belirtilmiştir. Bu savını diyalogda şöyle dile getirir:

“ Theaitetos- İyi hatırlattın, çünkü bir tane daha kalmıştı.

Birincisi düşüncenin dilde toplanması idi; şimdi konuştuğumuz ise öğeler yoluyla bütüne erişmek idi fakat üçüncüsü nedir?

Sokrates- Herkesin düşündüğü, yani konuyu bütün başka şeylerden ayıran bir işaret göstermek.

Theaitetos-Buna ait bir örnek gösterebilir misin?

*Sokrates- Örnek olarak **güneşi alırsak, güneş gökte, dünya etrafında dönen cisimlerin en parlağıdır, dendiği zaman, bunu yeter derecede kesin bulacağını sanıyorum.***

Theaitetos- Kuşkusuz

Sokrates- Yukarıda söylenenin anlamı şudur: bir şeyin başka şeylerden farkını ayıran kimse, bazılarının dediği gibi açıklamayı da kavrar. Fakat sadece müşterek olan temas ettikçe açıklama da

⁸⁵ Platon, bilginin anımsama olduğunu savlarken, tikellerin tümellere ulaşmadaki rolü üstünde durur. Bu bağlamda Yarı gerçek olan tikeller aynı zamanda tümellerin de bir yönden gerçekliğini ima ederler. Bkz. Platon, *Menon, Diyaloglar-I-*, Remzi Kitabevi, İstanbul1993,(81b-c).

birçokları için müşterek olana dayanır.”⁸⁶

Bu pasajdan da anlaşıldığı gibi Platon için ‘logos’ bilişsel anlamda bir şeyi bizim için anlaşılır kılan temel dayanak anlamına geliyor. Verilen güneş örneğine dikkat edildiği zaman, Platon’un açıkça ifade etmek istediği şudur. Nasıl ki duyulur dünyada güneşi, yıldızlardan belirli nitelikler açısından ayırmada bir bilinçliliğe sahipsek, aynı şekilde düşünülür alanda da ideaları diğer nesnelerden ayırmak için logos’a sahibiz. Yani ‘logos’ düşünülür alanda idea ile idea olmayanın bilgisini ayırt etmede bir doğrulama kriteridir.

Logos kavramını burada sezgisel öğrenmenin bir türü olarak görebiliriz. Çünkü bu tür öğrenme de bilişsel düzeyde bir iç görü ve kavramaya dayanır. Kavrama yoluyla öğrenme ise öğeler arasındaki ilişkileri kavrayarak idea ile idea olmayanın bilgisini ortaya çıkarır.

Genel olarak bakıldığı zaman Platon felsefesinde doğrulama işleminin gerçekleşmesi için iki önemli kavramın ön plana çıktığını görürüz. Bunlar, **diyalektik** ve **logos** kavramlarıdır. Diyalektik bizi tikelin bilgisinden tümelin bilgisine ulaştırmada bir araç rolü üstlenmişti. Logos ise doğrulama ölçütü olarak idea ile idea olmayanın bilgisini kavramada bize yol göstermişti. Ayrıca dikkat edilecek diğer bir husus ise burada yapılan doğrulama işleminde kullanılan öğelerin soyut ve kavramsal olması bu doğrulama işleminin yalnız filozoflara özgü olduğunu işaret etmektedir. Çünkü bilişsel düzeyde yapılan bir doğrulama her şeyden önce kişinin birikim ve usavurma yeteneklerine bağlıdır. Dolayısıyla da bu anlamda yapılan doğrulama işlemleri diyalektik ve logos kavramlarının farkında olan filozoflara özgü bir etkinlik olarak karşımıza çıkıyor.

⁸⁶ Platon, *Theaitetos*, *Diyaloglar-2*, Çev: Macit Gökberk, Remzi Kitabevi, İstanbul 1999, (208-c,d,e).

ii. Aristoteles (384-322)

Aristoteles de tıpkı hocası Platon gibi Sofistlerin göreceliği ve Herakleitos'un akış kuramına tepki olarak değişmez olanın bilgisini elde etmeye çalışmıştır. Bu değişmeyen bilgi de tümelin bilgisidir. Fakat burada altı çizilmesi gereken husus Aristoteles için tümel bilginin tikel anlamada bir araç konumunda olduğudur; amaç tikelin bilgisine ulaşmaktır.⁸⁷ Ayrıca bu anlayışta bilgi, Platon felsefesinde olduğu gibi kavramsal düzeyde değil de önerme düzeyinde ortaya çıktığı için Aristoteles felsefesinde doğrulama kavramının tümel ve tikel önerme arasındaki ilişkilerle ortaya çıkacağı aşikârdır. Böylece bu anlayışta tikel ve tümel kavramlardan ne anlaşıldığının tespit edilmesi de doğrulanacak olan önermelerin belirlenmesine dayanak sağlayacaktır.

Aristoteles'e göre tümel ancak tikeller aracılığıyla bilinebilir. Bu da demek oluyor ki doğada kendi başına bir tümel yoktur. Bu bağlamda burada tikel, ontolojik anlamda şu adam ve bu at gibi nesnelere işaret eder. Bunlar Aristoteles için özel anlamıyla tözdür. Tümel ise genel anlamıyla insan ve at kavramlarını temsil eder.⁸⁸ Ontolojik olarak tek varlıkta bulunan tikel ve tümel kavramları ancak epistemolojik olarak bilişsel bir düzeyde ayırt edilebilir. Dolayısıyla burada tikel ve tümel olmak üzere iki tür bilginin ortaya çıktığı rahatlıkla görülebilir. Aristoteles için bu bilgilerden yalnız tümelin bilgisi bilimsel bilgi olarak değerlendirilebilir. Çünkü tümel bilgi mutlak surette var olan ve ebedidir, ebedi olansa ne olagelir ne de ortadan kalkar.⁸⁹ Buna karşılık tikelin bilgisi ise zamana tabi olan, zaman içinde değişen şeyler olmalarından dolayı bilimsel olarak nitelendirilemezler.⁹⁰

⁸⁷Gökberk, a.g.e, ss. 70-71.

⁸⁸Vorlander, a.g.e, s. 146.

⁸⁹ Teoman Durallı, *Aristoteles'te Bilim ve Canlılar Sorunu*, Çantay Kitabevi, İstanbul 1995, s. 111.

⁹⁰ Ahmet Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007, s. 79.

Diğer taraftan burada şu ayrıma dikkat çekmek gerekir ki Aristoteles felsefesinde tikelin bilgisi iki ayrı durumda değerlendirilmiştir: ilk olarak tümel ile hiçbir bağlantısı olmayan tikele ait birinci önerme, bunlar Aristoteles için bilimsel nitelikte değerlendirilmez. Çünkü bu tür önermelerin doğrulanma şekli belirli bir zaman ve mekanda gerçekleştiği için bir zorunluluk ve genel-geçerlik de taşımamaktadırlar; Oysa tümele dayanılarak yapılan doğrulama sonucunda elde edilen tikele ait ikinci önermeler ise Aristoteles için bilimsel yani kendi deyimiyle apodeiktik (genel, doğru ve zorunlu) bilgiler olarak kabul edilir.

Diğer bir açıdan bakıldığında zaman Aristoteles tikele ait birinci önermeleri doğrudan yadsımaz çünkü bilimin kendilerinden doğduğu tümel doğrular, bu tikel doğrulardan yola çıkılarak elde edilir. Diğer bir ifadeyle duyulur nesnelerin nedenlerini doğrudan bilmememize rağmen duyularla hareketle onları bilmekteyiz.⁹¹ Neticede söylenebilir ki tikel ve tümel önermeler arasında birbirlerini tamamlama açısından sıkı bir ilişki vardır. Ayrıca bu ilişki tümel ve tikel arasındaki doğrulama ilişkilerine de yansımaktadır. Dolayısıyla bu ilişkiyi bağlantıları ile birlikte görmek için ilk olarak tikele ait birinci önermenin doğrulama işlemi incelenebilir.

Tikel bir önerme⁹² olarak klasikleşmiş bir ifade olan ‘Sokrates ölümlüdür’ önermesinin doğrulama işlemi ele alındığında zaman ilk olarak burada önerme ve nesnesi arasında doğrulamayı sağlayacak bir bağlantı aranır. Daha açık bir söylemle bu önerme hangi ölçüt bağlamında doğrulanacaktır? Sorusuna cevap olarak Aristoteles doğruluk ölçütü olarak uygunluk kuramını öne sürmüştür. Böylece bir önerme ya da iddia hakkında konuşmuş olduğu varlığın o andaki durumunu

⁹¹ David Ross, *Aristotle*, Routledge Press, New York 1996, s. 47.

⁹² Genellikle tikel önerme mantık kitaplarında varlıkların bir kısmına karşılık gelen önerme türü olarak bilinir. Fakat Aristoteles’in burada tikel önermeden kastettiği tekil önermedir. Detaylı bilgi için Bkz. Kadir Çüçen, *Klasik Mantık*, Asa Kitabevi, Bursa 2004, s.69.

onaylıyorsa doğrudur; onaylamıyorsa yanlıştır. Aristoteles bu savını da kendisi şöyle dile getirir:

“... Varlığın var olmadığını veya var olmayanın var olduğunu söylemek yanlıştır. Buna karşılık varlığın var olduğunu, varolmayanın var olmadığını söylemek doğrudur.”⁹³

Bu da demek oluyor ki öne sürülen bir önerme uygunluk kuramı bağlamında doğrulanacaktır. Bu nedenle de Aristoteles için tikele ait birinci önerme olan ‘Sokrates ölümlüdür’ önermesi ilk olarak önermenin tekabül ettiği varlığın doğrudan gözlenmesiyle doğrulanacaktır. Daha açık bir ifadeyle gözlem ve deneyimler sonucunda Sokrates üzerinde ölme eylemi gerçekleşiyorsa bu önermenin doğrudan doğrulanma şeklidir. Aksi takdirde önerme yanlışlanmış olacaktır. Dikkat edilecek bir husus ise Aristoteles’in bu türden yapılan doğrulama türlerini bilimsel bilgiye dayanak olarak kabul etmemesidir. Çünkü ona göre bilimsel olacak bilgi genel-geçer olarak zorunlu bir şekilde doğrulanmalıdır. Oysa yukarıdaki önermenin doğrulanma şekli belirli bir zaman ve mekanda geçerlidir. Diğer bir söylemle Sokrates’in ölümlü olması o andaki gözlemler sonucunda doğrulanmıştır. Zamansal bir doğrulama olduğu için genel-geçerlik iddiası da taşımamaktadır. Bu nedenledir ki Aristoteles’in ısrarla tümelin bilgisine ulaşma istediği de bu zamansallığı aşip genel-geçer ve zorunlu bilgilere ulaşmaktır.

Diğer bir açıdan değerlendirildiği zaman Aristoteles felsefesinde doğrudan duyusal araçlar ve akıl bağlamında yapılan bu tür doğrulamalar sübjektif düzeyde yapılmasına rağmen aynı zamanda objektif bir geçerliliğe de sahip olacağı rahatlıkla görülebilir. Çünkü buradaki doğrulamanın yapılmasında kullanılan araç ve yöntemler

⁹³ Aristoteles, *Metafizik*, Çev: Ahmet Arslan, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1996, s. 228.

normal koşullarda her bireyde mevcuttur. Dolayısıyla da tikel bir önerme belirli bir zaman ve mekanda her birey için aynı şekilde doğrulanacaktır.

Daha önce de belirtildiğı gibi Aristoteles için asıl ulaşılması gereken bilgi tümelin bilgisiydi, çünkü tümel ile bağlantısı olmayan tikelin bilgisi, gerçekliğın zamansal boyutu hakkında bildirimler sunduğı için genel-geçer değildi. Buna karşılık tümel'in bilgisi değişmeyen ve zorunlu olan bilgilerdir. Dolayısıyla tümele dayanarak tikelin bilgisini elde etmek de artık zorunlu ve genel-geçer bilgiler oluşturacaktır. Aristoteles bu tür bilgileri bilimsel bilgi olarak adlandırır. Ona göre bilimsel bilgi apodeiktik; yani olduğundan başka türlü olmayan kesin, değişmez ve zorunlu bir bilgidir. Bu tür bilgi varlığı ilintisel değil de, özsel olarak tanımlar. Özü ortaya çıkarmak için de o şeyi oluşturan nedenleri bilmek gerekir. Çünkü Aristoteles için bir şeyin nedenini bildiğimiz zaman ancak o şeyi bilebiliriz.⁹⁴ Bu da demek oluyor ki tikele ait ikinci önermenin doğrulama işleminde '**neden**' ve '**öz**' kavramları ayrı bir önem arz etmektedir. Çünkü bu kavramlar aracılığıyla ikinci tikel önermeye ait olan bilginin haklılığı ortaya çıkacaktır. Ayrıca bu kavramlara nasıl ve hangi yöntemlerle ulaşıldığının gösterilmesi de bize doğrulama yöntem ve tekniklerini gösterecektir.

Aristoteles'e göre 'öz' ve 'neden' kavramları kendilerini farklı yöntem ve tekniklerle açığa çıkarırlar. Öz (tümel) kavramına tümevarım aracılığıyla, neden, kavramına ise kıyas (syllogism) aracılığıyla ulaşılabilir.

Tümevarım (Induction)

Aristoteles için bilimin ereğı bir takım tümel önermelere ulaşmaktır. Bu tümel önermelere de ancak tümevarım⁹⁵ yoluyla ulaşılabilir. Onun için tümevarımın

⁹⁴ Aristoteles, *İkinci Çözümlemeler*, Çev: Ali Houshiary, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005, s.48.

⁹⁵ Tümevarım, özel veya tekil önermelerden genel veya tümel önermelere doğru yapılan akıl yürütme

doğası, insanı özel bir bilgiden tümel bir bilgiye sevk etmede yatar.⁹⁶ Bu da demek oluyor ki tümevarım burada bir nevi tümel bilginin doğrulama aracı görevindedir. Çünkü ancak bu şekilde tümel bilgi kendisini tümevarım yöntemine dayandırarak doğrulayacaktır.

Böylece Aristoteles için her ikisi de özel önermelerden genel önermelere giden iki tip tümevarım söz konusudur. Bunlardan ilki bir fenomen içerisinde örneklenmiş, genel ilkelerin doğrudan sezilmesidir. Buna sezgisel indüksiyon denir.⁹⁷ Buradaki amaç özleri kavramaktır. Aristoteles de bu tür tümevarımı psikolojik olarak özel hallerin bütünsel bir görüşünü içeren bir doğrudan kavrayış (insight) olarak belirtmektedir.⁹⁸ Söz gelimi burada tek tek insanlardan soyutlanarak elde edilen insanlık kavramı ‘öz’ veya tümeli temsil etmektedir.

Tümevarımın ikinci türü ise tek tek nesneler ya da olaylarla ilgili önermelerin, üyesi oldukları bir türün genellemesi için temel olarak alındığı basit sıralamadır.⁹⁹ Fakat burada dikkat edilmesi gereken husus Aristoteles’in sayış yaparken dikkate aldığı nesneler özel hallerin bireyleri değil türler olduğuna, yani şu adam ve şu at değil, insan ve at olduğuna dikkat etmek gerekir. Aristoteles tümevarımı genellikle türden cinse giden bir şey olarak ele alır.¹⁰⁰

Aristoteles’in burada göz önünde bulundurduğu nokta her varlıkta bulunan değişmez özellikleri keşfederek bir genellemeye gitmektir. Çünkü aksi takdirde varlıklarda birçok nitelik ve özellik bulunduğu için tam sayım işlemi neredeyse olanaksızdır. Böylelikle Aristoteles sayım işlemini türe indirgeyerek sayım alanını

şeklidir. Bkz, A.Kadir. Çüçen, *Klasik Mantık*, Asa Kitabevi, Bursa 2009, s. 20.

⁹⁶ Ross, a.g.e, s. 40.

⁹⁷ Topdemir, *Felsefe*, s.76.

⁹⁸ Ross, a.g.e, s. 40.

⁹⁹ John Losee, *Bilim Felsefesine Tarihsel Bir Giriş*, Çev: Elif Böke, Dost Kitabevi, Ankara 2008, s. 15.

¹⁰⁰ Ross, a.g.e, ss. 38-39.

daraltmış oluyor. Şimdi bir örnekle, bir tümel önermenin basit sayıyla nasıl tikel önermeden elde edildiğini görelim.

a1P'nin özelliğinesahiptir.

a2P'nin özelliğinesahiptir.

a3P'nin özelliğinesahiptir.

a4P'nin özelliğine sahiptir.

O halde bütün a'lar P'nin özelliğine sahiptir.¹⁰¹

Netice itibariyle her iki tümevarım türünde de tikel önermelerden yola çıkılarak tümel önermelere varılmıştır. Tümevarım burada bir doğrulama aracı olarak bizi tümelin bilgisine ulaştırmıştır. Fakat buradaki doğrulama aracı olan tümevarım bize kesin ve zorunlu bilgi vermemektedir. Çünkü sayımı yapılan bütün varlıkları gözlemlemek neredeyse imkânsız olduğu için bu imkânsızlık bağlamında benzer varlıkların daima ortak özellikler taşıyacağı iddiası da daima bir olasılık taşıyacaktır. Fakat bu eksikliklere rağmen yine de bu yöntemle tümelin bilgisi elde edildiği için artık tikel bir önerme için doğruluk ölçütü de burada öz ya da form olarak karşımıza çıkıyor.

Bilginin Doğrulama Yöntemi Olarak Kıyas (Syllogism)

Tümevarım aracılığıyla elde edilen tümel bilgi sayesinde artık tikel önermeler, bilimsel karakterli olacaklardır. Çünkü bu aşamada elde edilen tikel önermeler kanıtlanmış ya da doğrulanmış olacaktır. Bu doğrulama işlemini gerçekleştirecek olan yöntem de kıyastır. Aristoteles için kıyas¹⁰² bilimsel bilginin doğrulama yöntemidir. Çünkü sadece bu yöntem bize kesin ve zorunlu bilgiyi

¹⁰¹ Losee, a.g.e, s. 16.

¹⁰²Kıyas: Tümden gelim şeklinde bir çıkarımdır. Bir veya birden fazla önermeyle yapılan akıl yürütmelere çıkarım denir. Bkz.A. Kadir. Çüçen, *Klasik Mantık*, Asa Kitabevi, Bursa 2009,s. 109.

verebilir. Peki, kıyas nasıl bir yöntemdir? Aristoteles kıyas hakkında şunları belirtir:

“Bu öyle bir akıl yürütmedir (kıyas) ki ona bir şeyler konulduğu zaman, bu şeylerden başka bir şey, başka hiçbir terime ihtiyaç olmaksızın zorunlu olarak sırf onların kendilerinden çıkar. Bunun ile (kıyas ile) iki terim arasındaki bir özne-yüklem ilişkisinin onlarla üçüncü bir terim arasındaki özne yüklem ilişkilerinden çıkarılması durumunda ortaya çıkabileceği kabul edilir. ”¹⁰³

Bu tümcelerden de anlaşıldığı üzere kıyas yöntemiyle önermeler arasında özne ve yüklem bağlamında bir zorunluluk ilişkisi kurulur. Bu zorunluluk ilişkisinde ise bir şeyin bir şeye ait olduğu bir nedene dayanılarak ortaya konulur. Çünkü Aristoteles için asıl amaç bilginin nedenlerini ortaya koyarak öz’ün bilgisine ulaşmaktır. Dolayısıyla kıyas yönteminin amacı da neden kavramını özne-yüklem bağlamında belirginleştirmektir. Kıyas işleminin nasıl yapıldığını daha açık bir şekilde görmek için daha önce tikele ait birinci önerme olarak ele aldığımız ‘Sokrates ölümlüdür’ önermesini şimdi tikele ait ikinci önerme olarak nasıl doğrulandığını görelim.

‘Sokrates ölümlüdür’ tikel önermesi eğer bilimsel karakterli yani doğrulanmış/kanıtlanmış bir önerme olacaksa her şeyden önce tümel ya da öz’ün bilgisi ile bir zorunluluk ilişkisinin kurulması gerekmektedir. Çünkü Aristoteles’e göre tümevarım aracılığıyla ulaştığımız tümel bilgi artık belirlenmiş veya doğrulanmış bilgilerdir. Dolayısıyla da tikel önermenin tümel bir önerme ile ilişkisinin gösterilmesi aynı zamanda tikel önermenin doğrulanma şeklinin de gösterilmesi olacaktır.

Doğrulama süreci ilk olarak tümevarım aracılığıyla tek tek insanların

¹⁰³Ross, a.g.e, s. 32.

gözlemlenmesi sonucunda, insan denilen varlığa ölümlülük niteliğinin içkin olduğunun fark edilmesiyle başlar. Daha açık bir söylemle, insan olarak bilinen bütün varlıklar daima bir ölümlük yüklemine sahiptir ifadesi burada aşikârdır. Böylelikle bu genellemelerin sonucunda ‘Bütün insanlar ölümlüdür’ tümel önermesi elde edilmiş olur. Ayrıca biz burada aynı zamanda insan denilen varlığa ilişkin bir tümel bilgiye de ulaşmış oluyoruz. Dolayısıyla da bu tümel bilgi, insan olarak bilinen Sokrates’i de kapsayacağı için İkinci öncülümüz olan ‘Sokrates bir insandır’ önermesini de öne sürdüğümüz zaman Sokrates’in ölümlü bir varlık olduğu mantıksal olarak zorunlu bir şekilde çıkacaktır.

Burada Sokrates’in ölümlü bir varlık olması yalnız önermeler arası ilişki bakımından doğrulanmıştır. Orta terim olarak kabul edilen insan kavramı ölümlü ve Sokrates kavramları arasında zorunlu bir ilişkinin nedeni durumundadır.¹⁰⁴ Yani Sokrates’in ölümlü bir varlık olmasının nedeni insan olması ya da insanlık formunu taşımasıdır. Dikkat edilirse genel kavram olan insanlık formu, burada doğrulamanın kendisine göre yapıldığı doğruluk ölçütü durumundadır. İlk etapta tümelin bilgisine ulaşılmadan önce tikele ait birinci önermenin doğruluk ölçütü doğrudan uygunluktu. Fakat şimdi tikele ait ikinci bir önerme için doğruluk ölçütü artık tümelin ya da öz’ün bilgisi olacaktır. Dolayısıyla artık insana ilişkin bir önermenin doğrulama işlemi insanlık formu ölçütünde doğrulanacaktır. Netice itibariyle kıyas yöntemi aracılığıyla bilginin nedenlerini ortaya koymak ve öz’ün bilgisini elde etmek Aristoteles’in başından beri ulaşmak istediği amaçtı. Çünkü ona göre yalnız doğrulanmış/kanıtlanmış bilgiler bilimsel nitelikte sayılacaktır.

Sonuç itibariyle Aristoteles felsefesinde doğrulama kavramının kendini iki

¹⁰⁴ Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi*, s. 87.

yöntem aracılığıyla ortaya koyduğu açık bir şekilde görülmüştür. Bunlardan birisi tümevarım diğeri ise kıyas yöntemidir. Tümevarım bize tümelin bilgisini doğrulamada yol göstermişti. Kıyas ise tikel bir önermenin tümel ile ilişkisini kurarak nasıl doğrulandığını/kanıtlandığını gözler önüne sermişti. Fakat bu yöntemlerden Aristoteles için asıl üzerinde durulacak doğrulama aracı kıyas yöntemidir. Çünkü ancak bu yöntem bize tikel bir önermenin kesin, zorunlu ve genel-geçer bilgisini vermekteydi.

Diğer bir açıdan bakıldığında zaman kıyas yönteminin bir doğrulama aracı olarak objektif düzeyde herkes için geçerli olduğu rahatlıkla görülebilir; çünkü öncüllere dayanılarak yapılan çıkarım mantık ilkelerine bağlı olduğu için herkes için zorunlu bir sonuç doğurur. Buradan da şunu rahatlıkla anlıyoruz ki Aristoteles doğrulama türü olarak daha öncede ele alınan geometri de kullanılan biçimsel doğrulama örneğini kendisine bilimsel model seçmiştir. Bu aslında Aristoteles'in genel olarak bilim anlayışı ile ilgilidir. Ross'un da belirttiği gibi *“Aristoteles'in zihninde olan bilim, araştırma aşamasında bulunan bir bilim değildir; sürekli bir biçimde sergilenebilecek ölçüde olan bir bilimdir. Bu tür bir bilimin tek örneği ise geometridir.”*¹⁰⁵

Geometri yöntemi ile elde edilen önermelerin doğru ve zorunlu olması Aristoteles için cazip gelmiş olacak ki böylelikle o da doğrulanmış/kanıtlanmış önermelere ulaşmak için geometrik bilgi elde sürecinde izlenen aşamaları tespit ederek, bu yöntemi genel anlamda bilim modeli olarak kullanmıştır.

¹⁰⁵ Ross, a.g.e, s. 43.

b) Ortaçağ'da Doğrulama

Ortaçağ kültür dünyası her şeyden önce dini karakteristeki öğelerin hakim olduğu bir dönemdir. Tanrı merkezli bir düşünce biçimiyle ortaya çıkan bu dönemde bilmek dönüp dolaşıp tekrar hakikat olan Tanrıyı bilmektir. Diğer bir söylemle bu dönemde doğrular/hakikatler kutsal kitap aracılığıyla insanlara bildirildiği için burada bireye düşen görev bu dogmaları akıl bağlamında doğrulamak ve bu dogmalara karşı yapılan itirazları çürütmektir. Bu nedenledir ki bu dönemde yeni bir şey aramak ve bulmak beyhude bir çaba olarak da değerlendirilmiştir.

Böylece Ortaçağ düşünürlerinin karşısında duran önemli problem, yaratan ve yaratılan arasındaki ilişkileri açıklamak olarak gözükmektedir. Çünkü bir tarafta doğru ya da hakikat olarak bilinen Yaratan/Tanrı var; diğer tarafta ise bu doğruyla ilişkilendirilerek doğrulanması istenilen yaratılanlar var. Bu anlatımdan açıkça bir neden-sonuç ilişkisinin ortaya çıktığı rahatlıkla görülebilir. Burada yaratan neden; yaratılanlar ise sonuç konumundadır. Bu da demek oluyor ki bu aşamadan sonra Ortaçağ düşünürleri için yapılması gereken şey yaratılanları (sonuç) yaratanla (neden) ilişkilendirerek açıklamak olacaktır.

Peki, bu neden-sonuç ilişkisindeki doğrulamayı/kanıtlamayı bize gösterebilecek yöntem ne olmalıdır? Ortaçağ düşünürlerine göre bu yöntem antik dönemden miras olarak alınan kıyas yöntemidir. Çünkü bilindiği gibi neden-sonuç ilişkisindeki nedene karşılık gelen öncül önermeler doğruysa, ondan türetilecek olan sonuçlar da mantıksal olarak zorunlu olacaktır. O halde iman aracılığıyla öne sürülen Tanrısal bilgiler öncül olarak kabul edildiği takdirde, kıyas yöntemi aracılığıyla bu önermelerden yola çıkılarak açıklanan diğer önermeler de zorunlu bir şekilde doğru olacaktır.

Bu nedenlerden dolayıdır ki Ortaçağ düşünürleri Aristoteles mantığına dört elle sarılmıştır. Çünkü doğrulama/kanıtlama ya da temellendirme bu mantığın göz önünde bulundurduğu başlıca işti.¹⁰⁶ Bu bağlamda yapılacak olan başlıca iş tikel olarak bilinen yaratılanların kıyas aracılığıyla tümel olandan türetilmesidir. Bu da demek oluyor ki bu dönemde daha çok doğrulama türü olarak biçimsel doğrulama işlemi bağlamında doğrulamalar yapılacaktır.

i. Aurelius Augustinus (MS. 354-430)

Çağını en iyi yansıtanlardan biri olarak karşımıza çıkan Augustinus, Ortaçağ düşüncesini özetleyecek olan **‘credo ut intelligam’** (anlamak için inanıyorum) ifadesinde dile gelen inanç bilgi ayrımının ilk savunucularındandır.¹⁰⁷ Bu anlayışta inanmak, bilgidен önce gelir ve bilginin elde edilmesinde bir önkoşul görevi görür. Bu bilgilere istinaden Augustinus, bir doğrunun ya da hakikatin olduğunu ve bunun doğrulanma aşamasında inancın önemine dikkat çekmektedir. Buradan da anlaşılıyor ki inanç, Augustinus için gerçek bilginin doğrulanması için zorunlu ve gerekli bir araç niteliğinde olacaktır.

Peki, inanç, hangi tür bilginin doğrulanmasında daha ön planda olacaktır? Augustinus genel olarak iki tür bilgidен bahseder: Bunlardan biri duyu bilgisi diğeri ise zihin bilgisidir. Augustinus’a göre asıl ulaşılması gereken bilgi hakikatin bilgisini veren zihin bilgisidir. Duyu bilgileri ise değişen dünyanın nesnelerini konu edindiği için ikinci planda kalır.

¹⁰⁶ Gökberk, a.g.e, s.140.

¹⁰⁷ Betül Çotuksöken, *Ortaçağ Yazıları*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1993, s. 14.

1- Duyu Bilgisi

Augustinus için duyu bilgileri duyular aracılığıyla elde edilen bilgilerdir. Söz konusu bilgiler, bilginin en aşağı derecesi olup, duyuma karşılık gelir ve insanlarda olduğu gibi hayvanlarda da söz konusudur.¹⁰⁸ Böylelikle duyular aracılığıyla elde edilen bu tür bilgilerin doğrulanma araçlarının da duyular olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Çünkü ancak bu şekilde bilgiler zihne ulaştırılacak ve doğru yargı biçimine dönüştürülecek ve sonrasında ise doğruluk ölçütü bağlamında doğrulanacaktır. Ayrıca Augustinus, burada duyumların kendi başlarına ne yanlış ne de doğru olduklarının altını çizmektedir. Bunlar sadece doğrulanacak olan bilgilerin zihne ulaştırma araçlarıdır. Asıl doğruluk ve yanlışlık ise zihnin bir işlevidir. Diğer bir ifadeyle Augustinus da doğruluk ve yanlışlığın ancak yargıda ortaya çıktığını vurgulamaktadır. Bu konu hakkında şunları ifade etmektedir:

“Yanlışsa neden olan gözler değildir, çünkü onlar gerçekte görüyor olduklarından başka hiçbir şeyi zihne iletemezler. Yalnızca gözler değil, bedene ait bütün duyular yalnızca kendilerini etkileyenleri iletiyorlarsa, onlardan daha fazla ne beklememiz gerektiğini bilemiyorum.... Çubuğun suda kırıldığını, dışarı çıkarıldığında da düzeldiğini düşünen kimsenin duyularında bir sorun yoktur, duyularının ona naklettikleri konusunda kötü bir yargıdır yalnızca.... Hava ve su farklıdır, bundan dolayı da duyumların havadaki ya da sudaki şeylere bağlı olarak farklılaşması da uygun olanıdır. Aslında göz, yalnızca görmek için yaratıldığından görevini doğrulukla yerine getirmektedir. Yanlış işlemekte olan zihindir, çünkü kutsal güzelliği temaşa etmek gözüün değil onun görevidir.”¹⁰⁹

¹⁰⁸ Ahmet Cevizci, *Ortaçağ Felsefesi Tarihi*, Asa Kitabevi, Bursa 1999, s. 42.

¹⁰⁹ Hamdi Bravo, SDÜ, *Sosyal Bilimler Dergisi*, “Augustinus’un Varlık ve Bilgi Görüşleri”, sayı, 15, Mayıs 2007, s. 122.

Bu pasajla birlikte Augustinus bize özetle bilgilerin duyular aracılığıyla zihne ulaştığı ve buradan da yargı şekline dönüştüğünü ima etmektedir. Dolayısıyla burada doğrulanacak olan önermelerin zihnin nesne üzerinde vermiş olacağı yargılar olduğu savı da Augustinus'un yukarıda gözün amacının sadece gördüğünü zihne yansıtmak olduğu ifadelerinden çıkartılabilir. Ayrıca yine aynı şekilde göz örneğini temel alarak Augustinus'un doğruluk ölçütü olarak uygunluk kuramını da benimsediği rahatlıkla çıkartılabilir. Çünkü belirtildiği gibi göz aracılığıyla zihne ulaştırılan duyu verileri, yargıya dönüşme sürecinde önermenin nesnesine gönderimde bulunarak bir doğrulama yapılmıştır. Bu da demek oluyor ki Augustinus, duyu bilgilerini doğrulamak için doğruluk ölçütü olan uygunluk kuramını göz önünde bulundurarak işlemler yapmayı tercih etmiştir. Ayrıca burada doğrulama araçları olarak dikkatimizi çeken iki öge de akıl ve duyu verileridir. Duyular, verileri zihne ulaştırır; akıl ise bu verileri işleyerek onaylama işlemini yapar.

2- Zihin Bilgisi

Augustinus'a göre zihin bilgileri duyu bilgilerinden oldukça farklıdır. Her şeyden önce bu tür bilgilerin nesneleri duyusal alanda değil de zaman ve mekan ötesi bir alanda bulundukları için bilgi ürünü olarak kavramsal düzeyde ortaya çıkacaktır. Ayrıca bu tür bilgiler değişmez, sürekli ve zorunlu olana ilişkin bilgiler olduğu için tam anlamıyla bilmek de değişmeyen bir objeyi, düşünme aracılığıyla kavramak olarak karşımıza çıkmaktadır.¹¹⁰ Diğer taraftan bu felsefede bilen ve bilinen ilişkisi bağlamında şu ayırım ortaya çıkmaktadır: Bir yanda doğrulayan olarak bir yönüyle duyusal, zamansal, değişken ve gelip geçici olan insan varlığı; diğer yanda ise

¹¹⁰ Çotuksöken, *Ortaçağ Yazıları*, s. 74.

doğrulanacak olan zorunlu, değişmez ve kalıcı olan idealar vardır.

Böylelikle doğrulayan ve doğrulanan olmak üzere iki ayrı varlık alanı ortaya çıkmaktadır. Peki, bu bağlamda bu iki varlık alanının kesişme noktası neresi olacaktır? Daha açık bir ifadeyle doğrulanacak olan bilgi nesneleri nerede bulunurlar? diye sorulduğu zaman Augustinus buna cevap olarak belleği işaret etmektedir. Yani böyle kesin, değişmez gerçekliklerin bilgisinin ancak bellekte bulunabileceğini belirtir. Ayrıca belleğe duyular aracılığıyla gelmeyen bir bilgi türünün var olduğunu *İtiraflar* adlı eserinde şöyle betimlemektedir:

*“ Her varlık hakkında; var mıdır, doğası nedir, cinsi nedir, diye üç soru yönelttiğimde bu sözcükleri oluşturan seslerin imgelerinin içinde olduğunu, bu seslerin havada titreştikten bir süre sonra söniüp gittiğini biliyorum. Ancak bu seslerin ifade ettikleri gerçekleri ne herhangi bir duyuyla algıladım, ne de ruhumun dışında bir yerlerde gördüm. Belleğime depoladığım onların imgeleri değil ama kendileridir. Peki tüm bunlar benim içime nasıl girdiler? Mümkünse kendileri bunu açıklasınlar. Vücudum aracılığıyla girebilecekleri her kapıyı inceledim, içeriye hangi kapıdan girdiklerini bulamadım..... Bunun şundan başka bir açıklamasını göremiyorum, **onlar önceden belleğimdeydiler ama belleğimin öyle derin ve gizli köşe bucaklarında bulunuyorlardı ki, bir başkasının sözle yardımı olmaksızın onları oradan çıkarmak aklıma bile gelmeyecekti.**”¹¹¹*

Bu anlatımlardan da açıkça anlaşıldığı gibi Augustinus, doğrulanacak olan ezeli-ebedi ve değişmez bilgi nesnelerinin bellekte mevcut olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre belleğin gizli köşelerinde depolanmış bu tür hakikatler aslında ne bizdedir ne de nesnelerdedir; bizim içimizin de içinde olan bir varlıkta,

¹¹¹ Augustinus, *İtiraflar*, Çev: Dominik Pamir, Kaktüs Yayınları, İstanbul 1999, ss. 225-226.

yani Tanrı'dadır.¹¹² Peki, burada bu tür bilgilerin doğrulama işlemi nasıl yapılacaktır? Sorusuna cevap olarak Augustinus, yukarıdaki pasajda bu tür hakikatlerin bilinmesi için bir başkasının sözle yardımına ihtiyaç olduğunu ısrarla belirtmektedir. Bu başkasının sözleri ise bize hakikatin bilgisini doğrulamada bir ipucu vermektedir. Dolayısıyla bu başkasının sözlerinden kasıt nedir? Sorusu bizi doğrudan Augustinus'un Aydınlanma Teorisine götürecektir. Çünkü bu teori bize doğrulanması istenen bilgilerin hangi yöntemlerle doğrulacağını gösterecektir.

Aydınlanma Teorisi

Genel hatlarıyla aydınlanma teorisinin gayesi zihin bilgilerinin doğrulanma aşamasında önemli rolü olan Tanrısal ışık kavramını betimlemektir. Augustinus'a göre ancak bu Tanrısal ışık aracılığıyla bizler ezeli ve ebedi olan zihin bilgilerine sahip olabiliriz.¹¹³ Bu da demek oluyor ki doğrulanması istenen bilgilerin doğrulama ölçütü burada Tanrısal ışık olacaktır. Peki, bu Tanrısal ışık kendini nasıl gösterecektir? Augustinus, buna cevaben Tanrısal ışığın bireylerde görünür hale gelmesi için öncelikle İsa'ya ve İncil'e iman etmek gerektiğinin altını çizerek. Ve şunları aktarır:

“Her ne kadar zihnin kendisi doğal olarak akıl ve zekayla donatılmışsa da, ... adım adım iyileşmek, yenilenmek ve mutluluğa ulaşabilmek için inançla döllenip bu yolla saflaştırılmalıdır. Bu inançla hakikate, hakikatin kendisi olan Tanrı'ya, Tanrı'nın oğluna doğru, ... İnsandan insanın Tanrı'sına doğru bir Tanrı-insan aracılığıyla bir yol olduğunu kabul ederek, daha bir güvenle inanmalıdır. Çünkü Tanrı ile insan arasındaki bu aracı İsa Mesih'in kendisidir. Çünkü o hem

¹¹² Zeki Özcan, *Augustinus'ta Tanrı ve Yaratma*, Alfa Yayınları, İstanbul 1999, s. 131.

¹¹³ Özcan, a.g.e, s.132.

aracı hem yoldur. „¹¹⁴

Görüldüğü gibi burada iman etmek kişinin hakikate ulaşmasında bir köprü görevi üstlenmektedir. Böylece Augustinus’un “anlamak için inanıyorum” savı da burada kendini anlamlı kılmaktadır.¹¹⁵ Çünkü doğrulanacak olan bir doğru ya da hakikat zaten mevcut olduğu için iman sadece burada bize hakikatin daha açık bir şekilde anlaşılmasını sağlayacaktır. Diğer bir söylemle İman vasıtasıyla insan zihni aydınlanmış olacak böylelikle doğrulanması istenen bilgiler de açık ve seçik bir şekilde kavranacaktır. Burada söz konusu olan aydınlatma, güneş ışığının gözün duyuşal nesneler için gerçekleştirdiği işlevin aynısını, zihnin bilgide konu aldığı nesneler için gerçekleştiren tinsel bir aydınlatma görevindedir. Daha açık bir ifadeyle, güneş ışığının cisimsel ya da duyuşal varlıkları, göz için görülür hale getirmesi, görme için gerekli aydınlığı sağlaması gibi, Tanrısal aydınlatma da, akılla anlaşılabilir ideaları, ezeli-ebedi ve değişmez doğruları zihin için kavranılabilir hale getirir.¹¹⁶ Neticede görülüyor ki iman ve Tanrısal ışık hakikat olan bilginin doğrulanma aşamasında derece bakımından farklılık gösterebilir de birer araç konumunda bulunuyorlar. Asıl doğrulayıcı merci ise burada zihin olacaktır.

Dikkat edilmesi gereken diğer bir husus ise zihin bilgilerinin doğrulanma aşamasında doğruluk ölçütü olarak uygunluk kuramının benimsendiğidir. Bu anlamda kavramsal düzeyde olan bu tür bilginin bir tarafı bellekte bulunmakta diğer tarafı ise kutsal kitapta bulunmaktadır. Dolayısıyla da inanılan bilgi ile bellekteki bilgi arasında mahiyet bakımından hiçbir farkın olmadığı açıkça görülmektedir. Bu da demek oluyor ki yapılması gereken yeni bir şey bulmak değil sadece inanılan bilgi

¹¹⁴ Hamdi Bravo, a.g.m, s.126. (Alıntılanan metin Augustinus’a aittir.)

¹¹⁵ Çotuksöken, a.g.e, s.14.

¹¹⁶ Cevizci, *Ortaçağ Felsefesi*, s. 46.

ile bellekteki bilgilerin uyumlu bir şekilde örtüştüğünün doğrulanmasını göstermektedir. Bu doğrulama aşamasında da bize yol gösterecek olan doğrulama araçları iman ve Tanrısal ışıktır. Bu araçlar sayesinde doğrudan derin kavrayışa sahip olan zihin ise doğrulama işlemini neticelendiren karar mercisidir.

ii. St. Anselmus (MS. 1033-1109)

Anselmus, sadece Ortaçağ felsefesi tarihinde değil aynı zamanda felsefe tarihinde de adı sıklıkla anılan düşünürlerden biridir. Düşünceleri daha çok Augustinus felsefesinin izlerini taşıdığından dolayı Anselmus için de yapılması gereken ilk şey, Hristiyan öğretisini akılla temellendirmeye çalışmaktır. İşte bu öğretileri temellendirme aşamasında Anselmus'u da asıl şöhretli kılan çalışması Tanrı kanıtlamalarıdır. Dolayısıyla biz de özellikle bu kanıtlamalar üzerinde durup bir çözümleme yapmaya çalışacağız. Çünkü burada ele alınan kanıtlama (Argumentation) anlayışı biçimsel doğrulama olarak ele alınan doğrulama türü ile aynı işlevi görmektedir. Ayrıca bu kanıtlama anlayışı daha önce biçimsel doğrulama türü başlığı altında geometriksel önermelerin doğrulanma aşamasında ele alıp incelenmişti. Dolayısıyla Anselmus da kanıtlama işlemini sadece önermeler arasında bir zorunluluk ve çıkarım ilişkisi olarak ele aldığı için kanıtlama burada biçimsel doğrulama türü ile eş anlamlı olarak kullanılacaktır.

Anselmus her şeyden önce bir doğru ya da hakikatin bilinmesi için iman etmenin şart olduğunun altını çizer. Çünkü anlayabilme yeteneği ve aklın yorumlayabildiği gerçek, insana vahiy tarafından verilmiştir. Dolayısıyla inanmak için gayret etmeyiz; anlayabilmek için inanırız.¹¹⁷ Bu da demek oluyor ki ilk

¹¹⁷ Etienne Gilson, *Ortaçağda Felsefe*, Çev: Ayşe Meral, KabalcıYayınevi, İstanbul 2007, s. 240.

ulaşmak istenen doğru ya da hakikat iman aracılığıyla oluşturulacaktır. Ayrıca iman aracılığıyla bir doğruya ulaştığımız için aynı zamanda burada temel bir varsayım da oluşturmuş oluruz. Dolayısıyla da artık diğer önermelerin doğrulama işlemi de bu temel önermeye bağlı olarak yapılacaktır.

Böylece Anselmus için biçimsel doğrulama işlemindeki sürece koşut olarak hakikat arayışında gözetilmesi gereken sıra şu şekilde ortaya çıkar: Öncelikle akli kullanarak bunları tartışmadan önce, imanın gizemlerine inanmak; sonra da inandığımız şeyi anlamaya çalışmaktır.¹¹⁸ Anselmus'un bu türden bir düşünce biçimini öne sürmesindeki temel gaye, inanılan bir şeyin her zaman akılla anlaşılabilirliği varsayımdır.¹¹⁹ Böylece Anselmus bu varsayımdan yola çıkarak ilk olarak Tanrı'nın varoluşuna ilişkin doğrulamalar/kanıtlamalar öne sürmüştür. Fakat burada dikkat edilmesi gereken diğer bir husus ise ilk doğrunun/hakikatın iman aracılığıyla elde edilmesinden sonra diğer doğruların bu ilk doğru ile ilişkilendirilerek akıl bağlamında doğrulanmasıdır.

Anselmus'un Tanrı'nın varlığına ilişkin doğrulamaları/kanıtlamaları ussal ve mantıksal bir yorumla ortaya konulmuştur. Bu doğrulamalar/kanıtlar iki türdür, biri a posteriori diğeri a prioridir; yani biri deneyimden, duyulardan hareket eden, diğeri ise deneyimsel hiçbir öge içermeyip, tümüyle akla dayanan iki kanıtı vardır.¹²⁰ Her iki kanıtta bulunan ortak yön ise bir Tanrı'nın varlığını kabul ederek işlemlere başlamaktır. Bu başlangıç da bize tıpkı biçimsel doğrulama işleminde temel önermeler olarak kabul edilen aksiyom ve postulatları hatırlatmaktadır. Çünkü bilindiği gibi bu tip doğrulama türlerinde de temele alınan genel bir önermeden diğer

¹¹⁸ Gilson, a.g.e, s.241.

¹¹⁹ Çotuksöken, *Ortaçağ Yazıları*, s. 167.

¹²⁰ Ahmet Cevizci, *Ortaçağ Felsefesi Tarihi*, Asa Kitabevi, Bursa 1999,s. 189.

önergeler mantıksal bir zorunluluk ile türetilmeye çalışılır.

1- En Üstün İyi'den Gelen Doğrulama/Kanıt

Anselmus'un a posteriori olarak bilinen bu doğrulama biçimi sistematik olarak bir gözlemin sonuçları bakımından değerlendirilmiştir. Anselmus bu doğrulamasının/kanıtının gerekçelerini “*Monologium*” adlı eserinde şöyle belirtir:

“Dünyada çok çeşitli iyiler ve iyi şeyler var; fakat şeyler ne iyilik ne de diğer yetkinlik türleri bakımından eşit durumdadır; nesnelerin kimi daha çok, kimi daha az iyidir; onlar arasında bir sıralama yapıldığına göre, bu sıralamanın, derecelendirmenin kendine göre yapıldığı bir iyi var demektir. Nesneleri iyi yapan iyi, iyi olan tek tek nesnelerle aynı yapıda değildir....çünkü başkasıyla iyi olan hiçbir şey kendisiyle iyi olan şeyden üstün olamaz. Bu en yüce üstün, en üstün iyilik, geri kalan her şeyin üstündedir. Nesnelerdeki iyilik, tek ve tam yetkin iyi'den gelir. Bunun gibi, varolan her şey tek ve en yetkin bir varlık sayesinde varolur; işte bütün nesnelere varlığı veren bu en yetkin varlıktır; bütün nesnelere varlığı veren bu güç en yüksek özdür Tanrı denilen de işte budur.”¹²¹

Anselmus'un dış dünyadaki deneyimlerden yola çıkarak doğrulamaya/kanıtlamaya çalıştığı Tanrı kavramı genel olarak değerlendirildiği zaman ilk olarak Tanrı en üstün iyi olarak vardır, temel varsayımı üzerinde açıklanmaya çalışıldığı rahatlıkla görülebilir. Çünkü eğer böyle bir temel hipotez olmasaydı diğer varlıklar da değer bakımından anlamlandırılmazlardı. Ayrıca bilindiği gibi bu önerme daha önce iman aracılığıyla kabul edilmişti. Şimdi yukarıdaki pasajda ise öne sürülen iki varsayım ile bu temel varsayım doğrulanmaya

¹²¹ Betül Çotuksöken, *Ortaçağ Yazıları*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1993, ss. 167-168. (Alıntı yapılan metin Anselmus'a aittir.)

çalışılmıştır. Sistematiik olarak yapılan gözlemlerden çıkarılan varsayımlardan biri varlıklar iyilik açısından eşit değillerdir; diğeri ise az ya da çok iyilik sahibi olan her şey, bunu mutlak anlamda bu en yetkin İyi'nin parçası olmasından elde eder varsayımlarıdır.¹²²

Görüldüğü gibi bu varsayımlar temel önerme olan Tanrı en üstün iyi'dir. Önermesi ile çelişmediği gibi aynı zamanda bu temel önermeyi destekleyici iddialardır. Buradan da anlaşılıyor ki bu doğrulama biçimi tutarlılık ölçütü bağlamında yapılmış doğrulamadır/kanıtlamadır. Çünkü dikkat edildiği gibi tümel önermeye ait olan bütün nitelik ve özellikler tikel önermeler ile bir uyumluluk göstermektedir. Fakat burada tümelden yola çıkılarak değil de tikel önermelerden yola çıkılarak tümelin doğrulanma işlemi yapılmıştır. Dolayısıyla önermeler arasında yapılan bu doğrulama biçimi bize doğrulamanın kendisine göre yapıldığı tutarlılık ölçütünü ifşa etmektedir.

Ayrıca yukarıdaki pasaj irdelendiği zaman Anselmus'un doğrulama aracı olarak akıl ve aklın ilkelerine büyük önem verdiği rahatlıkla görülebilir. Yukarıda da bahsedildiği gibi dış dünyadaki iyi'lerin nereden geldikleri sorgulandığı zaman kaçınılmaz olarak, bu mantıksal süreç bizi en yetkin iyi'ye götürecektir. Çünkü bütün iyi'leri tek bir iyi'ye bağlamak aklın zorunlu ilkelerindedir. Bu ilke ise yeter-sebebi ilkesidir.¹²³ Bilindiği gibi bu ilkeye göre her şeyin bir nedeni olması bağlamında bir başlangıç noktasının var olması gerekir. Yani her şeyin bir nedeni olduğu gibi bu neden de bir yerde son bulmalıdır. Bu son neden de Anselmus için Tanrı'dır.

¹²² Gilson, a.g.e, s. 242.

¹²³ Bu ilkeye göre bir önermenin ya da bir şeyin yeterli sebebi yoksa ne önerme doğru; ne de bir şey var olabilir. Ayrıca bkz. A.Kadir Çüçen, *Klasik Mantık*, Asa Kitabevi, Bursa 2009,ss. 28-29.

2- Ontolojik Doğrulama/Kanıtlama

Anselmus'un ünlü ontolojik doğrulaması/kanıtı, duyuşal dünyaya ilişkin bir gözlemden yola çıkmayan, deneyimsel bir yönü bulunmayan, fakat doğrudan doğruya Tanrı kavramının analizinden hareket edip, Tanrı'nın varoluşunu bu analizden çıkarmaya çalışan bir doğrulamadır/kanıttır.¹²⁴ Anselmus'un bu doğrulama aşamasında dikkat çekmek istediği önemli husus Tanrı kavramının bizlerde ister reel olsun ister ise ideal olsun bir şekilde ontolojik olarak bulunduğunu vurgulamak istemesidir. Hatta Anselmus böyle bir Tanrı fikrinin bir akılsızın zihninde de olduğunu belirterek bu savını genelleştirmeye çalışmıştır.¹²⁵ Ayrıca burada görüldüğü gibi doğrulanması/kanıtlanması istenen Tanrı kavramının ontolojik olarak bizlerde bir şekilde var olduğu gözükmektedir. Dolayısıyla eğer bu kavramı bir varlığa atfediyorsak, o varlık gerçek anlamda var demektir.¹²⁶ Böylelikle şimdi bu kavramın ya da fikrin nasıl doğrulanacağı Anselmus için önem arz etmektedir.

Anselmus öncelikle ontolojik olarak var olan Tanrı kavramını şu şekilde tanımlar: Ona göre Tanrı kendinden daha büyüğü hiç düşünölemeyen veya tasarlanamayan bir varlıktır.¹²⁷ Dolayısıyla böyle bir varlığın olmadığını söylemek bir anlamda kendinden daha büyüğü olduğunu savlamaktır. Bu da ilk başta verilen Tanrı tanımıyla çelişmektedir. Şu halde eğer ki kendisinden daha büyüğü düşünölemeyen varlığın var olmadığı mantıksal olarak söylenemiyorsa demek oluyor ki Tanrı vardır.

Bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere buradaki doğrulama işlemi, öncelikle ontolojik olarak varlığı kabul edilen bir kavramının önerme biçiminde ifade

¹²⁴ Cevizci, *Ortaçağ Felsefesi Tarihi*, s. 193.

¹²⁵ Çotuksöken, *Ortaçağ Yazıları*, s.173.

¹²⁶ Mehmet Aydın, *Din Felsefesi*, İzmir İlahiyat Fakötesi Yayınları, İzmir 2002, s. 30.

¹²⁷ Çotuksöken, a.g.e, s. 173.

edilmesiyle başlıyor. Böylece önerme biçimine dönüştürülmüş olan bu ifade diğer önermelerle çelişmezlik ilkesi bağlamında doğrulanmaya çalışılmıştır.

Önermeler arası ilişki bakımından doğrulanan bu ifadeler önermeler arası bir uygunluğa işaret ettiğinden dolayı doğruluk ölçütü olarak tutarlılık ölçütünün göz önünde bulundurulduğu rahatlıkla görülebilir. Çünkü Tanrı tanımına ait olan önerme diğer tikel önermeler aracılığıyla tutarlılık bakımından test edilmiştir.

Ayrıca usavurma yöntemi kullanılarak akıl sınırları içerisinde yapılan bu doğrulama biçimini önerme şekline dönüştürdüğümüz zaman açık bir şekilde kıyas yönteminin doğrulama aracı olarak kullanıldığını rahatlıkla görebiliriz. Bu önermeler şöyle ortaya çıkmaktadır:

Birinci önerme: Tanrı ile kendisinden daha mükemmeli düşünülemeyen bir varlığı kastetmekteyiz.

İkinci önerme: Varlık bir mükemmelliğe sahiptir.

O halde: Tanrı mükemmel bir varlık olarak vardır.¹²⁸

Neticede bu çıkarım işlemlerinde de görüldüğü gibi varlığa yüklenen anlamların özne-yüklem bağlamında bir zorunluluk ile nasıl yeni önermeler üretildiği kıyas yöntemi ile ortaya çıkmaktadır. Bu da gösteriyor ki Anselmus da tıpkı Aristoteles gibi kıyas yöntemini bir doğrulama aracı olarak kullanarak dini içerikli önermeleri temellendirmeye çalışmıştır.

c. Modern Çağ'da Doğrulama

Bilindiği gibi her çağ veya dönem bir diğerinden belirli ölçütlerle ayrılır. Bilgi kuramsal bağlamda bu ölçütlerin en önemlisi de o dönemin insanların varlık

¹²⁸ Aydın, a.g.e,s. 30.

karşısındaki tutumlarıdır. Çünkü bu tutumlar doğrudan düşünce biçimine yansiyarak bireylerin bilgi elde etme süreçlerini de şekillendirir. Diğer taraftan bu varlık karşısındaki tutum değişiklikleri genelde yeni ile eski olanın bir karşılaştırılması olarak değerlendirilir. Buradaki konumuzda yeni olan ‘modern’ ve modern olana ilişkin değerlerdir; eski olan ise Ortaçağ değerleridir. Bu nedenle Modern diye adlandırılan dönem de, Ortaçağ kavram ve yöntemlerine bir başkaldırı niteliğinde ortaya çıkmaktadır.

Modern sözcüğünün kelime anlamına bakıldığı zaman düşüncede açıklık, özgürlük otoritelerden bağımsızlık gibi anlamlara tekabül ettiği görülür.¹²⁹ Dolayısıyla bu bakış açısıyla yapılan entelektüel etkinliklerde Ortaçağ düşünce sisteminden oldukça farklı olacaktır. Çünkü artık varlık karşısında tutum ve varlığı ele alış biçimi değişmiştir. Bu da doğal olarak aynı şekilde bilgi kuramsal anlamda bir doğrulama anlayışını da etkilemiştir.

Bilindiği gibi Ortaçağda doğrulanması istenen önermeler daha çok teolojik içerikli önermeler olduğu için doğrulama yöntemi olarak da Aristoteles geleneğine bağlı kalarak tümdengelim ya da kıyas yöntemi kullanılmıştı. Fakat bu yöntemin yeni bilgiler üretmediğini fark eden Rönesans aydınları klasik mantığın doğrulama/kanıtlama tekniği yerine inandırma tekniğini öne sürmüşlerdir.¹³⁰ Artık doğrulanması istenen bilginin objeleri teolojiden bağımsız olarak doğada bulunduğu için doğrulama araçları olarak gözlem ve tümevarım daha bir ön planda olacaktır.¹³¹

Ayrıca bu dönemde bilginin objesi olan doğrulayan özne değişmese de akla ayrı bir vurgu yapması nedeniyle ortaçağ anlayışından farklılık gösterecektir. Çünkü

¹²⁹ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul 2002, s. 715.

¹³⁰ Hüseyin Gazi Topdemir, “Francis Bacon’un Bilim Anlayışı”, *Felsefe Dünyası*, sayı 30, Ankara 1999, s. 51.

¹³¹ Topdemir, a.g.m, s. 53.

daha önce de belirtildiği gibi ortaçağda iman olmaksızın hakikatin bilgisine ulaşamazdı. Yani iman akla göre daha ön plandaydı. Oysa modern düşünörlere göre artık aklın Tanrı'nın inayeti olmaksızın doğayı kavrayabileceği öne sürölmüştür. Böylelikle de burada akla bir doğrulama aracı olarak da ayrı bir önem atfedildiği rahatlıkla çıkartılabilir.

i. Descartes (1596-1650)

Ortaçağ yöntem ve bilgi anlayışına bir tepki olarak özne merkezli bir bilgi kuramı oluşturan Descartes bu tutumuyla aynı zamanda Modern felsefenin de kurucusu olarak kabul edilir. Böylelikle yeni bir yapı üzerine inşa edilen Descartes sisteminde artık doğru ve doğrulama kavramları da farklı anlamlarda teşekköl edecektir. ve bu durumda bilginin kurucusu olan özne doğrulanması istenen bilginin baş aktörü olacaktır.

Descartes, Aristoteles'ten beri doğrulama aracı olarak kullanılan kıyas yöntemini şiddetle eleştirir. Ona göre *“Bu yöntem yeni bir şey öğretmekten çok, bilinen şeyleri başkalarına açıklamak ya da bilinmeyen şeyler hakkında bilgi verecek yerde, akıl yürütmeksizin söz söylemekten başka bir işe yaramıyor.”*¹³² Descartes bu ifadeleriyle aslında kıyas yöntemini doğrudan bir doğrulama aracı olarak değil de bize yeni bulgular sunmadığı için tenkit etmiştir. Kendisinin de ifade ettiğı gibi bu yöntem bize sadece önceden bilinenlerin tekrarını yapar, yeni bilgiler sunmaz. Böylece anlaşılıyor ki Descartes yeni bir tür bilginin peşindedir. Bunun içinde yeni bir yöntemin gerekliliğini fark etmiştir. İyi bir matematikçi olması ve kesin bilgiyi araması onun bilgi modeli olarak matematiğı seçmesini zorunlu kılmıştır. Kendisinin

¹³² Descartes, *Metot Üzerine Konuşma*, Çev: K. Sahir Sel, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1994, ss. 20-21.

de ifade ettiği gibi:

“Kanıtlarının kesinlik ve apaçıklığı dolayısıyla, her şeyden çok matematikten zevk alıyordum; ama hakiki kullanılışını pek iyi görmüyordum, ancak mekanik sanatlara yaradığını düşünerek, bu kadar sarsılmaz ve sağlam temeller üzerine daha yüksek bir yapı kurulmamış olmasına şaşıyordum.”¹³³

Bu ifadelerden anlaşıldığı üzere Descartes’ın matematiği bilgi modeli olarak benimsemesinin sebebi matematiksel öğelerin açık ve seçik düşüncenin en iyi örneği olması ve böylece kesinliği vermesidir.¹³⁴ Bunun en açık örneği de aritmetiktir; çünkü aritmetiğin öğeleri olan sayılar ancak bizi açık ve seçik bilgiye ulaştırır. Buradan da anlaşıyor ki Descartes için doğrulanması istenen bilginin ölçütü öncelikle açık seçik olmalıdır. Diğer bir ifadeyle açık ve seçik olarak kavradığımız şeyler doğrudur.¹³⁵ Fakat doğruluk ölçütü olan ve doğrulama işleminin kendisine göre yapıldığı açık ve seçik ne demektir? Descartes bu konuda şunları belirtir:

“Açık bilgiden, dikkatli bir zihne görünen ve belli olan bilgiyi demek istiyorum. Örneğin nesnenin gözlerimize görüneceği, onlar üzerine büyük kuvvetle etkide bulunacağı ve böylece onları kendilerine bakacak duruma sokacağı zaman, nesneyi açıkça görürüz diyoruz; seçik bilgiden de, keskin ve başka bilgilerden ayrı bir bilgiyi demek istiyorum. Öyle ki bu bilgide onu gerektiği gibi gözden geçirene açıkça görünenden başka bir şey bulunmaz.”¹³⁶

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşıldığı üzere açık bilgi bir yapıdaki bütünün fark edilmesidir; seçik bilgi ise bütün içinde bulunan basit ögenin kavranmasıdır. Söz

¹³³ Descartes, *Metot Üzerine Konuşma*, s.12.

¹³⁴ Samuel Enoch Stumpf, *Philosophy, History/Problems*, McGraw- Hill, Inc, New York 1994, s. 239.

¹³⁵ Afşar Timuçin, *Descartes*, Kıtış Yayınları, İstanbul 1972, s.153.

¹³⁶ Descartes, *Felsefenin İlkeleri*, Çev: Mesut Akın, Say Yayınları, İstanbul 2002, s.78.

gelimi parmağımın ağrıdığını fark etmem benim için açık bilgidir; fakat seçik değildir. Eğer ki parmaklarım içerisinde başparmağımın ağrıdığını kavramışsam bu bilgi benim için aynı zamanda seçik bilgidir. Demek oluyor ki Descartes için bilgi bu durumda çeşitli parçalardan yapılabir bütündür. Amaç ise apaçık olan en basit ve yalın ögeyi kavramaktır. Çünkü en basit olan bilgi mutlak olandır.¹³⁷

Böylelikle Descartes'ın neden ısrarla aritmetiği bilgi modeli olarak benimsediği böylece ortaya çıkmış oluyor. Çünkü bilindiği gibi aritmetiğin objeleri, sayıları son öğeleri olan birimlere böler, sonra onları bu birimlerden belli hesap kurallarına göre yeniden birleştirir. Yapılan şey burada objelerin son ve yalın öğeleri ile bunlar arasındaki ilgileri kavramak işte bu durumu bize kavratan tek bilim aritmetiktir.¹³⁸ Böylece Descartes, bilgi ideali olan matematiğin yöntemini diğer bilimlere de uygulayarak onları da açık seçik bilebiliriz düşüncesiyle bütün bilimleri kapsayacak şekilde evrensel matematik yöntemi öne sürmüştür.

Descartes bir bütün içerisinde parçanın ya da basit ögenin belirlenmesinde doğruluk ölçütü olan apaçıklığı öne sürmüştür. Fakat burada dikkat edilmesi gereken husus basit öge doğruluk ölçütü olarak özneye sunulmuş bir veridir. Dolayısıyla bu basit ögeyi kesin ya da doğru kılacak doğrulama aracı nedir? diye sorulduğu zaman Descartes bu soruya cevap niteliğinde zihnin iki önemli işlevi olan sezgi (intuition) ve tümdengelim (deduction) kavramlarını öne sürer. Descartes'a göre bizler yalnızca sezgi ve tümdengelim aracılığıyla hiçbir yanılgı ya da şüphe korkusuna düşmeksizin sağlam bilgiye ulaşabiliriz.¹³⁹ Çünkü bunlar aklın doğuştan sahip olduğu doğal

¹³⁷ Timuçin, Descartes, s.48.

¹³⁸ Gökberk, a.g.e, s. 232.

¹³⁹ Descartes, *Aklın Yönetimi İçin Kurallar*, Çev: Müntekim Ökmen, Sosyal Yayınlar İstanbul 1999, s. 15.

güçlerdir.¹⁴⁰ Bu da demek oluyor ki basit ya da apaçık olan bilgiyi doğrulayacak araçlar bu kavramlar aracılığıyla teşekkül edecektir.

Sezgi (Intuition)

Descartes felsefesi için sezgi kavramını, sistemin temel taşı olarak nitelendirebiliriz. Çünkü Descartes baştan beri çıkış noktası olarak basit olan bilginin elde edilmesini amaçlıyordu, işte bu basit bilginin doğrulama aracı da sezgidir. Diğer bir ifadeyle sezgi basit olan bilgiyi onaylayarak bize yol göstermiş oluyor. Descartes sezgi kavramı hakkında şunları söyler:

*“ Sezgiden anladığımız, duyulardan edindiğimiz değişken inan ya da kötü kurulmuş bir imgelem’in yanıltıcı yargısı değil, dikkatli ve arı zekânın onca kolaylıkla ve belirgin olarak biçim verdiği ve anladığımız şey üzerine herhangi bir şüpheye kesinlikle yer bırakmayan kavram (concept)’dır; ya da yine aynı şey, elbette mümkündür ki, dikkatli ve arı zeka ile oluşan, yalnızca aklın ışığından doğduğu ve yalınlığı yukarıda da belirttiğimiz gibi, insan tarafından bile kötüsü yapılamayan tündengelim yalınlığından daha büyük olduğu için kesinliği de çok büyük olan kavramdır. Böylece **herkes zihinsel sezgi ile düşündüğünü ve var olduğunu görebilir...**”¹⁴¹*

Yukarıda da belirtildiği gibi sezgi kavramı apaçık olan bilgiyi bir anda hiçbir şüpheye düşmeksizin kavrar. Buradan da anlaşılıyor ki doğrulama işlemini gerçekleştiren sezgi kavramıdır. Diğer bir ifadeyle Sezgi Descartes felsefesinde bir doğrulama aracı olarak işlev görmektedir. Bu nedenledir ki sezgiyle elde edilen temel doğru kendisini saptayacak, açıklayacak hiçbir bilgiye ihtiyaç duymayan açık

¹⁴⁰ Samuel Enoch Stumpf, a.g.e, s.238.

¹⁴¹ Descartes, Aklın Yönetimi İçin Kurallar, ss.15-16.

bir bilgidir. O, ilk bilgidir doğruluğu apaçık görünmekle birlikte, yanlışlığını gösterecek hiçbir belirti yoktur.¹⁴²

Descartes'ın doğrulama aracı olan sezgi kavramına bu kadar itimat etmesinin altında yatan temel neden, bir bütün olan bilgide sezginin bileşik olanı değil de basit olanı kavrayabilme gücüne sahip olmasıdır. Diğer bir ifadeyle sezgi, zihnin en basit, en yalın doğruları ortaya koyan işlevidir. Böylece bize ilk bilgilerimizi sağlar.¹⁴³ Bu ilk bilgi ise en basit ögede belirginleştiği için apaçıklıktır. Böylelikle doğruluk ölçütü olan apaçık bilgi de sezgi tarafından onaylanır veya doğrulanır.

Bu apaçıklık ya da en basit öge en açık örneğini Descartes'ın pasajda da belirttiği gibi özünde belirgin kılar. Düşünmekte olduğumuz öyle açık ve seçiktir ki bunun ilerisinde veya gerisinde herhangi basit bir öge yoktur. Bu yalın ya da basit bilgiyi de hiçbir aracı olmadan doğrudan sezgi ile doğrularız. Descartes'a göre bu tür doğrulama işlemleri her birey için geçerlidir. Kendisinin de ifade ettiği gibi “*Akıl dünyada paylaştırılmış en iyi şeydir*”¹⁴⁴ Fakat bunu iyi kullanmak gerekli, bizler ancak apaçık basit ögeyi iyi tespit edip üzerinde yoğunlaştığımız sürece doğrulama aracı olan sezginin işlevini fark edebiliriz. Böylelikle Descartesçı anlamda doğrulama işleminin objektif boyutu ortaya çıkmaktadır.

Dikkat edilmesi gereken diğer bir husus ise Descartes'ın doğrulama aracı olarak belirlediği sezgi kavramı aslında anlam içeriği bakımından o kadar da radikal yenilik değildir. Çünkü daha önce Platon tarafından gerçek bilginin (idea'ların bilgisini) doğrulama aracı olarak öne sürülen ‘logos’ kavramı, Descartes'ın sezgi kavramı ile işlev bakımından hemen hemen örtüşmektedir. Buradaki tek fark Platon logos'u genel anlamıyla nesnelerin ayırt edilmesinde bir farkındalık olarak ele

¹⁴² Timuçin, Descartes, s.58.

¹⁴³ Timuçin, Descartes, s. 59.

¹⁴⁴ Descartes, *Metot Üzerine Konuşma*, s.7.

almıştı. Söz gelimi logos, güneşi, yıldızlardan ayırmak için bizde bulunan bir doğrulama edinimiydi. Descartes için ise doğrulama aracı olan sezgi bütün bilgiler için değil de sadece basit ya da apaçık nitelikteki öğeleri kavrayacak düzeyde bir araçtır.

Netice itibariyle denilebilir ki her iki filozof da farklı kavramları kullanarak bir işlem yapmışlarsa da sonuç itibariyle doğrulama işlemi açısından kullandıkları kavramların işlevleri aynıdır. Böylece özne merkezli bir sistemden yola çıkarak modern felsefenin kurucusu kabul edilen Descartes'ı doğrulama işlemini ele alması bakımından modern olarak nitelendirmek doğru olmaz.

Tümdengelim (Deduction)

Zihnin doğal işlevlerinden bir diğeri olan tümdengelim ise Descartes için bir doğrulama aracı değildir. O, sezgi tarafından doğrulanmış basit veya temel bilgidен yeni bilgilere doğru çıkarımla yürüme yoludur. Diğer bir söylemle tümdengelimle sadece bilgilerimizi genişletiriz. Burada tümdengelim Aristotelesçi anlamda kıyas yöntemi ile bir tutmamalıyız. Daha önce de belirtildiği gibi Descartes Aristotelesçi yöntemi şiddetle tenkit etmişti. Descartes tümdengelim hakkında şunları söyler:

*“.....Uzun bir zincirin son baklasını birinci ile birleştiren bağı da, aradaki bütün öbür baklaları bir bakışta sezgi ile kavrayamadığımız halde, yine böyle biliyoruz: bunun için baklaları birinden öbürüne izlemek ve birinciden sonuncuya kadar her birinin hemen kendi yakınındakine bağlı olduğunu akıldan çıkarmamak yeterlidir. İmdi, zihinsel sezgiyi kesin olarak tümdengelimden ayırıyoruz, şu olgu ile ki, **tümdengelimde bir tür devinim ya da birinden öbürüne geçme vardır**, oysa sezgide durum böyle değildir; ayrıca **tümdengelim, sezgi gibi edimli bir açıklık istemez, kesinliğini daha çok şu ya da bu tarzda,***

bellekten alır..... İlk ilkelerin kendisine gelince, bunlar yalnızca sezgi ile bilinir, bunların uzak yargılarına ise tümdengelimle ulaşılabilir.”¹⁴⁵

Yukarıdaki tümcelerden anlaşılan odur ki Descartes bilgi sistemini bir zincirin halkaları gibi düşünmektedir. Bu zincirin ilk halkası bilginin de en temel ögesi olduğu için sezgi aracılığıyla doğrulanmıştır. Buna bağlı olarak bilgi ögeleri olan diğer halkalar ise bu temel halkaya bağlı olarak tümdengelim aracılığıyla elde edilecektir. Görüldüğü gibi tümdengelim burada bir doğrulama aracı değildir; sadece doğrulanmış bir ögeye bağlı olarak bilinmeyen öğelere ulaşma yöntemidir.

Tümdengelim ile sezgi kavramı arasındaki ayrımı kolaylıkla görmek için Descartes’ın ilk hakikat olarak kabul ettiği “düşünüyorum o halde varım”¹⁴⁶ önermesini irdelersek, düşünüyorum basit ve apaçık bir bilgi olduğu için sezgi aracılığıyla doğrulanır. O halde varım ise düşünmekte olduğumun doğrudan zincirleme bir çıkarımıdır. İşte bu yeni bilgi elde etme yöntemine Descartes tümdengelim adını verir. Fakat haklı olarak şunu sorabiliriz mademki tümdengelim aracılığıyla yeni bilgiler elde ediyoruz o zaman bu yeni bilgileri doğrulayacak aracımız ne olacak? Diğer bir ifadeyle neye dayanarak tümdengelimle elde edilen bilgilere güveneceğiz?

Yukarıda verilen örnekte Birinci halkadaki temel bilgiye bağlı olarak doğrudan ikinci yeni bir bilgi sağlanabilir; bu iki bilgi arasında herhangi bir öge olmadığı için ikinci ögenin doğrulama işlemini de sezgi kavramı üstlenebilir. Fakat birinci halka ile söz gelimi yirminci halka arasındaki doğrulama işlemini sezgi yapamaz. Bu duruma alternatif olarak Descartes pasajda da belirttiği gibi bellek

¹⁴⁵ Descartes, *Aklın Yönetimi İçin Kurallar*, s. 17.

¹⁴⁶ Descartes, *Felsefenin İlkeleri*, s. 53.

kavramını öne sürmüştür. Buna göre tümdengelimle çıkarsanan bilginin doğrulama işlemi bellek tarafından yapılacaktır. Fakat Descartes belleğin de bazı zafiyetler içerdiğini fark etmiştir. Kendi ifadesiyle:

“Kimi zaman, gerçekten öylesine uzun bir yargılar zincirlemesi olur ki, bu doğrulara ulaştıktan sonra, bizi buraya getirmiş olan yolun bütünü anımsamak kolay olmaz; bundan ötürü belleğin açığını kapatmak gerekir.”¹⁴⁷

Bu durumun Descartes’ı kaygılandırmasının başlıca nedeni, ne kadar da basit öğeler sezgi aracılığıyla doğrulansa da; tümdengelim belk bellek yüzünden aksaması nedeniyle bilgi elde etme serüvenimiz aksayacaktır.¹⁴⁸ Bu nedenle Descartes belleğin bu açığını kapatmak ve doğrulama işlemini sağlamlaştırmak için bir çeşit tümevarım olarak belirlediği saymayı (enumeration) yardımcı işlev olarak öne sürer. Fakat burada Descartes’ın tümevarım ile kastettiği tek tek nesnelerin bilgisinden tümelin bilgisine ulaşma süreci değildir. Bilgi silsilesini test ve kontrol etme işlemidir.

“ Bu sayım ya da tümevarım, demek ki ileri sürülen bir sorun ile ilgili bütün şeyler üzerine yapılan bir araştırmadır, dalgınlıkla bir atlama yapmadan, kendisinden kesin ve apaçık sonuçlar çıkardığımız özenli ve titiz bir araştırmadır. öyle ki bunu kullandıktan sonra, eğer araştırmamızın konusu yine de kapalı kalıyorsa, en azından bildiğimiz yollardan hiçbirıyla onu, güvenilir biçimde bulamayacağımızı bilecek kadar bilgin olalım...”¹⁴⁹

Bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere sayım işlemi zincirin halkaları gibi sıralanmış olan basit öğeler ile bileşik öğelerin birbirlerine atlanmaksızın doğru bir

¹⁴⁷ Descartes, *Akılın Yönetimi İçin Kurallar*, s. 33.

¹⁴⁸ Timuçin, *Descartes*, s. 64.

¹⁴⁹ Descartes, *Akılın Yönetimi İçin Kurallar*, s. 34.

şekilde bağlandıklarını kontrol etme işlemidir. Diğer bir ifadeyle sayım işlemi belleğin açıklarını kapatarak bütün ile basitin sağlamasını yaparak aynı zamanda doğrulama işlemini de gerçekleştirmiş oluyor. Descartes'a göre bilgi serüvenimizin sağlam ve doğru bir şekilde ilerlemesi için sayım işleminin; sürekli, kesiksiz, düzenli ve yeterli olması gerektiğini ısrarla vurgular. Çünkü bir zincirin halkaları gibi ilerleyen bilgilerimiz en küçük bir atlama esnasında zinciri koparır ve sonucun bütün kesinliği de uçup gider.¹⁵⁰ Netice itibarıyla görülüyor ki tüm dengelim aracılığıyla elde edilen bilgilerin doğrulama işlemi, bellek ve sayım tarafından yapılıyor.

Genel olarak değerlendirildiği zaman Descartes'ın bilgi kuramında doğrulama işlemi bilginin elde ediliş yöntemine bağlı olarak iki ayrı kulvarda yapıldığı belirlenmiştir. Bunlardan ilki, basit ve temel olan bilginin doğrulama işlemidir ki bu da apaçık olduğu için sezgi kavramı aracılığıyla yapılıyor. İkinci doğrulama şekli ise ilk temel bilgiye dayanarak tüm dengelim ile elde edilen bilgilerin doğrulanmasıdır. Bu bilgilerin doğrulama işlemi ise bellek ve sayım kavramları aracılığıyla yapılmaktadır.

ii. David Hume (1711-1776)

Doğuştan gelen hiçbir fikrin olmadığını savlayarak deneyciliğe yönelen Hume için her ne bilgiye sahipsek uzantısı dış dünyadadır. Diğer bir ifadeyle zihnimizde ne varsa kaynağı duyu ve deneyim aracılığıyla bize ulaşmıştır.¹⁵¹ Bu da demek oluyor ki doğrulanacak olan bilgi bize algılar aracılığıyla ulaşacaktır.

Hume, insan zihnine ulaşan algıları iki ayrı kategoriye ayırır: **İzlenimler** (impression) ve **düşünceler** (ideas). İzlenim iştirken, görürken ve hissederken

¹⁵⁰ Descartes, *Aklın Yönetimi İçin Kurallar*, s. 35.

¹⁵¹ Samuel Enoch Stumpf, *Philosophy, History/Problems*, McGraw-Hill, Inc, New York 1994, s. 282.

oluşturduğumuz algılardır. Düşünceler ise izlenimler üzerine düşündüğümüz zaman zihnimizde oluşan tasarımlardır. Söz gelimi bir ağrı hissetmek izlenimken; buna karşın bu duyu verisinin bellekteki anımsanması düşüncedir.¹⁵²

Buradan da anlaşılıyor ki doğrulanması istenen bilgi objeleri, izlenim ve düşünceler bağlamında mahiyet bakımından birbirlerine karşılık gibi görünüyor. O halde rahatlıkla sorulabilir ki Hume'un algılar arasındaki bu ayrımı yapmasının gayesi nedir? Hume'a göre izlenim ve düşünceler arasındaki temel ayrım algıların canlılık ve kuvvet dereceleridir. İzlenimler daha canlı ve kuvvetli olmasına karşın düşünceler daha cansız ve sönük yapıdadır.

*Bunların aralarındaki ayrım anlığa ulaşmalarını ve düşünme yetimize ya da bilincimize doğru ilerlemelerini sağlayan kuvvet ve dirilik derecesinden oluşur. **En büyük kuvvet ve yeğlilikle giren algıları izlenimler olarak adlandırabiliriz** ve ruhta ilk kez kendilerini gösteren tüm duyum, tutku ve duygularımızı bu ad altında alıyorum. **Düşünceler ile bunların düşünmedeki ve uslamlamadaki zayıf imgelerini demek istiyorum.***¹⁵³

Bütün bu ifadelerden sonra şunu rahatlıkla çıkarabiliriz ki Hume felsefesinde bilgi kendini iki şekilde ortaya çıkaracaktır. Bunlardan biri düşünceler alanına ait kavramlar arasındaki ilişkiler hakkındaki mantıksal bilgi; diğeri ise izlenimler bağlamında duyu verilerine bağlı olan deneysel bilgi.¹⁵⁴ Ve bu durumun sonucu olarak bu iki bilgi türü bizlere iki ayrı doğrulama işleminin yapılacağı fikrini de vermektedir. Kısacası anlaşılıyor ki Hume felsefesinde iki ayrı açıdan doğrulama işlemi yapılacaktır. Bunlar izlenimlere bağlı olarak doğrulama ve düşünceler arası

¹⁵² Samuel Enoch Stumpf, a.g.e, s. 282.

¹⁵³ David Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, Çev: Aziz Yardımlı, İdea Yayınları, İstanbul 1997, s. 45.

¹⁵⁴ Topdemir, *Felsefe*, s. 176.

ilişkilere bağlı olan doğrulamadır.

İzlenimlere Bağlı Olarak Doğrulama

İzlenimlere bağlı olarak yapılan doğrulama biçimi bir zaman ve mekânda gerçekleştirilen işlemlerdir. Çünkü izlenim ile kastedilen, işitme, görme ve duyumsama etkinlikleridir. Bu ise belirli bir zaman ve mekânda gerçekleştirilen işlemlere işaret ettiği için, izlenimlere bağlı olarak yapılacak doğrulama işlemi, nesnenin o andaki durumu ve hakkında öne sürülen önerme arasındaki örtüşmeyle ilgili olacaktır. Diğer bir ifadeyle hakkında bildirimde bulunduğumuz olgu veya olgular önermenin içeriğiyle o anda örtüşüyorsa doğrulama işlemi gerçekleşmiştir diyebiliriz. Söz gelimi “yağmur yağıyor” önermesi izlenimlere ilişkin bir doğrulama örneğidir. Bu önerme zamansal ve mekânsal olarak doğrulanmalıdır. Çünkü yağmurun yağdığı her yer ve zamanda geçerli değildir o andaki gözlemler sonucunda doğrulanmıştır.

Bu nedenle olacaktır ki Hume, izlenimler bağlamında doğrulanması istenen bilgileri değişebilir ilişkiler olarak tanımlamıştır. Bu da demek oluyor ki bir zamanda doğru olan diğer bir zamanda yanlış olabilecektir. Dolayısıyla bu tür olgu ilişkilerinin doğrulama yöntemi de farklı olacaktır. Çünkü değişebilir ilişkilerin bilgilerine salt akıl yürütme yoluyla, eş deyişle yalnızca düşüncelerin çözümlenmesi ve a priori tanıtlama yoluyla ulaşamaz: ancak deneyim ve gözlem yoluyla onları doğrulayabiliriz.¹⁵⁵ Öyleyse Hume felsefesinde izlenimlere bağlı olarak yapılan doğrulama işleminin doğrulama araçları deney ve gözlem olacaktır. Bir önerme veya yargı zaman ve mekân bağlamında deney ve gözlem aracılığıyla

¹⁵⁵ Copleston, *Felsefe Tarihi, Berkeley&Hume*, İdea Yayınları, Çev: Aziz Yardımlı, İstanbul 1998, s. 85.

doğrulanacaktır. Örneğin, küçük bir cismin büyük bir cisme çarptığında, ona herhangi bir hız verilebileceği, küçük cismin hızının yeter derecede büyük olması koşuluyla ve hız değerine ilişkin matematik yasası sayesinde yalnızca hesaplanarak çıkarılabilir. Yani hareket miktarının, kütle ile hızın çarpımına denk olduğu, deneysel bir önermedir.¹⁵⁶

Yukarıdaki ifadelerden de rahatlıkla anlaşılıyor ki izlenimlere göre yapılan doğrulama işleminin doğruluk ölçütü nesnesine uygunluktur. Diğer bir ifadeyle doğrulama yapılırken alınan ölçüt öncelikle dış dünyadaki nesnenin varlığı ve bir zaman ve mekândaki durumudur. Söz gelimi “kar yağıyor” önermesi eğer ki karın yağdığı o anda gözlemleniyorsa doğrulanabilir aksi taktirde başka bir bölgede karın yağmadığı da gözlemlenebilir bu da demek oluyor ki izlenimlere bağlı olarak yapılan doğrulama işlemi bireysel deneyimlere bağlı olduğu için subjektif karakterlidir.

Düşüncelere Bağlı Olarak Doğrulama

Düşünceler daha önce belirtildiği gibi izlenimlerin zihindeki sönük kopyalarıydı. Diğer bir ifadeyle izlenimlerden sonra nesnenin ikinci var olma biçimi düşünceler alanında olacaktır. Bilindiği gibi izlenimler, doğrudan nesnenin varlığına bağlı olarak duyu verileri aracılığıyla ortaya çıkıyordu. Öyleyse bu durumda düşüncelere ait bilgi öğelerine nasıl ulaşacağız? Hume’a göre düşüncelerin (ideas) ortaya çıkmasını sağlayan iki güç vardır. Bunlar bellek ve imgelemdir.¹⁵⁷ Demek oluyor ki daha önce bizde izlenimleri bulunan nesneler bellek ve imgelem aracılığıyla tekrar zihinde belirginleşecektir. Bu anlamda anlaşılıyor ki doğrulanacak olan önerme nesnesi de olgusal alandan bağımsız olacaktır.

¹⁵⁶ Topdemir, *Felsefe*, s. 179.

¹⁵⁷ David Hume, a.g.e, s. 51.

İzlenimlere bağılı olarak yapılan doğrulama işleminde önerme nesnesi olgusal alanda olduğu için deney ve gözlem başlıca doğrulama araçları olarak kullanılıyordu. Fakat mademki düşünceler alanında nesne olgusal anlamda olmayacak o halde bu nesneye tekabül eden önermenin doğrulama işlemi nasıl yapılacaktır? Hume, burada matematiğı işaret ederek bize bir yol göstermeye çalışır. Ona göre matematiksel önermelerin kaynağı da düşünceler arası ilişkilerdedir. Örneğin, cebirde kullanılan simgelere karşılık düşen nesnelerin olup olmadıkları önemsizdir işlemler yapılabilir. Demek ki matematiksel bir önermenin gerçekliğı yalnızca düşünceler arasındaki ilişkilere, ya da deyim yerindeyse, belli simgelerin anlamlarına bağılı olacaktır.¹⁵⁸ Buradan da anlaşılıyor ki bu düşünce alanına ilişkin önermeleri doğrulamak için hiçbir şekilde deneyim alanına gereksinim olmayacaktır.

Böylece diyebiliriz ki düşünceler arasındaki ilişkiler deneyime başvurmaksızın sadece anlamlarına bakılarak tutarlılık ölçütü bakımından doğrulanacaktır. Söz gelimi “kar beyazdır” önermesi izlenim aşamasında nesnesine uygunluk ölçütü bakımından doğrulanmasına karşın düşünceler alanında kavramlar arası ilişki bakımından tutarlılık sınaması yapılarak doğrulanmaktadır. Fakat dikkat edilmelidir ki düşünceler alanına ilişkin bu doğrulama işleminin kaynağı yine izlenimlerden gelmektedir. Çünkü daha önce bizlerde “kar” kavramının beyaz olduğu izlenimi mevcuttur. Diğer bir ifadeyle “kar” öznesine “beyaz” niteliğinin yüklenilebileceğı daha önce deneyimlenmiştir. Bu da demek oluyor ki düşünceler alanında özne ve yüklem bağlamında tutarlılık ilişkisi aranarak doğrulama işlemleri yapılır. Burada yapılan doğrulama işlemlerinin izlenim bağlamında yapılan doğrulama işleminden tek farkı önermenin tekabül ettiğı nesnenin var olmadığı

¹⁵⁸ Copleston, a.g.e, s. 83.

zaman işlemlerin gerçekleşmesidir. Bu durumda iki doğrulama anlayışı arasında zaman ve mekân farkına dikkat edilmelidir.

Diğer taraftan Hume'un dikkat çekmek istediği önemli bir husus ise aklımızın (mind) sınırının bedenimizin sınırından daha geniş olması nedeniyle izlenimlere bağlı kalmadan zihnin kendi gücüyle fikirler üretmesi¹⁵⁹, doğrulama açısından çeşitli sıkıntılar doğurabilir olmasıdır. Söz gelimi bizde “kanatlı at” izlenimi olmamasına rağmen imgelem gücüyle “kanat” ve “at” kavramlarını birleştirerek “kanatlı at” fikrini rahatlıkla oluşturabiliyoruz.¹⁶⁰

Bu anlamda “At kanatlı bir hayvandır” önermesi nasıl doğrulanacaktır? Daha önceki deneyimlerimiz bize gösteriyor ki “kanat” yüklemi yalnızca kuş türüne giren hayvanlara yüklenebilecek bir niteliktir. Bu da demek oluyor ki izlenimlerimiz bize “kanat” ve “at” kavramlarının tutarlılık açısından birbirleriyle örtüşmediğini bildiriyor. Kısacası düşünceler arası ilişkiler bağlamında imgelem gücüyle oluşturulan önermeleri doğrulamak için herhangi bir doğruluk ölçütüne sahip değiliz. Buna karşın izlenimlerin kopyalarının olduğu yer olan bellekteki düşüncelerin doğrulama işlemleri tutarlılık ölçütü bağlamında doğrulanabilir.

Hume'a göre doğrulama işlemlerinin yapıldığı düşünceler arasındaki ilişkiler gelişti güzel değil de belirli ilke ve yasalar tarafından gerçekleşir. Bunlara ise çağrışım yasaları denir.¹⁶¹

1- Andırım İlkesi (Resemblance): Bir resim bizi ona köken olan şey konusunda düşünmeye iter.

2- Bitişiklik İlkesi (Contiguity): Bir binadaki bir odadan söz edilmesi bizi bir başkasını düşünmeye iter.

¹⁵⁹ Samuel Enoch Stumpf, a.g.e, s. 283.

¹⁶⁰ Samuel Enoch Stumpf, a.g.e, s. 283.

¹⁶¹ David Hume, a.g.e, ss. 52-53. Ayrıca, Samuel Enoch Stumpf, a.g.e, s. 283.

3- Neden ve Etki İlkesi (Cause and Effect): Bir yara üzerine düşündüğümüz zaman acı üzerine de düşünürüz.

Hume için bu ilkeler düşünceleri birleştiren ilkelere. Diğer bir ifadeyle doğrulama işlemine yardımcı olan zihinsel araçlardır. Çünkü herhangi bir nesnenin düşüncesi ya da izlenimi doğallıkla onu andıran, onunla bitişik ya da bağlantılı olan başka herhangi bir nesnenin düşüncesini getirir.¹⁶² Söz gelimi bellek aracılığıyla “alev” kavramını düşündüğüm zaman bu kavram bitişiklik ve ardışıklık bağlamında bize sıcaklık fikrini de getirmiş olacaktır. Dolayısıyla düşünceler alanında izlenimi olmadan “alev sıcaktır” önermesi öne sürüldüğü zaman bu önerme çağrışım ilkeleri aracılığıyla bir iç tutarlılık ölçütü bağlamında doğrulanacaktır.

Ayrıca dikkat edilmelidir ki düşünceler alanında yapılan doğrulama işlemleri dayanaklarını geçmişteki izlenimlerden aldığı rahatlıkla çıkartılabilir. Daha önceki deneyimlerimizde bizler her alev olan yerde bir sıcaklığın olduğunu deneyimlemiştir. Hatta bu durum sıklıkla tekrar ettiği için belleğimizde alev derken sıcak kavramı da ardından gelir. Aksini düşünürsek söz gelimi “alev soğuktur” önermesi zihinde düşünceler arası ilişkilerle kurulabilir. Fakat böyle bir durumun izlenimi olmadığı için çağrışım ilkeleri aracılığıyla doğrulanamayacaktır.

Genel olarak baktığımızda diyebiliriz ki Hume felsefesinde izlenimlere bağlı olarak yapılan doğrulama işlemi nesnenin var olduğu bir zaman ve mekânda deney ve gözlem aracılığıyla yapılır. Düşünceler alanında yapılan doğrulama işlemi ise nesnesi bir zaman ve mekânda olmadan tutarlılık ölçütü bağlamında çağrışım ilkeleri aracılığıyla yapılan doğrulamalardır.

¹⁶² David Hume, a.g.e, s. 115.

III. BÖLÜM

Kavramsal Çerçeve: Pozitif, Pozitivizm ve Pozitivist Felsefe

Bir felsefi hareketi olarak pozitivizm, bilimsel bir yöneme işaret etmek amacıyla ve bu yöntemin felsefeye uygulanması anlamında ilk defa Saint-Simon (1760-1825) tarafından kullanılmıştır. Daha sonra Auguste Comte (1798-1857) ile birlikte pozitivizm, felsefi bir hareketin adı haline gelmiştir. Ayrıca Pozitivizm, sadece bir ekol olarak felsefede değil, bilimde, sanatta, edebiyatta, hukukta belirli bir düşünce biçimini ifade etmektedir.¹⁶³ Böylelikle farklı alanlarda kullanılan bu terim doğal olarak farklı anlamlara da tekabül edecektir.

Güvenli bir yol kat etmek ve kavram kargaşasını önlemek için öncelikle bu kavramın kullanım alanlarını göstermek konunun aydınlatılması açısından sağlıklı bir yol olacaktır. İlk olarak Pozitivizmin kendisinden türediği pozitif terimini analiz etmekte yarar vardır.

Pozitif: Latince'deki “ponere” ve “positus” kelimelerinden kaynağını alan ve Fransızca “poser” ve “pose” kelimelerinden türetilen pozitif sözcüğü şu anlamalarda kullanılmaktadır.¹⁶⁴ Ontolojik olarak pozitif terimi her şeyden önce gerçek aktüel bir varoluşa işaret etmektedir. Diğer bir ifadeyle öznenin dışında bir zaman ve mekânda bulunan olgular, spekülatif olana karşı pozitif olarak vardır. Öte yandan günlük yaşantımızda pozitif sıfatı olumlu bir davranış ve düşünce biçimini belirtmede de kullanılır. Söz gelimi pozitif davran, pozitif bak ya da pozitif değerlendir, ifadeleri olumsuz olana karşı sıklıkla kullanılan deyimlerdir.

¹⁶³ Şafak Ural, *Pozitivist Felsefe*, Say Yayınları, İstanbul 2006, s. 47.

¹⁶⁴ Murtaza Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi*, İnsan Yayınları, İstanbul 1986, s. 11.

Matematikte ise daha değişik bir kullanımla pozitif sıfatı belirli türden sayılar kümesine (1,2,3,4...+) işaret etmektedir. Pozitif bilimler deyimiyle ise insanlar tarafından tesis edilen ve belirli kural ve ilkelere bağlı olarak bilgi üretilen bilimler kastedilmektedir.¹⁶⁵ Örneğin pozitif hukuk ve pozitif din bu anlamda doğal hukuk ve doğal dinin karşısında sonradan tesis edilen disiplinlere işaret etmektedir.

Verilen tanımlarda da anlaşıyor ki “pozitif” sıfatı genellikle önüne geldiği ismin dünyevi boyutunu temsil etmektedir. Öyleyse pozitivizmin ilim anlayışında da sadece aktüel varlıkların bilgisi araştırma kapsamındadır. Comte’un da belirttiği gibi pozitif ilim ne ilk sebepleri ne de nesnelerin sonunu araştırır, o sadece olgu ve olaylar arasındaki bağlantıları keşfederek ilerler. Pozitif ilmi oluşturan da bu ilişkiler zinciridir.¹⁶⁶

Pozitivist Felsefe

Buna göre pozitivist felsefe de pozitif sıfatının felsefeye uyarlanmasıyla oluşturulmuştur. Bu uyarlamayı yapan düşünür Comte’dur. Comte (1798-1857), “*Pozitif Felsefe Kursları*” adlı yapıtında yeni bir felsefi anlayış oluşturduğunu şu tümcelerle ifade ediyor.

“.... Pozitif sıfatı ki bu sıfatla felsefenin anlamını değiştiriyorum, en azından felsefenin değerini iyi bilenler nazarında başlıca ikircil anlamların tümünü yok etmek konusunda başlangıç için bana yeterli görünüyor. Öyleyse bu önsözde, felsefe kelimesinin, eskilerin özellikle Aristoteles’in ona verdikleri anlamda yani insan kavramlarının genel sistemi olarak kullandığımı söylemekle yetineceğim. Ve pozitif kelimesini ekleyerek, ilk önce teolojik sonra metafizik olan genel felsefe

¹⁶⁵ Korlaelçi, a.g.e, s.11.

¹⁶⁶ Korlaelçi, a.g.e, s. 12.

halinin üçüncüsünü ve dolayısıyla sonuncusunu teşkil etmesi düşünülen, gözlemlenmiş olguları nesne edinen bir düşünceler düzeninde, teorileri düşünmeye dayanan özel felsefe yapma tarzına işaret ediyorum....”¹⁶⁷

Comte’un pasajda da ifade ettiği gibi pozitivist felsefenin ilk dikkat çeken özelliği gözlemlenebilen olguları araştırma nesnesi yapmasıdır. Fakat burada belirtilmedir ki sadece gözlemlenebilen olguların araştırma nesnesi yapılmasıyla pozitivist felsefe oluşuyorsa o zaman Comte’u kurucu olarak kabul etmek yanlış olacaktır. Çünkü antik döneme bakıldığı zaman kendisi de sıkı bir duyumcu filozof olan Aristoteles, olgular dünyasını sistemli bir şekilde araştırmayı kendisine amaç edindiği için pozitivist felsefenin ilk kurucusu olarak kabul edilebilir. O halde Comte felsefesini Aristoteles’ten ayıran kriter ne olacaktır? Benzeri eleştirilerin de farkında olan Comte bu durumu şu sözleriyle açıklamaya çalışır.

“Şüphesiz benim pozitif felsefemle, İngiliz bilim adamlarının özellikle Newton’dan beri doğa felsefesi ile kastettikleri şey arasında birçok benzerlik vardır. Ben ne bu adlandırmayı ne de belki de daha belirgin olabilecek bilimler felsefesi adlandırmasını seçtim. Çünkü her ikisi de tüm fenomen düzenlerine uygulanma değildir. Oysa tüm diğer fenomenler kadar sosyal fenomenlerin incelenmesini de içine kattığım pozitif felsefe insan zihninin kendini gösterdiği tüm konulara uygulanabilir ve tek biçimli bir akıl yürütme tarzını ifade eder.”¹⁶⁸

Comte, böylece sosyal olguları da doğa bilimleri ile birlikte ve tek bir yöntemle araştırma konusu yaparak, pozitif felsefenin diğer felsefelerden farklı

¹⁶⁷ Auguste Comte, *Pozitif Felsefe Kursları*, Çev: Erkan Ataçay, Sosyal Yayınlar, İstanbul 2001. ss. 29-30

¹⁶⁸ Comte, a.g.e, s.30

yönünü vurgulamaya çalışmıştır. Bu anlamda pozitivizm, sosyolojinin kurulmasıyla bilimleri yeniden düzenlemek ve toplumu yeniden örgütlemek için bir girişimdir denilebilir.¹⁶⁹ Buradan da anlaşılıyor ki pozitivist felsefe derken Comte'un buradaki özgün yönü sadece sosyal olguları da pozitivist esaslara göre açıklayacak bir bakış açısı öne sürmesidir. Comte'un toplumsal olay ve olguları incelemesinin başlıca nedeni yaşadığı dönem itibariyle Fransız devriminin yaşanması ve sonrasında yeni bir toplum yapısının nasıl oluşacağı sorunsalıdır. Comte bu sorunu döneminde hızla gelişen doğa bilimlerini referans alarak benzer bir yöntemi sosyal olguları da açıklayacak şekilde düzenlemek istemektedir. Comte böylece tabiat olaylarının yanında toplumsal olayları da bilim anlayışına dahil ederek pozitivist felsefeyi geliştirmiştir. Şu halde Comte için pozitif felsefe bağlamında bilinmesi istenen objeler, doğa ve sosyal olgulardır. Öyleyse bu objelerle kurulan ilişki sonrasında pozitif bir bilgi ortaya çıkacaktır. Pozitif bilgi ise olayı, olayın dışındaki bir sebeple (metafizik ya da teolojik) değil, başka bir olayla açıklayan bilgidir.¹⁷⁰

Bu ifadelerden şu iki sonuç çıkar ki: 1) Pozitivist felsefe olgusal bağlamda bütün olayların değişmez yasalara tabii olduğunu kabul etmektedir. Diğer bir deyişle olaylar ve olgular arasındaki yasalar sabit olduğu için pozitivist felsefenin amacı da bu ilişkileri keşfederek geleceği öngörmektir. Böylece Comte'un ifade ettiği bilimin amacının öngörmek olduğu savı da bu şekilde belirginleşmektedir.¹⁷¹ 2) Dünyevi olgulara ilişkin herhangi bir açıklama metafizik veya teoloji aracılığıyla ifade edilemeyeceğidir.

Comte bu söylemleriyle geleneksel felsefeden farklı olarak, problem odağı olarak olguların özü ve mahiyetini değil de onların art arda geliş ve benzeleş

¹⁶⁹ Comte, a.g.e, s.14.

¹⁷⁰ Korlaelçi, a.g.e, s.18.

¹⁷¹ Comte, a.g.e, s. 64.

ilkelerini keşfetmek olduğunu vurgulamaktadır.¹⁷² Çünkü Comte’a göre ilk ve son sebeplerin araştırılması bizim için kesin olarak erişilmez ve anlamsız bir şeydir. Haklı olarak Comte, niçin ve nedenlerle uğraşmayı ilahiyatçılar ve metafizikçilere,¹⁷³ olgular arasındaki ilişkilerin nasıl olduğunu betimlemeyi de pozitivist düşünörlere bırakmıştır.

Öte yandan Comte pozitif felsefenin birdenbire oluşan bir sistem olmadığını belirtir. Pozitif felsefe insan zihninin tarihsel süreç içerisinde yasalı ve tedrici ilerleyişinin bir sonucu olarak oluşan bir felsefedir. Daha açık bir ifadeyle ona göre insanlığın zihinsel gelişimi teolojik, metafizik ve pozitif olmak üzere üç aşamadan geçmiştir.

“....Tarihsel doğrulamalar üzerine sağlam bir biçimde kurulabilir görönen temel bir yasa keşfettiğimi sanıyorum. Bu yasa tüm temel kavramlarımızın her birinin her bilgi branşımızın art arda üç farklı teorik halden geçmesine dayanır; teolojik yada kurgusal hal; metafizik ya da soyut hal; bilimsel ya da pozitif hal. Başka bir deyişle insan zihni doğası gereği tüm araştırmalarında, her şeyden önce karakterleri farklı olan ve hatta kesinlikle birbirine zıt olan bu üç felsefe yapma yöntemini kullanır; önce teolojik yöntem sonra metafizik yöntem ve son olarak pozitif yöntem.”¹⁷⁴

İnsanlık teolojik evrede olguları ruhsal ve tanrısal ögelere başvurarak açıklamayı yeğlemiştir. İkinci aşama olan metafizik evrede olgular soyut kavramlara dayandırılarak açıklanmış; üçüncü aşama olan pozitif evrede ise olgular gözlem ve deney verilerine bağılı olarak olguların mahiyetinden ziyade olgular arası ilişkiler

¹⁷² Comte, a.g.e, s. 33.

¹⁷³ Korlaelçi, a.g.e, s.14.

¹⁷⁴ Comte, a.g.e, ss. 32-33.

açıklanmaya çalışılmıştır.¹⁷⁵ Demek oluyor ki her dönem de insanlığın varlığı ele alış biçimi ve değerlendirmesi farklı olmuştur. Fakat zihniyetlere (düşünce kalıplarına) bağlı olarak bilimin değil de felsefinin üçlü bir aşamadan geçtiğini söylemek daha doğru olur. Çünkü bilimin teolojik bir dönemi olamaz; olsa bile bilim olarak kabul edilmez. Dolayısıyla Comte'un üçlü aşamasını felsefi bağlamda varlığın açıklama modelleri olarak görmek daha yerinde olacaktır. Ayrıca Comte'un kendisi de yaptığı işin pozitif bilim değil de pozitif felsefe olduğunu belirtir.¹⁷⁶

Comte'un kendisinin de belirttiği gibi üçlü formülün kaynağı ya da gerekçesi tarihsel bir bakışın sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Fakat şu belirtilmelidir ki bilimlerin yönteminin yalnızca deney ve gözlem olduğunu sıklıkla belirten Comte tarihsel bilgilere dayanarak üç hal yasasını öne sürerken acaba bir çelişkiye düşmüyor mu? Çünkü bilindiği gibi tarihsel bilgiye ulaşmak için geçmişe yönelik deney ve gözlem yapmak imkânsızdır o halde Comte'un öne sürdüğü bu üç hal yasasını neye dayanarak doğrulanacaktır?

Diğer taraftan Comte'un belirttiği gibi gerçekten tarihte böyle dönemler olmuş mudur? Bu anlamda Comte çok da haklı gösterilemez. Çünkü çok geriye gitmeden antik dönemin M.Ö 8. ve 6. yüzyılları irdelendiği zaman rahatlıkla görülür ki problem alanı olarak seçilen doğanın açıklanması için, gözlem bağlamında olgulardan istifade edilerek evren açıklanmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla bu durumu Comte'un ifade ettiği gibi teolojik veya metafizik açıklamalarla örtüştürmek mümkün değildir.

Kanaatimizce Comte'un tarihte bazı açıklamaları görmezden gelmesi ve pozitif evreyi son aşama olarak belirlemesi çağının sosyal, siyasal ve bilimsel

¹⁷⁵ Comte, a.g.e, s. 33.

¹⁷⁶ Comte, a.g.e, s. 43.

değişimlerinin büyüüne kapıldığı varsayımıyla açıklanabilir. Çünkü Comte'un yaşadığı dönemde özellikle doğa bilimlerinin dev adımlarla ilerlemesi ve sonucunda bu tür bilgilerin pratik yaşama dönüştürülmesi herkes gibi Comte'u da derinden etkilemiş olacaktır ki, pozitif evre insanlık zihninin son aşaması olarak tespit edilmiştir.

Saint Simon ve Auguste Comte geleneğini İngilterede sürdüren Jeremy Bentham, James Mill ve J. Stuart Mill gibi düşünürler de geçerli bilgi türü olarak pozitif bilgiyi benimseyerek pozitivizmin gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. Mill ve Bentham'a göre nasıl doğa kanunları keşfedilmek suretiyle tabiat hadiseleri kontrol altına alınabiliyor ve kendi isteklerimizin doğrultusunda kullanılabiliyorsa, aynı şekilde insan davranışlarına da yön verilebilir.¹⁷⁷ Bu anlayışla pozitivistler geleneksel ahlak anlayışını yıkarak yerine bilimsel esaslara göre düzenlenen yeni bir ahlak anlayışı öne sürmek istemişlerdir. Bu yeniliklerin günlük yaşama uygulanıp uygulanamayacakları ayrı bir tartışma konusu olmasından ziyade burada dikkat çekilmesi gereken husus pozitivizm ile birlikte gelen bakış açısının zamanla yaşamın bütün alanlarına tatbik edilmek istenmesidir. Bu anlamda benimsenen temel varsayım ise doğa alanındaki bilgi öğeleri ile sosyal alandaki bilgilerin aynı nitelikte olduğu iddiasıdır. Böylece bu varsayıma dayanarak sosyal alanda da bir gelişmenin olacağı beklentisi içerisindeyler.

Diğer taraftan pozitivizm S.Simon ve A.Comte çizgisi dışında da değerlendirilebilir. Bilindiği gibi Simon ve Comte özellikle sosyal olayların açıklamasında pozitivizmi ele alıp işlemişlerdi. Buna karşın biyoloji ve fizik başta olmak üzere doğa bilimlerini çıkış noktası yapan diğer pozitivist anlayıştan da söz

¹⁷⁷ Ural, a.g.e, 50.

edilebilir. Bu anlayışa ise evrimci pozitivizm adı verilmektedir.

Evrimci pozitivizm, 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra doğa bilimlerindeki gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle Darwin, Spencer ve Haeckel tarafından kurulmuş olan evrim teorisi, bilginin pozitivist bir anlayışla ve bir evrim içinde ele alınmasına sebep olmuş ve buna zemin hazırlamıştır.¹⁷⁸

Netice itibariyle denilebilir ki ister sosyal pozitivizm ister ise evrimci pozitivizm olsun, her iki anlayışta da bilimlerin geliştiği ve gelişeceği varsayımına olan inanç, bütün bu yeni atılımların kaynağını teşkil etmektedir. Kopernikle başlayan Galile, Kepler ve Newton ile daha da pekiştirilen bilimsel devrimler 19. yüzyıl insanının doğa bilimlerine karşı büyük hayranlık kazanmasını sağlamıştır. Bu süreci iyi gözlemleyip değerlendiren Comte'da böylelikle yeni bir akımın öncüsü olma unvanını elde etmiştir.

Pozitivizmin Doğuşu

Pozitivizm nasıl doğdu? Sorusunu açık bir şekilde ve tek bir yanıt ile açıklamak çok güç bir iştir. Bunun başlıca nedeni ise tarihsel kayıtlarda pozitivizm tanımına atfedilen özelliklerin hepsinin bir arada tespit edilememiş olmasıdır. Dolayısıyla pozitivist felsefenin köklerini tam bir açıklıkla tespit edebilmek için ilk olarak pozitivizme özgü olan ilkeler belirlendikten sonra bu ilkeler ışığında tarihsel olarak inceleme yapmak daha doğru bir yol olacaktır.

Eğer ki pozitivizm deney ve gözlem verilerine dayalı olarak olgu ve olaylar arası ilişkilerin açıklanması olarak tarif edilirse, bu bakış açısı doğa filozoflarına (Thales, Herakleitos, Parmenides...) kadar götürülebilir. Fakat bu olgu ve olayları

¹⁷⁸ Ural, a.g.e, s.51.

açıklama biçimi sistemli bir şekilde Aristoteles felsefesinde işlendiği için Aristoteles'i öncü olarak kabul etmek daha yerinde olacaktır. İyi bir gözlemci olan Aristoteles tıpkı pozitivistlerin işaret ettiği gibi olgusal bir çerçevede gözlemlerden yola çıkarak olayları açıklamayı kendisine ilke edinmesi nedeniyle pozitivistlerin habercilerinden sayılır. Comte'da Aristoteles ile başlayan süreci şöyle betimler:

“Bu devrimin kökenini belirgin bir biçimde saptamak imkânsızdır; zira insan özgü tüm diğer olaylarla ilgili olduğu gibi bu konuda da, bu devrimin, özellikle Aristo'dan, İskenderiye okulundan ve son olarak doğa bilimlerinin Araplar tarafından Batı Avrupa'ya sokulmasından itibaren sürekli ve gitgide gerçekleşmiş olduğu söylenebilir.”¹⁷⁹

Comte'un bu ifadelerinden de anlaşıldığı üzere olgulara dayalı bir araştırmanın sistematik olarak ele alınıp incelenmesiyle pozitivistliğin kökleri açığa çıkmış oluyor. Fakat şuna dikkat edilmelidir ki Comte'un gözlemlenebilen olguların açıklanması için belirttiği dönemde yani Aristoteles'ten itibaren doğa bilimlerinin başladığı döneme kadar olan süreçte metafizik ve teolojik açıklamaların olması pozitivistliğin ilkelerine ters düşmektedir. Böylece pozitivistlik için hem olguları araştırma nesnesi yapacak hem de bu olguların açıklanmasında metafizik ve teolojik öğelerin olmayacağı tarihsel bir dayanak aramak daha doğru olacaktır.

Pozitivist felsefenin kökleri teolojik ve metafizik açıklamalara karşı çıkma bakımından irdelendiği zaman odak noktanın 17. yüzyıla yani modern bilim ve felsefenin doğuşuna çevrilmesi gerektiği görülecektir. Çünkü daha öncede belirtildiği gibi modernizmin çıkış sloganında her türlü metafizik ve teolojik görüşe karşı bir başkaldırı vardı. Bu da bize doğru yolda olduğumuzun ipucunu vermektedir. Aynı

¹⁷⁹ Comte, a.g.e, s.40.

şekilde Comte'da teoloji ve metafizik açıklamalara karşı Francis Bacon (1561-1626) ve Rene Descartes'ın (1596-1650) görüşlerini öne sürerek bu savı destekler.

“...Pozitif felsefe anlayışının dünyada teolojik ve metafizik anlayışa karşı olarak telaffuz edilmeye başlandığı yani Bacon'un temel ilkelerinin, Descartes'ın düşüncelerinin ve Galileo'nun keşiflerinin bir araya gelen etkisiyle iki yüzyıl önce insan zihnine büyük ilerlemenin gerçekleştiği zamandır. Şu halde, bu zaman esasında pozitif kavramların, önceki çalışmaların gerçek karakterini az çok bozmuş olan skolâstik ve batıl alışımdan kesin olarak kurtulduğu zamandır.”¹⁸⁰

Comte, böylece Descartes ve Bacon'ı geleneksel felsefeyi yıkarak yeni felsefenin öncüleri olarak tanımlamakla kalmayıp aynı zamanda onları pozitif felsefenin iki ebedi yasa koyucusu olarak da belirtmektedir. ve böylece görüşlerinin kaynağını belirten Comte, kendisinin sonradan yaptığı araştırmalarında Descartes ve Bacon'u tamamlamaktan ibaret olduğunu vurgular.¹⁸¹

Burada eleştirilmesi gereken nokta Comte'un Baconcu görüşleri takip ettiğinin savunulabilir olduğu fakat Descartes'ı takip ettiği savının ise tam olarak savunulamaz olduğudur. Bacon, Aristotelesçi görüşlere karşı çıkarak bilimsel etkinliğin gözlem ve deney verilerine göre düzenlemesini savunarak Comte'a bir yol göstermiş olabilir. Oysa Descartes felsefesi için aynı durum söz konusu değildir. Her şeyden önce Descartes bilginin elde edilme sürecinde deney ve gözlemi o kadar da ön planda tutmamıştır. Aksine bu anlamda rasyonalist bir tavır sergileyen Descartes akli ön plana çıkartarak bilginin kaynağına ilişkin tavrını ortaya koymuştur. Dolayısıyla Comte felsefesini bilginin elde edilme açısından Descartes ile

¹⁸⁰ Comte, a.g.e, s.40.

¹⁸¹ Korlaelçi, a.g.e, ss.48-49.

örtüştürmek mümkün değildir.

Ayrıca Descartes dış dünyanın varlığının nedeni olarak Tanrıyı işaret etmesi ve buna bağlı olarak itikad sahibi olması, Comte felsefesi açısından hiçbir şekilde kabul edilemez. Çünkü Comte din hakkında, dinlerin geçersiz hale geldiğini belirterek, bunların son insanlık dinine geçiş için birer hazırlık safhası olduğunu kabul eder.¹⁸² Buradan da anlaşılır ki Comte, pozitif felsefe bağlamında geleneksel olarak bütün dinlere karşıdır. Eğer ki Descartes ile Comte aynı dönemde yaşamış olsalardı kanaatimizce iki ayrı hasım olurlardı.

Fakat Descartes'ı pozitif felsefenin habercilerinden olduğu iddiasını bilim ve felsefe yapma etkinliğinin merkezine özneyi koyması ve aklı özerkleştirmesi savı ile açıklayabiliriz. Bilindiği gibi Comte teolojik ve metafizik evrelere karşılık insan aklı tarafından desteklenen pozitif evreyi öne sürmüştü bu anlamda Descartes pozitif felsefenin öncüsü olarak kabul edilebilir.

Öte yandan Comte'un burada pozitivizmin köklerine yönelik ampirik geleneği sürdüren John Locke ve David Hume gibi filozoflardan hiç bahsetmemesi şaşılacak bir durumdur. Çünkü bilindiği gibi emprist geleneğe göre her ne bilgiye sahipsek kökleri dış dünyadadır. Diğer bir ifadeyle bilginin nesnesi, deneyim yoluyla elde edilen olgulardır. Bu belirleme ise ilke bakımından pozitivizmin bilgi anlayışıyla örtüşmektedir. Aynı şekilde deneyicilerin olguların dışında herhangi bir bilgiye ulaşamayacağı fikri de pozitivizmi karakterize eden ilkelere dendir. Bu belirlemeler ışığında denilebilir ki empristler özellikle de Hume felsefesi pozitivizmi oluşturacak ilkeleri daha önceden belirleyerek Comte'a bir yol işaret etmiştir.

¹⁸² Korlaelçi, a.g.e, s. 33.

Diğer taraftan pozitivistizmin doğuşunda ve sistem haline gelmesinde önemli bir etken olan dönemin siyasi ve sosyal yapısını da göz önünde bulundurmamak bir zorunluluk arz eder. Çünkü her şeyden önce bir düşünce akımının doğuşu incelenirken mutlaka dikkate alınması gereken etken incelenen düşünce akımının içinde yer aldığı tarihsel süreçtir.¹⁸³ Bu tarihsel süreçte ise pozitivistizmin sistem haline gelmesinde 1789 Fransız devriminin etkileri göz ardı edilemez. Çünkü bu devrimle birlikte dengeleri bozulan mevcut toplumsal yapı, artık aydınlar tarafından üzerinde düşünölmeye ve çözümler üretölmeye çalışılmıştır. Böyle bir kargaşa içinde Comte ‘un öne sürdüğü pozitivist felsefe de politik bir renk kazanarak yeni toplum yapısına uyarlanmaya çalışılmıştır.

Bu anlamda pozitivistizm ilk etapta 18. yüzyıl Fransız burjuva felsefesinin temsil ettiğı materyalizme bir tepki olarak doğmuştur. Fakat devrim sonrası dönemde iktidara gelen muhafazakâr Fransız burjuvazisi için artık materyalizm fazlasıyla aykırı ve tehlikeli bir akım olmaya başlamıştı. Bu durum da politik anlamda pozitivistizmin oluşmasına uygun zemin hazırlamıştır.¹⁸⁴ Netice itibariyle Fransız devrimiyle iktidarı ele geçiren yeni yönetim, hasımlarının görüşlerini çürötmek için bir çare olarak pozitivistizm akımına sarılması aynı zamanda pozitivistizm hareketinin toplum da meşrulaşmasını sağlamıştır.

i. Pozitivistizmin Temel İlkeleri

Pozitivistizm de her yeni oluşın akım ve sistem gibi bir takım ilkeleri temele alarak kendini tesis etmiştir. Bu ilkeler de Comte’un tespit ettiğı gibi öncelikle bilim ve felsefe tarihlerinin bir analizi olarak oluşturulmuş ilkelerdir. Şimdi pozitivistizm

¹⁸³ Ural, a.g.e, s.12.

¹⁸⁴ İ.S.Narski, *Bilim ve Düşünce*, “Pozitivistizmin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi”, Bilim ve Düşünce Kitap Dizisi -3, Mayıs 2006, s.57.

hareketini karakterize eden bu ilkeleri teker teker inceleyerek analiz etmeye çalışalım.

1- Bilinebilecek bir şey varsa o da olgulardır. Önermesi pozitivizmin en temel ilkelerindendir. Fakat olgu derken Comte'un burada kastettiği bir zaman ve mekân koordinatında (bu da kuşkusuz şimdiki zamandır) bulunan varlıklar olarak anlaşılmalıdır. Aynı zamanda bu varlıklar şimdiki zamanda bulunduğu için duyular tarafından doğrudan algılanabilen varlıklardır. Bu söylemler bize hatırlatıyor ki ünlü İngiliz filozof Berkeley'in (1685-1753) “var olan algılanandır” savı ontolojik anlamda pozitivizm için bir çıkış kaynağı teşkil etmektedir. Pozitivistler için de her ne algılanıyorsa o vardır aynı zamanda inceleme konusudur. Şu halde denilebilir ki pozitivistler için görülmeyen işitilmeyen ve hissedilmeyen metafizik ve Tanrısal öğeler, pozitivizmin dışında tutulmaktadır.¹⁸⁵ Neden diye sorduğumuzda? Comte tarihe referans yaparak bu tür entelektüel etkinliklerin hiçbir zaman bizi daha ileriye götürmediğini vurgulamaktadır. Dolayısıyla eğer ki doğa ve topluma ilişkin problemlerimizi çözmek ya da Bacon'un ifade ettiği gibi doğaya egemen olmak istiyorsak olguların dışına çıkmamalıyız.

Comte'un bilimleri tasnif ederken de her şeyi olgu sorununa indirgeyerek düzenlemesi, olgulara dayalı bilimler inşa etmeyi tasarladığının kanıtıdır.¹⁸⁶ Comte ilk olarak beş tane ilim tasnifi yapar ve sonradan buna matematiği de eklemeyi zorunlu görür. Bunlar sırasıyla matematik, astronomi, fizik, kimya, biyoloji (fizyoloji) ve sosyolojidir (sosyal fizik). Dikkat edilirse matematik hariç diğer bilimlerin doğrudan olgular üzerinden yapılan etkinlikler olduğu aşikârdır. Dolayısıyla matematik ilminin doğrudan olgular üzerinden yapılmadığını fark eden

¹⁸⁵ Murtaza Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi*, İnsan Yayınları, İstanbul 1986, s. 17.

¹⁸⁶ Auguste Comte, *Pozitif Felsefe Kursları*, Çev: Erkan Ataçay, Sosyal Yayınlar, İstanbul 2001. s. 41.

Comte matematiği aslında üzerinde çalışılması bir alan olarak değil de daha çok bir yöntem ve araç olarak gördüğünü belirtmektedir.

“....matematik bilimi, bu bilimi doğrudan doğruya oluşturan çok gerçek ve bununla birlikte çok belirgin bilgiler sayesinde değil, daha çok, insan zihninin doğa fenomenlerinin yasalarının araştırılmasında kullanabildiği en güçlü araç olduğu için çok önemlidir.”¹⁸⁷

Böylece matematiği daha çok bir yöntem olarak gören Comte bu bilimi olgusal bilimler alanına ekleyerek aslında doğa felsefesini (bilimlerini) de kurtarmış oluyor. Çünkü kendisi de iyi biliyor ki Kopernik, Galile, Kepler ve Newtonla birlikte gelen doğa bilimlerinin temelinde matematik vardır. Dolayısıyla matematiği inkâr etmekle aynı zamanda bu bilimleri de inkâr etmiş olacaktır.

“.....matematik biliminin, tam anlamıyla doğa felsefesinin (biliminin) ,kurucu bir bölümü olarak değil de daha çok bu felsefenin başlıca gerçek temeli olarak (Descartes ve Newton’dan beri) düşünülmesinin uygun olacağını sanıyorum.”¹⁸⁸

Böylelikle Comte, doğa bilimlerinin teşekkül etmesinde matematiğin oynadığı büyük rolü iyi fark etmiş olacak ki matematik ne kadar da olgusal içerikli olmasa da yine bilimler tasnifinde bir yer vermeye mecbur olmuştur.

2- Olgular ve olaylar arasında değişmez yasalar vardır. Bu iddia pozitivizmin ikinci önemli ilkesidir. Comte bu ilkeyle birlikte artık pozitif evrede olgular arasındaki art ardalık ve benzeşim ilkelerinin incelendiğini belirtmektedir.¹⁸⁹ Böylece bilimlerin amacı da olgular arasındaki değişmeyen neden-sonuç ilişkilerini

¹⁸⁷ Comte, a.g.e, ss. 88-89.

¹⁸⁸ Comte, a.g.e, s. 88.

¹⁸⁹ Comte, a.g.e, s. 33.

keşfederek geleceği kontrol altına almak olacaktır. Çünkü bilimin amacı öngörmektir.¹⁹⁰

Comte görüldüğü gibi fenomenler arasında bir neden- sonuç ilişkisini öne sürmekle birlikte nedenselliği bir yasa olarak değerlendirmektedir. Diğer bir ifadeyle Comte doğadaki bütün olay ve olguların nedensellik ilkesi bağlamında açıklanabileceğini her şeyden önce bir yasa olarak kabul etmiştir. Bilindiği gibi nedensellik ilkesi daha önce David Hume tarafından izlenimi¹⁹¹ olmadığı için dolayısıyla ciddi bir şekilde eleştirilmişti. Bu durum aynı zaman da bilim yapma olanağını engellediği için bilimin krize girmesine sebep olmuştur. İşte bu engeli fark eden Kant (1724-1804) yaptığı çalışmalar sonucunda nedensellik ilkesinin aklın bir kategorisi olduğunu belirterek bilim yapma olanağına bir kapı aralamıştı. Bütün bu tartışmaların döneminde yaşayan Comte da anlaşılan Kant'ın fikirlerinden haberdar olmuş olacak ki nedensellik ilkesini öne sürerken herhangi bir kuşkuya düşmemektedir.

Diğer taraftan Comte'un nedensellik ilkesini benimsemesinde doğa bilimlerinden etkilendiği aşîkârdır. Çünkü yalnızca doğada değişmeyen bir düzenlilik vardır. Söz gelimi, güneşin doğuşu-batışı ve mevsimlerin oluşu gibi düzenlilikler değişmeyen bir şekilde devam eden olaylardır. Comte bu değişmeyen doğa olaylarının daha önceki dönemlerde teolojik ya da metafizik unsurlarla açıklandığını; fakat pozitif dönemde ise olgusal bağlamda diğer bir olayla nedensellik ilişkisi bağlamında açıklandığını belirtmektedir. Ayrıca bu değişmez düzen doğa bilimleri için geçerlidir; fakat aynı düzenliliğin örneğin sosyoloji (sosyal fizik) için de geçerli

¹⁹⁰ Comte, a.g.e, s. 64.

¹⁹¹ Burada izlenim ile kastedilen, iştirken, görürken veya hissederken gibi duyu verileri anlaşılmaktadır. Ayrıca bkz. David Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, Çev: Aziz Yardımlı, İdea Yayınları, İstanbul 1997, s. 45.

olduğu söylenilebilir mi?

Comte, her şeyden önce sosyolojiyi gözlemlenebilen olgular kategorisinde olduğu için doğa bilimleri gibi düzenli yasalara bağlı olduğunu iddia eder.¹⁹² Bu iddia bir yana dursun öncelikle fiziksel olgular ile sosyal olguların aynı mahiyette olmadıklarını belirtmek gerekir. Bizler fiziksel bir olguyu doğada doğrudan algılamamıza rağmen sosyal olguyu ise insan ürünü olduğu için sonradan dolaylı bir şekilde algılarız. Bu da demektir ki fiziksel olgular arasındaki ilişkiler öncesiz ve sonrasız olduğu için değişmez bir niteliğe sahiptir. Buna karşın sonradan tesis edilen sosyal olgular arasındaki ilişkiler ise değişebilir. Örneğin sosyal alana ait bir yasaya göre “insanlar arasında eşitliğin olmadığı toplumlarda kargaşa ve huzursuzluk hâkimdir.” iddiası daha çok sosyalist yapıdaki devlet sistemlerinin söylemidir. Oysa kapitalist yapıdaki devlet sistemlerinde eşitlik o kadar da toplum yapısına hâkim değildir. Netice itibarıyla denilebilir ki sosyal alandaki olgular arasındaki ilişkiler doğaya ait olgular gibi sabit ve değişmez değildir.

Comte’un işaret ettiği diğer bir önemli husus ise, olgular ve olaylar arasındaki yasaları olabildiğince en az sayıya indirmek hatta zamanla tek bir ilkeye indirmek bilimlerin ereği değildir.¹⁹³ Buradan da anlaşılıyor ki pozitivizm olgular arası ilişkilerde basitlik ilkesini temele alır.¹⁹⁴ Diğer bir ifadeyle eğer ki bir olguyu açıklamak için birden fazla ilkeye sahipsek bunu tek bir ilkeye indirmek gerekir.

Comte’un basitlik ilkesini göz önünde bulundurması modern bilim ve felsefenin metodolojisinden etkilendiğinin açık bir kanıtıdır. Bilindiği gibi modern felsefenin kurucusu kabul edilen Descartes, sistemini kurarken basit olandan başlayıp

¹⁹² Korlaelçi, a.g.e, s. 123.

¹⁹³ Comte, a.g.e, s. 59.

¹⁹⁴ Şafak Ural, *Pozitif Bilimde Basitlik İlkesi’nin Belirlenmesi Yolunda Bir Deneme*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1981, s. 24.

karmaşık olana doğru gitmiştir. Ona göre basit olan her zaman açık ve seçiktir. Dolayısıyla basit olan her zaman ilk olarak bilinmelidir. Aynı şekilde modern astronominin kurucusu olan Kopernik’de kurduğu sisteminin Batlamyus’unkinden çok daha basit olduğu düşüncesini ortaya atarak, bilimde basitlik kavramının ön-plana çıkmasını sağlayan bir çığırın öncüsü olmuştur.¹⁹⁵ Kopernik, Güneş ve diğer gezegenleri dünyanın etrafında dolandırmaktansa sadece dünyayı Güneşin etrafında dolandırmanın daha basit ve anlaşılabilir olduğunu savlayarak bilim alanında basitlik ilkesinin önemini vurgulamıştır.

Comte böylece modernizmin basitlik yöntemini izleyerek olgu ve olaylar arasındaki ilişkileri de basite indirgeyerek açıklamayı hedeflemiştir. Fakat Comte’un tasnif ettiği ilimlerin hepsi basit bir ilkeye indirgenebilir mi? Doğa bilimlerine ilişkin bu iddia doğrulanabilir. Örneğin, suyun deniz seviyesinde ve belli bir basınç altında 100 derecede kaynaması bir fiziksel kanundur aynı zamanda tek bir ilkeyle açıklanabilir. Eğer ki suyun kaynadığını biliyorsam ısının yüz derece ve üzerinde olduğunu bilmekteyim. Diğer taraftan sosyal bir yasayı tek bir ilkeye bağlamak basitlik açısından gerçekten güçtür. Örneğin toplumsal bir sorun olan bir bölgeden diğer bir bölgeye göç olgusuna ilişkin bir yasaya ulaşmak için ekonomik, sosyal, siyasal ve doğal olmak üzere birden fazla ilke veya nedeni tespit etmek gerekecektir. Dolayısıyla bu durumu salt tek bir ilkeye indirgemek çok güç bir iştir. Bu durumda Comte’un hedeflediği gibi bütün bilimlerde basitlik ilkesine ulaşmak her bilim dalı için aynı nitelikte olmayacaktır.

3- Comte için diğer bir önemli ilke ise açıklanması istenen olguların yönteminin deney ve gözlem ile sınırlandırılmasıdır.¹⁹⁶ Diğer ifadeyle sadece deney

¹⁹⁵Ural, a.g.e, s. 24.

¹⁹⁶ Korlaelçi, a.g.e, s.17.

ve gözlem aracılığıyla elde edilen bilgiler pozitif bilgi sayılacaktır. Dolayısıyla bu şekilde elde edilen bilgilerin kişisel kanaat ve değerlendirmelerden uzak olması da ayrıca bir evrensellik amacını da içinde taşımaktadır. Bilindiği gibi deney ve gözlem varlığın ölçülebilir ve sayılabilir yönlerini ortaya koyarak objektif bir bilgi edinme olanağını ifşa eder.

Comte'un deney ve gözlem yönteminin önemini Bacon'dan beri pozitif felsefenin üstünlüğü olarak yalnızca gözlemlenmiş olgulara dayalı bilgilerin gerçek bilgi oldukları belirlemesinden çıkarmış olduğu söylenilebilir.¹⁹⁷ Bu belirleme aynı zamanda niçin sorusundan nasıl sorusuna da geçişi sağlamıştır.¹⁹⁸ Galile'nin de ifade ettiği gibi "Ben bir cismin neden düştüğü ile değil; nasıl düştüğü ile ilgilenirim"¹⁹⁹ savı hem modern bilime geçişi hem de gözlem ve deney yönteminin önemine işaret etmektedir. Böylelikle tüm bilimlerin gözlem ilkesine dayandırılmasını özellikle vurgulayan Comte, bilimler için olgulardan ilkelere doğru bir yol izlemenin pozitif felsefenin amacı olduğunu söylemiştir.

Daha önce de ifade edildiği gibi Comte matematiği bilimler tasnifinde daha çok bir yöntem olarak ayırmak istemişti. Bunun bir sebebi de şöyle anlaşıyor ki matematik biliminin doğrudan deney ve gözlem verilerine indirgenemez olması Comte için matematiğe ayrı bir anlam yüklemenin gerekliliğini ön plana çıkarmıştır.

ii. Pozitivizmin Sınırlandırma Ayracı

Tarihsel olarak belirli ölçütleri esas alarak ortaya çıkan pozitif evre diğer evrelere (Teolojik ve Metafizik) göre iki şekilde sınırlandırılabilir. Bunlardan biri ontolojik anlamda varlıklar bakımından bir sınırlamadır. Bu anlamda pozitivizm

¹⁹⁷ Comte, a.g.e, s. 35.

¹⁹⁸ Comte, a.g.e, s. 38.

¹⁹⁹ Nusret Hızır, *Bilimin Işığında Felsefe*, Adam Yayınları, İstanbul 1985, s. 77.

varlığın soyut yönünü değil de somut olan olgusal boyutunu ele alarak inceleme nesnesi yapar. Daha açık bir ifadeyle söylemek gerekirse pozitif evre, varlıklar alanında gözlemlenebilen ya da algılanabilen varlıkları kendisine konu edinerek ontolojik anlamda ilk sınırlandırma ayracını belirtmiş olur. Diğer bir sınırlandırma ayracı ise epistemolojik anlamda varlığın bilgisine ulaşmak için kullanılan yöntemle ilgilidir. Comte, bize güçlerimizin ölçüsünü gösterebilen deneydir diyerek bilgi edinmedeki sınırlandırma ölçütünü ima etmektedir.²⁰⁰ Comte'un burada deneyden (experience) kastettiği gerçeklik (olgu) karşısındaki algılama ve duyumlama edinimleridir. Bu demektir ki eğer pozitif ya da bilimsel nitelikte bir bilgi elde edilecekse bunların zorunlu araçları deney ve gözlem olmalıdır. Bu yöntemlerin dışında elde edilen bilgiler ise pozitif dışı deyim yerindeyse geleneksel felsefenin ürünleridir.²⁰¹

Comte bize burada bilimsel bilginin zorunlu araçları olarak deney ve gözlemi işaret etmekle, aynı zamanda bilimsel olan bilginin de sınırlarını çizmektedir. Bilindiği gibi deney ve gözlem verileri ile elde edilen bilgilerin karakteristik özelliği doğrudan doğrulanabilir nitelikte olmasıdır.²⁰² Bu da gösteriyor ki bilim önermelerini bilim olmayan önermelerden ayıracak ölçüt doğrulanabilirlik ilkesi olacaktır. Aynı zamanda bu ilke bilime bir tür tartışılmazlık statüsü kazandırarak bilimsel önermeleri objektif ve evrensel bir düzeye taşımaktadır.

Bu söylemler ışığında belirtmek gerekir ki Comte bilimsel önermeler için doğrulama ilkesini doğrudan ifade etmemiş olsa da dolaylı bir biçimde anlaşılıyor ki felsefe tarihinde doğrulanabilirlik ilkesini sistemli bir şekilde ilk kez kullanan

²⁰⁰ Comte, a.g.e, s. 36.

²⁰¹ Samuel Enoch Stumpf & James Fieser, *Philosophy History and Problems*, Mcgraw Hill, New York 2003, s. 350.

²⁰² Şafak Ural, *Pozitivist Felsefe*, Say Yayınları, İstanbul 2006, s. 13.

düşünürdür. Aynı zamanda Comte ile birlikte bilim felsefesinin temel sorusu olan bilim olanla olmayanı birbirinden ayıracak ayraç sorusuna da cevap verilmiştir.

Dikkat edilirse Comte bilimsel önermelerin deney ve gözlem aracılığıyla doğrulanması gerektiğini belirterek doğrulama işlemini yalnızca olgusal doğrulama anlayışı ile sınırlandırmaktır. Daha önceki bölümlerde de değinildiği gibi olgusal doğrulama daha çok ampirik bilimler alanındaki bilimsel önermeler üzerinden yapılan işlemlerdi. Dolayısıyla Comte’da pozitif bilimler için bu tip doğrulama biçimlerini onaylayarak formel bilim (matematik, mantık..) ve sosyal bilimler (tarih, sosyoloji, coğrafya, psikoloji..) alanında yapılacak olan doğrulama işlemlerini görmezden gelmektedir.

Comte’un bu anlamda matematiği ilk etapta bilimlerin temelini teşkil eden bir araç olarak görmesi belki de öne sürdüğü iddia bağlamında bilimler alanındaki doğrulama işlemlerinin farklı olduğunu fark etmesinden kaynaklanıyor. Fakat diğer taraftan matematiğe sonradan bilimler tasnifinde yer vermesi aynı zamanda formel doğrulama anlayışını da tasdik ettiğini gösterir; fakat ilginçtir ki kendisi bu konu hakkında doğrudan bahsetmemiştir.

Diğer bir önemli husus ise Comte, doğa bilimlerini esas olarak bilimsel önermelerin sınırlandırma ayracını doğrulanabilirlik olarak belirtmişti. O halde sosyal fenomenler üzerinden elde edilen önermelerin doğrulama işlemi nasıl yapılacaktır? Her şeyden önce bu soru Comte’u doğrudan bağlamaktadır. Çünkü Comte daha önce pozitivizmin ayırıcı bir özelliği olarak sosyolojinin (sosyal fizik) bilimler alanına dahil edilmesini ifade etmişti. Bunu yaparken de doğa bilimlerinde kullanılan yöntemi emsal alarak sosyoloji alanına da uygulamak istemişti.²⁰³ Böylece

²⁰³ Comte, a.g.e, s. 42.

demek oluyor ki sosyoloji alanına ait bir önerme de deney ve gözlem verilerine dayandırılarak doğrulanacaktır. Peki, gerçekten bu işlem gerçekleştirilebilir mi?

Comte'un sosyoloji alanına ait önermeler için öne sürmüş olduğu deney ve gözlem verilerine bağlı olarak doğrulama işlemi günlük yaşamda da çok sıklıkla karşılaştığımız durumdur. Çünkü toplumsal olayları ifade eden önermeler tamamen gözlem ürünleridir. Örneğin “Sosyal statü, sosyal ilişkileri biçimlendirir” önermesi doğrulama açısından irdelendiği zaman, öncelikle bu işlemin tıpkı doğa bilimlerindeki sürece benzer şekilde teori-olgu uygunluğu bakımından doğrulandığı görülecektir. Farz edelim yukarıda öne sürülen önerme teori niteliğinde olsun. Bundan sonra yapılması gereken öne sürülen genel önermeyi doğrulayacak tikel önermeleri bulmaktır. Çeşitli gözlemler sonucunda bir öğretmenin öğrencisiyle; bir doktorun hastasıyla ve bir polisin suçluyla olan sosyal ilişkileri belirli ilke ve kurallar bağlamında olduğu görülür. Buradan da çıkarılabilir ki toplumun belirli bir statüye sahip olan kişilerden beklediği davranış biçimleri vardır. Bunlar toplumsal kurumlar tarafından kişilere bahşedilmiş değişmez ilkelerdir. Görüldüğü gibi yukarıda öne sürdüğümüz “sosyal statü sosyal ilişkileri biçimlendirir” iddiası yaptığımız gözlem ve deneyimler sonucunda doğrulanmıştır. Fakat bu doğrulama mutlak anlamda bir doğrulama değildir. Popper'ın da işaret ettiği gibi her an aykırı bir örnekle karşılaşabilme olasılığı olduğu için olasılıklı doğrulama demek daha yerinde olacaktır.

Neticede bu örneklerle birlikte vurgulanması istenen husus, sosyoloji alanına ait önermelerin de tıpkı doğa bilimlerinde olduğu gibi bir zaman ve mekân koordinatı içinde gözlem ve deney yoluyla doğrulanabileceği savıdır. Ve bu anlamda her iki bilim için de tümevarım yönteminin vazgeçilmez olduğu ortaya çıkmaktadır.

Diğer taraftan doğrulanabilirlik ilkesi tarih bilimi içerisinde değerlendirildiği zaman bazı sorunlarla karşılaşması kaçınılmaz oluyor. Gayet iyi bilinir ki tarih disiplini de tarihsel önermeler aracılığıyla kendisini ifade etmeye çalışır. Comte'da daha önce üç hal yarasını tarihsel doğrulamalardan yola çıkarak keşfettiğini belirtmişti.

“....Tarihsel doğrulamalar üzerine sağlam bir biçimde kurulabilir görünen temel bir yasa keşfettiğimi sanıyorum. Bu yasa tüm temel kavramlarımızın her birinin her bilgi branşımızın art arda üç farklı teorik halden geçmesine dayanır; teolojik ya da kurgusal hal; metafizik ya da soyut hal; bilimsel ya da pozitif hal. Başka bir deyişle insan zihni doğası gereği tüm araştırmalarında, her şeyden önce karakterleri farklı olan ve hatta kesinlikle birbirine zıt olan bu üç felsefe yapma yöntemini kullanır; önce teolojik yöntem sonra metafizik yöntem ve son olarak pozitif yöntem.”²⁰⁴

Fakat gayet iyi bilinir ki tarihsel bir önermenin doğrulanma işlemi için deney ve gözlem yapmak mümkün değildir. Daha açık bir ifadeyle bu tür önermeleri geçmişe giderek doğrudan deneyimleme şansımız yoktur. O halde doğrulanabilirlik anlayışını sadece deney ve gözlem verileri ile sınırlayan Comte, insanlığın zihinsel gelişiminin üç evreden geçtiğini ve her evrede olguları açıklayan ilkelerin farklı olduğu savını hangi yöntemlere dayanarak doğrulayacaktır? Sağduyulu kişi bize hemen diyecektir ki tarihsel kayıtlara bakıldığı zaman böyle dönemlerin olmuş olduğu açık ve seçik olarak görülebilir. Fakat o zaman da bilimsel olanın sınırlandırma ayracı olan deney ve gözlem ilkesini aşmış oluruz. Dolayısıyla bu

²⁰⁴ Comte, a.g.e, ss. 32-33.

durumda iki seçenek karşımıza çıkmaktadır: Ya sınırlandırma ayıracını genişletmek gerekecek ya da tarih disiplini bilimin dışına atmak gerekecektir.

Dikkat edilmesi gereken bir husus ise Comte'un yaşadığı dönem itibarıyla tarih disiplini sistematik olarak kendini tesis etmemiştir. Dolayısıyla da tarihsel önermelerin doğrulama problemi söz konusu olamazdı. Ayrıca Comte'un burada tarihte özel önermelerden yola çıkarak değil de genel önermelerden bir çıkarım yapması doğrulanabilirlik açısından o kadar da bir sorun yaratmayacağının işaretidir. Bilindiği gibi tarihe bağlı özel önermelerde neden, sonuç yer ve zaman o önermenin doğrulanma araçlarıdır. Fakat genel bir önerme ifade eden bir olay için bu durum o kadar da bağlayıcı değildir. Örneğin, I. Dünya Savaşı geçmişte olmuş olan bir olaydır. Bunu sağduyulu herhangi bir bireye sorduğumuz zaman, bu olayın olmuş olduğunu söyler. Buna karşın bu savaşın neden, nasıl, nerde ve ne zaman? Olduğu türünden özel sorular sorulduğu zaman (tekil önermeler bağlamında sorduğumuz zaman) çok değişik cevaplar alabiliriz. Bu da tarihe bağlı tekil önermelerin doğrulanma bakımından sıkıntısının göstergesidir.

Yine aynı şekilde bilim tarihinde serbest düşme yasasının ve yer çekimi kanunun keşfedilmiş olduğu, genel olaylar bağlamında değerlendirilir. Böylece tarihe bağlı olarak genel olayları ifade eden önermelerin özel önermelere göre daha yüksek düzeyde pekiştirildiği ortaya çıkmış oluyor. Comte'da aslında tarihsel doğrulamalar ifadesi ile kastettiği, bu genel olaylar üzerinden yapılan bir çıkarımın ifadesidir. Bu verilere dayanarak Comte üç hal yasasını öne sürmüş ve bilimsel düşüncüyü karakterize eden kavramları tespit etmiştir. Bu anlamda bilim felsefesine büyük katkısı olmuştur denilebilir.

iii. Pozitivizmin Eleştirisi ve Düşüşü

Ortaya çıktığı dönem itibariyle büyük ihtişamla karşılanan klasik pozitivizm zamanla çeşitli eleştirilere uğrayarak çökme noktasına gelmiştir. Bu eleştirilerden birisi hiç kuşkusuz tümevarım problemine yönelik eleştirilerdir. Daha önce David Hume tarafından da irdelenen bu problem Comte felsefesinde tekrar kendini göstermektedir.

Hume'un da yönelttiği eleştiriye göre bir kuram veya ona bağlı olan önermeler gözlem yoluyla ne kadar doğrulanırsa doğrulansın mantıksal ve deneyimsel olarak onun gelecekte de öyle olacağı düşüncesi çıkarılamaz.²⁰⁵ Bu eleştiri bağlamında Comte felsefesine bakıldığında zaman bir takım sorunlar görülmektedir. Daha öncede belirtildiği gibi Comte, bir zaman ve mekân koordinatı içinde olgu ve olaylar arasında değişmez ilişkilerin olduğunu ve bu ilişkilerin gelecekte de benzer olacağını varsaymıştı.²⁰⁶ Aslında bu problemi günlük deneyimlerimizde de yaşamaktayız. Söz gelimi her gündüzün geceyi takip ettiği ve güneşin daima doğudan doğduğu deneyimleri hepimizde mevcuttur. Dolayısıyla bizler bu öncüllerden yola çıkarak geleceğin de geçmiş gibi olacağı inancına varmaktayız.²⁰⁷ Fakat bilinmelidir ki geleceğin böyle olacağını doğrulayacak mantıksal ya da deneyimsel bir kanıtlama aracımız yoktur. İlerleyen zamanlarda görülecektir ki özellikle Rudolf Carnap tarafından olasılık teorileri aracılığıyla aşılmaya çalışılan bu problemin bilim literatüründeki ismi tümevarım problemidir. Bu ifadelerden de rahatlıkla çıkarılabilir ki bir zaman ve mekân içerisinde gözlem ve deney verilerini kullanarak benzer olayların gelecekte de olacağını iddia etmek

²⁰⁵ Gencay Şaylan, *Postmodernizm*, (Bilim Kuramı ve Postmodernizm), İmge Kitabevi, Ankara 2009, s. 227.

²⁰⁶ Comte, s. 33.

²⁰⁷ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul 2002, s. 1053.

kehanettir. Diğer bir ifadeyle metafizik söylemdir denilebilir. Çünkü bu haklılığımızı sağlayacak sağlam gerekçemiz yoktur. Böylece bilimsel alandan metafizik ve teolojik söylemleri tecrit etmek isteyen Comte aynı zamanda bilimsel alana inancı sokarak bilime metafizik öğelerin girmesine neden olmuştur. Bu durumda klasik pozitivistizmin çöküşünü hızlandırmıştır.

Klasik pozitivistizme en büyük darbeyi şüphesiz 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkan kuramsal fizikteki gelişmeler vurmuştur. Daha önce de ifade edildiği gibi Comte, Galile ve Newton'un temellerini attığı mekanik teoriyi bilimsel gelişmelere bir emsal göstererek diğer bilimlerin de (özellikle sosyoloji) benzer yöntemi kullanması gerektiğini ısrarla vurgulamıştı. Hatta Comte'un dönemi itibariyle öyle bir inanç vardı ki, doğada olup biten tüm olguların ve insan deneyimine giren her şeyin Newton teorisi ile açıklanacağı yaygın bir kanıydı.²⁰⁸ Bu durumdan Comte da etkilenmiş olacak ki bu dönemi bilimsel gelişmelere dayanarak pozitif evre olarak son dönem saymıştı. Ne var ki zamanla bu teoriye ters düşen olguların gözlemlenmesi fizik bilimde bunalım yarattığı gibi pozitivistizm akımını da derinden sarsmıştır. Ayrıca gözlemlere indirgenemeyen X-ışını, elektron ve kuantum gibi kavramların ortaya çıkması ve objektif sayılması ayrı bir sorun teşkil ediyordu.²⁰⁹ Bilindiği gibi pozitivistizmin en temel ilkelerinden biri de gözlenebilir olguları inceleme nesnesi yapmasıydı. Bu nesneler üzerinden elde edilen bilgilerin de deney ve gözlem aracılığıyla doğrulanabilmesi pozitivistizmi karakterize eden bir tutumdur.

Netice itibariyle 20. yüzyılın başlarında yapılan deneyler sonucunda Newton fiziğinin ancak belli hız ve büyüklük sınırları içinde geçerli olduğu, atom altı boyutlarda ve ışık hızına yakın büyüklükteki hızlarda yetersiz kaldığı anlaşıldı. Bu

²⁰⁸ Cemal Yıldırım, *Bilim Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2009, s. 147.

²⁰⁹ Philipp Frank, *Doğa Bilimlerinde Pozitivistizm*, Çev: Yılmaz Öner, Metis Yayınları, İstanbul 1985, s. 97.

yetersizlikleri gidermek üzere 20. yüzyıl başlarında iki büyük kuram ortaya çıktı. Bunlardan birisi Einstein'ın(1879-1955) ileri sürdüğü Görelilik Kuramı, diğeri de Max Planck'ın(1858-1947) ortaya koyduğu Kuantum Kuramıdır.²¹⁰ Dikkat edilmesi gereken husus burada her iki teorinin de ortak yanı, evreni mekanik modelin kavramlarıyla değil, soyut matematiksel kavramlarla açıklama yoluna gitmiş olmalarıdır. Öte yandan her iki teoride birtakım soyut ve anlaşılması zor kavramlara dayanarak kendini tesis etmiştir.²¹¹ Bu durumun sonucu olarak artık öteden beri alışık olunan bilim anlayışının değişmesi gerektiği zorunluluk arz edecektir. Ayrıca yine aynı şekilde geometri alanında Eukleides-dışı geometrilerin ortaya çıkması ve Einstein'ın da teorisini kurarken Riemann geometrisinden yararlanması sabit bir evren anlayışının ve bu evrene ilişkin düşünce formlarının değişebileceğini göstermiştir. Böylece bütün bu bilimsel değişimler pozitivizm açısından bir çöküşün başlangıcını ima ediyordu. Şimdi bu çöküşün mahiyetini daha iyi anlamak için kısaca 20. yüzyıla damgasını vuran kuramları özetlemeye çalışacağız.

Görelilik Kuramı

Einstein görelilik kuramını özel ve genel olmak üzere iki ayrı başlık altında incelemeyi uygun görmüştür. Bunlardan özel görelilik kuramı 1905 yılında, genel görelilik kuramı ise 1916 yılında ortaya çıkmıştır. Biz burada doğrudan Einstein'ın görelilik kuramını anlatmak yerine daha çok pozitivizm bilim anlayışına aykırı olan yönlerini sunmaya çalışacağız. Dolayısıyla daha çok özel görelilik kuramından yararlanacağız. Çünkü bu kuramla birlikte klasik pozitivizmin temel ilkelerinden

²¹⁰ S. Tekeli, E. Kahya, M. Dosay. H.G. Topdemir..., *Bilim Tarihine Giriş*, Nobel Yayınları, Ankara 2010, s.333.

²¹¹ Yıldırım, *Bilim Tarihi*, s. 148.

olan ve aynı zamanda bilimsel önermenin doğrulama araçları olan deney ve gözlem ilkesi yıkılmıştır.

Einstein çıkış noktası olarak Newton sistemin temel ilkeleri olan mutlak hareket, mutlak zaman ve mutlak mekân kavramlarını reddetmekle işe başlar.²¹² Bu reddediş aynı zamanda pozitivist bilim anlayışını da vurmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi Comte, Newton mekaniğinin gözlemlenebilen olgular alanını açıklayan en iyi model olduğuna işaret etmişti. Diğer bir ifadeyle Comte'un bilim tasarımı zaten Newtoncu bilim anlayışının betimlemesiydi. Dolayısıyla da Einstein'ın Newton'a bu darbesi aynı zamanda pozitivizm içinde geçerlidir.

Einstein'da diğer bilim adamı ve düşünürler gibi damdan düşer gibi bilim sahnesine çıkmamıştır. Bilimsel bilginin kümülatif niteliğinin Einstein'ı da etkilediği şu olayla somutlaştırılabilir.

Işık dalgalarını ileten ortam olarak eter'in var olup olmadığına ilişkin 1887'de gerçekleştirilen Michelson-Morley deneyi fizikte bir bunalıma yol açmıştır. Bu deneyin sonucuna göre eter yoktu. Bu sonuç en başta eter'in var olduğu varsayımına dayanarak elektromanyetik kuramı oluşturan Maxwell'ı (1831-1879) sarsmıştı. Bununla birlikte ciddi bir krizle karşılaşan modern bilim temsilcileri şu iki ikilem arasında kalmışlardı, ya kuramdan vazgeçilecekti ya da gözlem sonuçlarının başarısız olduğu kabul edilecekti. Böylece etere ilişkin tartışmalar Einstein'a kadar gelmiştir.²¹³

Einstein'a ilham kaynağı olan bu durum, şu iki postula ile kendini göstermiştir.

1- Doğa yasaları düzgün hareket eden tüm sistemler için geçerlidir.

²¹² Tekeli, Kahya..., a.g.e, s.333.

²¹³ H.Gazi Topdemir & Yavuz Unat, *Bilim Tarihi*, Pegem Akademi, Ankara 2009, s. 317.

2- Bir gözlemciye bağıl olarak, ışığın hızı daima sabittir. Diğer bir ifadeyle, ışık hızı tüm referans sistemleri için değişmezdir.²¹⁴

Einstein'ın bu ilkeleri öne sürmesi ne pozitivizm açısından ne de klasik bilim anlayışı açısından bir aykırılık teşkil etmemektedir. Bilim tarihi de bize göstermiştir ki her bilim kendini bir takım ilkeler üzerinde tesis eder. Bilimler alanında postulat adı verilen bu ilkeler aynı zamanda kanıtlanmaksızın oldukları gibi kabul edilirler.

Einstein'ı klasik anlayıştan ayıracak asıl süreç ise bu noktadan sonra başlayacaktır. Çünkü Einstein'ın bu iki postulaya dayanarak elde etmiş olduğu sonuçlar tamamıyla soyut matematiksel ya da kurgusal diyebileceğimiz açıklamalara dayanır. Einstein bu iki postulaya dayanarak şu sonuçları çıkarmıştır:

1- Işık hızına yakın hızla hareket eden cisimlerin, hareket yönünde boyları kısalır, kütleleri ise artar. Işık hızına ulaşan hareketli cismin uzunluğu sıfır kütlesi sonsuz olur. Böyle bir sonuç tasavvur edilemeyeceğinden, hiçbir şey ışık hızıyla hareket edemez.²¹⁵

Einstein'ın matematiksel olarak elde ettiği bu çıkarım ne klasik bilim anlayışı ne de bunun savunucusu olan pozitivistler tarafından kabul edilebilir. Her şeyden önce bir pozitivist saniyede yaklaşık üç yüz bin kilometre olan ışık hızının deney imleyemeyeceği için bu iddiaları doğrudan metafizik sayarak bilim dışına atar.

Ayrıca yukarıda da belirtildiği gibi Einstein dinamiğinde kütle kavramı alışık olduğumuz tanımdan oldukça farklıdır. Çünkü bilindiği üzere klasik fizikte kütle değişmeyen bir niteliktir. Dolayısıyla uzunluğu sıfır kütlesi sonsuz olabilecek bir şey klasik mekanikçiler tarafından tasavvur dahi edilemez.

²¹⁴ Yıldırım, a.g.e, s.149.

²¹⁵ Topdemir & Unat, a.g.e, s.331.

2- Işık hızına yakın hızla hareket eden sistemlerde zaman ağırlaşır. Hareketli sistemdeki saat, duran saate göre daha yavaş işler. Buna göre, uzaya büyük bir hızla fırlatılan bir roket içindeki astronot dünyaya döndüğünde, oradaki ikiz kardeşinden genç olacaktır.

Aynı şekilde bu çıkarımda günlük deneyim alanını aşan hatta bir paradoks niteliği taşıyan matematiksel açıklamadır.

3- Madde enerjiye, enerji de maddeye dönüştürülebilir. $E = m \cdot c^2$ denklemi bu eşitliği göstermektedir. Işık hızı çok büyük olduğu için, çok küçük bir kütleden çok büyük bir enerji elde edilebileceği görülmektedir. Ayrıca bu ilkenin prensipleri kullanılarak atom bombası yapılmıştır. Bilindiği gibi sonuçları da bütün dünyayı derinden etkilemiştir.

Burada dikkat edilmesi gereken bir husus ise soyut ve kurgusal olan bu çıkarımlar netice itibarıyla birtakım sonuçlar ile pratik alana yansımaktadır. Atom bombası örneğinde olduğu gibi ışık hızına ilişkin ilk iki çıkarım da yapılan deneylerle doğrulanmıştır. Örneğin, incelemeler radyoaktif bir madde olan radyum'dan saçılan parçacıkların değişik kütlelerde olduğunu ve bu değişikliğin hızdaki değişikliğe bağlı paralel gittiğini göstermiştir. Hızı daha fazla olan parçacıkların kütlesi, hızı daha az parçacıkların kütesinden daha büyük. Oysa bu parçacıklar saçılmadan önce hep aynı kütleyle sahiptirler.²¹⁶

Görüldüğü gibi pozitivistler tarafından öne sürülen bilimselliğin karakteristik ve ayırıcı özelliği olan doğrulanabilirlik ilkesi 20. yüzyıl bilimi için de geçerlidir. Fakat burada bir ayrıma işaret etmek gerekir ki klasik pozitivistin öne sürdüğü bilim anlayışında doğrulama doğrudan deney ve gözlem aracılığıyla yapıyordu.

²¹⁶ Yıldırım, a.g.e, s. 150.

Oysa Einstein ile birlikte gelen yeni bilim anlayışında doğrulama işlemi dolaylı olarak yapılan deneysel işlemler sonucunda ortaya çıkmaktadır. O halde sorulabilir ki mademki her iki bilim anlayışında da sonuçlar doğrulanabiliyorsa pozitivistler için ne tür bir uyumsuzluk söz konusudur?

Pozitivizm açısından buradaki uyumsuzluk öncelikle Einstein'ın problemlere salt düşünsel açıdan veya kurgusal olarak yaklaşmayı ve büyük ölçüde düşünce deneyleriyle açıklayıcı modellemeler oluşturmayı hedeflemesinden kaynaklanmaktadır.²¹⁷ Modern bilim anlayışında olguların doğrudan betimsel açıklamaları yapıldığı için ister kuramdan olguya gidilsin ister ise olgudan kurama, sonuçta aralarında doğrudan bir ilişki vardı. Oysa Einstein'ın temel postullara dayanarak yaptığı matematiksel çıkarımlar ve bunun sonucunda elde ettiği teorik önermeler öncelikle klasik pozitivizmin doğrudan deney ve gözlem ilkesine aykırıdır. Teorik nitelikteki önermeler deney ve gözlemlerle verileri ile doğrulanamayacaktır. Neticede Einstein ile birlikte artık bilimin sadece bir zaman ve mekân koordinatında yapılabileceği savı yıkılmış ve doğrudan olguları deneyimleme yöntemi de geçersiz hale gelmiştir.

Kuantum Teorisi

Doğa olaylarını mekanik modellere oturtarak değil de soyut matematiksel ilişkilere indirgeyerek açıklama yoluna giden, ikinci belki de daha önemli bilimsel devrim Max Planck'ın başlattığı kuantum teorisi ile gerçekleşmiştir.²¹⁸ Bu kuramla birlikte klasik pozitivizmin temel kabulleri olan doğanın sürekliliği ve nedensellik anlayışları geçersiz hale gelmiştir. Bu kuramın çıkış öyküsü özetle şöyledir:

²¹⁷ Topdemir &Unat, s. 317.

²¹⁸ Yıldırım, a.g.e, s. 155.

19. yüzyılın sonlarında akkor haline gelinceye kadar ısıtılan metallerin ve siyah cismin yaydığı kısa dalga boylu ışınların spektrumunda enerji dağılımı ölçülebilmekteydi; ancak ölçümler sürekli enerji sürekliliğinin kabulüne uymuyordu. Klasik fiziğe göre spektrumda ışığın enerjisinin sürekli artış gösterdiği inanılıyordu. Bundan dolayı spektrumun yüksek frekanslı kısmının genişlemesi, yani dalga uzunluğunun kısalmasıyla enerjinin sonsuza doğru artması gerekiyordu. Ancak deneyler ne kadar kızdırılırsa kızdırılsın hiçbir metalin sonsuz enerji vermediğini göstermiştir.²¹⁹

Bu krizi aşmaya yönelik ilk çözüm Max Planck (1858-1947) tarafından öne sürüldü. Çözüm basitti aslında enerjinin sürekliliği varsayımından vazgeçmek ve onun tek tek birimler (kuanta) halinde sıçrayarak yayıldığını ileri sürmek yeterliydi. Fakat bize şimdi açık ve basit görünen bu çözüm o sırada akıldan geçirilemeyecek kadar ters ve anlamsızdı. Doğanın sürekliliği, bir hipotez ya da varsayım değil kuşku götürmez bir gerçek sayılıyordu. Böylece klasik fiziğin dayalı olduğu sütunlardan belki de en önemlisi, doğanın sürekliliği varsayımı çökmüş oluyordu.²²⁰

İlerleyen süreçlerde Niels Bohr(1885-1962) ve Rutherford'un(1871-1937) atom modelini kuantum kuramına göre genişletmesi yeni kurama güç ve güven sağlamıştır. Bununla birlikte asıl kriz yaratan çalışma Heisenberg'in(1901-1976) Kuantum Kuramı için uygun gördüğü belirsizlik ilkesi olacaktır. Bu prensip hem pozitivism hem de modern bilim anlayışını temelden sarsacak nedensellik anlayışı ile ilgiliydi. Daha açık bir ifadeyle bu ilke pozitivistlerin doğanın her alanında bir nedensellik olduğu tezini çürütüyordu. Onlar için bilim ancak bu varsayım üzerine kurulabilirdi.

²¹⁹ Topdemir &Unat, a.g.e, s.320.

²²⁰ Yıldırım, a.g.e, 157.

Heisenberg'in iddiasına göre elektron gibi küçük parçacıkların aynı anda hem yerini ve hem de hızını belirlemek mümkün değildir. Bu belirsizlik, deney araçlarının yeterince hassas olmamasından kaynaklanmaz. Elektronu görmek için kısa dalga boylu ışınlar kullanılır; enerjisi yüksek olan bu ışınlar elektrona çarpınca onun hızını değiştirir, böylece yeri saptanırken hızı belirlenmez. Düşük enerjili uzun dalga boylu ışınlar kullanıldığında ise elektronun hızı etkilenmez, ancak bu kez yeri tam olarak saptanamaz.²²¹ Fakat belirtilmelidir ki bu anlatılan durumlar sadece mikro dünya yani atom altı parçacıklar için geçerlidir. Buna karşın doğada ya da klasik mekanikte bir cismin bir andaki yeri ve hızı bilinirse, daha sonra nerede ve hangi hız değerine sahip olacağı bilinebilir. Bu belirlilik mikro dünya için ise olanaksızdır.

Netice itibariyle söylenilebilir ki nedensellik ilkesinin sarsılmasıyla birlikte hem pozitivistler hem de modern bilim temsilcileri açısından bilim ve bilimsel yöntem kavramlarının yeniden yapılandırılması gereği zorunluluk arz edecektir. Zamanla bu zafiyetleri fark eden öncü düşünürler de Viyana Çevresi olarak anılan bir grup bilim adamı olacaktır. Bu düşünürlerin başlıca amacı ise bu tür problemlerin aşılması için yeni bir bilim dili yaratmak olacaktır.

²²¹ Tekeli,Kahya, Topdemir..., a.g.e, s. 336.

IV. BÖLÜM

Mantıkçı Pozitivizmin (Yeni Pozitivizmin) Doğuşu

Yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde ortaya çıkan bilimdeki yeni gelişmeler, klasik pozitivizmin çöküşüne neden olmakla birlikte bir çeşit yeni akımların doğmasına da yol açmıştır. Viyana Çevresi olarak bilinen akımda tam bu zamanlarda yaşam bulmuştur. Bu çevre Moritz Schlick'in etrafında toplanmış bir grup düşünür ve bilim adamından oluşmuştur. Bunlar arasında Frederich Waismann, Rudolf Carnap, Hans Hann, Kurt Gödel, Otto Neurath, Hans Reichenbach, gibi düşünürler sayılabilir. Ayrıca çevre toplantılarına doğrudan katılmayan fakat görüşleriyle katkıda bulunan Wittgeinstein'ı, Bertrant Russell ve Frege'yi de anmak gerekir.²²²

Yukarıda isimleri anılan düşünürleri analitikçi filozoflar olarak bir çerçeve içinde sunmak mümkündür. Çünkü bu filozofların hepsi de felsefi problemlere dil açısından yaklaşmış ve bu problemleri dil analizi yöntemi ile çözmeye çalışmışlardır.²²³ Çevre düşünürleri²²⁴ de bu anlamda bilimsel problemleri daha doğrusu bilim ile bilim olmayanı bir dil sorununa indirgeyerek bilimdeki darboğazları aşmaya çalışmalardır. Özellikle çevrenin seçkin üyelerinden olan Carnap, felsefi sorunların dil aracılığıyla çözümlenmesinin dönemin başlıca uğraşı olduğu ve bunun da doğru bir yöntem olduğunu belirtmektedir.²²⁵ Bu iddiaların başlıca nedeni ise çevre düşünürlerinin bilginin kendini en iyi dilde ifade etmesine

²²² Nusret Hızır, *Felsefe Yazıları* (Viyana Çevresi), Çağdaş Yayınlar, İstanbul 2007, ss. 124-125.

²²³ J.G.Rossi, *Analitik Felsefe*, Çev: Atakan Altınörs, Say Yayınları, İstanbul 2008, ss. 9-10.

²²⁴ Çevre düşünürleri deyiimi ile kastedilen Viyana Çevresi veya Mantıkçı Pozitivist adlandırmalarıdır. Dolayısıyla çalışmamız boyunca çevre düşünürleri deyiiminin kullanılması farklı bir anlam çağrıştırmamalıdır.

²²⁵ R.Carnap, "Philosophical Problems", *The Philosophy of Rudolf Carnap*, Edit. Paul Arthur Schilpp The Library of Living Philosopher. Inc, Usa 1997, s. 44.

olan inanışlarıdır. Bu anlamda açıklıkla bilinen, açık bir biçimde dile getirilendir.²²⁶

Çevre düşünürleri çıkış itibariyle iki amaç doğrultusunda kendilerini tesis etmek istemişlerdir. Bunlardan birincisi her türlü metafizik görüşün anlamsız olduğunu savlamaktır. (Bu anlamda ayırt edilmelidir ki anlamsız derken çevre düşünürlerinin kastettiği doğru ve yanlış belirteçleri değildir.)²²⁷ Diğeri ise doğrulama ilkesi bağlamında ortak bir bilimsel dil oluşturmaktır. Bu amaçla yola çıkmak isteyen düşünürler için dil ve mantık yöntemleri vazgeçilmez bir araç olacaktır. Şimdi burada bu yeniliklere değinmeden önce bilim ve felsefe için bu yeni tutum oluşturma düşüncesinin neden ve nasıl oluştuğu türünden sorularla tarihsel arka plana bakmak yeni bir yöntemin de gerekçelerini ortaya koyacaktır.

Her şeyden önce belirtmek gerekir ki çevrenin metafizik karşıtlığı radikal bir tutum değildir. Bu tutum felsefe tarihinde her dönem olagelmıştır. Fakat metafizik karşıtlığını çevrenin görüşleriyle bağlantılı olarak ilişkilendirmek gerekirse sistemli olarak bu karşıtlığı David Hume’a kadar götürmek olanaklıdır. Daha önceki bölümlerde de belirtildiği gibi Hume izlenim ve ideaların kaynağının dış dünyada olduğunu belirterek bütün metafizik kavramların dış dünya dayanağını ortadan kaldırıyordu. Hatta daha da ileri giderek metafizik kavramların bir tür boş ve anlamsız olduklarını belirterek metafiziğe ait kitapların yakılmasını önerir. Carnap, “*Philosophy and Logical Syntax*” adlı yapıtında çevre olarak Hume felsefesinden etkilendiklerini Hume’un şu ifadeleri ile destekler:

“Elimize, örneğin din ile ya da okul metafiziğiyle ilgili bir kitap alırsak; onun, nicelik ya da sayıyla ilgili bir soyut uslamlama içerip içermediğini soralım. Böyle bir uslamlama içeriyor mu?”

²²⁶ Siobhan Chapman, *Language and Empiricism*, (After The Vienna Circle) Palgrave Macmillan Press, New York 2008, s. 10.

²²⁷ Siobhan Chapman, a.g.e, s. 23.

*Hayır. Olgularla ve varoluşla ilgili deneysel bir usamlama içeriyor mu? Hayır. O zaman onu ateşe atın. Çünkü safsata ve yanılısamadan başka hiçbir şey içermiyor demektir.*²²⁸

Yukarıdaki sözlere istinaden Ayer’ de Hume’un bu sözlerinin metafiziğe karşı tutumuyla birlikte çevrenin bilgi kuramsal anlamda temelini teşkil ettiğini belirterek, kendilerini Hume’un mirasçıları olarak görmekte hiçbir sakınca olmadığını vurgulamaktadır.²²⁹ Böylece anlamda gerek Hume için gerek Çevre düşünürleri için Platon’un idea’sı, Leibniz’in Monad’ları ve Hegel’in Geist gibi kavramları bir tür anlamsız söz olmaktan ileriye gitmemektedir.

Hume ile başlayan bu metafizik karşıtlığı tutum yine Newton, Kant, ve Comte tarafından da geliştirilerek çeşitli şekillerde ele alınmıştır. Bu süreci izleyerek 19. yüzyılın ikinci yarısına gelindiği zaman İngiliz deneyciliğinin Viyana’da büyük ilgi gördüğü görülecektir. Viyana üniversitesinde Gomperz, Suess, Jodl gibi filozoflar metafiziği yadsıyan bir görüş geliştirmeye başlamışlardı. İşte çevrenin düşünürlerinin derinden etkilendiği Ernst Mach böyle bir atmosfer içinde yaşamıştı. Mach’ın hemen hemen bütün çabası, bilimi ve kendisi fizikçi olduğu için en çok fiziği metafiziğin kalıntılarından kurtarıp ayıklamak üzerine odaklaşmıştır.²³⁰ Mach’ın 1895 yılında kurduğu ve çalıştığı “Endüktif Bilimler Felsefesi” adlı kürsünün başına 1922 yılında Moritz Schlick getirilir. 1929 yılında ise çevre “Bilimsel Dünya Kavrayışı” başlıklı amaçlarını bildiren bir yazı ile okuyucuların karşısına çıkar Bundan sonra Schlick’in girişimleri ve başkanlığında hepsi de farklı konu alanlarından gelen düşünür ve bilim adamlarının katıldığı toplantılar

²²⁸ Rudolf Carnap, *Philosophy and Logical Syntax*, Thoemmes Press, England 1996, s. 36.

²²⁹ A.J.Ayer, *Dil, Doğruluk ve Mantık*, Metis Yayınları, Çev: Vehbi Hacıcadıroğlu, İstanbul 1998, s. 31.

²³⁰ Hızır, *Felsefe Yazıları*, (Viyana Çevresi) s. 123.

düzenlenmeye başlanır.²³¹ İşte Schlick önderliğinde metafizik bir çizgi üzerinde oluşturulan bu felsefe çevresi Viyana Çevresi olarak anılır. Ayrıca belirtmek gerekir ki bu bilim adamlarının başlattığı harekete daha sonraları Neopozitivistler, Mantıkçı Pozitivistler, Mantıkçı Deneyciler gibi isimler verilmiştir. Bu isimlerin hepsi son çözümlemelerde aşağı yukarı aynı anlama tekabül etmektedir. Fakat bu yakıştırmalardan ilk göze çarpan kuşkusuz mantıkçı deneycilik olacaktır. Çünkü ilerleyen bölümlerde de göreceğimiz gibi bu akımı karakterize eden görüşler her şeyden önce deneyci bir anlayış ile mantıkçı bir yaklaşımın kaynaşması sonucu oluşmuştur.²³²

Viyana Çevresinin doğuşunu belirleyen önemli kavramlardan birisi de a priori kavramıdır. Metafizik içerikli olan bu kavram bizlere bilgi kuramsal anlamda deneyim öncesinde birtakım kavram veya bilgilerin olduğunu söyler. A priori kavramını özellikle Kant, kendi felsefesinde işleyerek sentetik a priori adında yeni yargılar türetmiştir. Bu yargılar daha sonra çevre düşünürlerinin problem atığı haline gelecektir. Çünkü bu yargılar çevrenin iddialarının aksine bilginin iki yönü olduğunu belirtiyordu; birisi sentetik olan deneysel yön; diğeri a priori olan ussal bilgidir.²³³

Bu bilgi türünün en güzel örneği bilim tarihinde rahatlıkla görülebilir. Newton sisteminin Eukleides geometrisine bağlı olarak tanımladığı uzay, Kant için salt bilgi türüne girer. Cisimlerin hareketlerini açıklayan Newton yasaları ise deneysel bilgi türüne girer. Dikkat edilirse Newton sisteminin ampirik bilgi üzerine inşa edildiği zemin deney ve gözlem aracılığıyla oluşturulmuş değil; Eukleides geometrisi üzerine inşa edilmiştir.²³⁴ Buradan anlaşılıyor ki bilginin temellerinde

²³¹ Siobhan Chapman, *Language and Empiricism*, s. 8.

²³² Rossi, a.g.e, s.37.

²³³ Bedia Akarsu, *Çağdaş Felsefe*, İnkılâp Kitapevi, İstanbul 1994, ss. 29-30

²³⁴ Ural, *Pozitif Felsefe*, s. 16.

metafizik ögeler bulunmaktadır. Bu anlayış çevre düşünürleri için kabul edilemez bir durumdur. Çünkü hem metafiziğe karşı çıkıp hem de metafizik kökenli bir bilgiyi kabul etmek başlı başına bir çelişkidir.

Diğer taraftan bu çelişkilerin fark edilmesiyle birlikte 19. ve 20. yüzyıldaki bilimsel gelişmeler çevre düşünürleri için adeta bir can yeleği olmuştur. Riemann ve Labochevsky'nin çalışmalarıyla Eukleides-dışı geometriler gelişmiş ve akabinde Einstein'ın Görelilik Kuramını, Riemann geometrisi ile temellendirmesi çevre düşünürleri tarafından hayretle karşılanmıştır. Çünkü böylelikle Kant felsefesinde sentetik a priori yargıların dayanağı olan Eukleides geometrisi geçersiz kabul edilmiş ve Kant'ın kullandığı şekliyle sentetik a priori yargıların hiç de zorunlu olmaları gerekmediği ortaya çıkmıştı.²³⁵

Ayrıca Kant'ın matematik önermeleri de sentetik a priori yargılar olarak beyan etmesi de çevre düşünürleri açısından ayrı bir sorun teşkil ediyordu. Olgularla matematiğin metafiziğe düşmeden hesabının verilmesi gerekiyordu. 19. yüzyıldaki modern mantıktaki çalışmalar ile matematiği mantığa indirgemeye yönelik çalışmalar çevre düşünürleri için bir çıkış yolunu işaret ediyordu.²³⁶ Özellikle Frege ve Russell'in çalışmalarıyla matematiğin bütün önermelerinin mantığın önermelerinden türetilebileceği gözler önüne serilmişti. Diğer bir ifadeyle matematik artık evrensel hakikatliğini kaybetmiş ve bir çeşit eş söz (totoloji) önermelerden oluştuğu tespit edilmişti.

Bu sonuçlar aynı zamanda geleneksel felsefenin özellikle de rasyonalist çizgide bulunan filozoflara büyük darbe indirmiştir. Bilindiği gibi rasyonalistler için matematik, sistemlerini teşkil etmede hayati bir öneme sahiptir. Özellikle de

²³⁵ Ural, a.g.e, s. 18.

²³⁶ Siobhan Chapman, *Language and Empiricism*, s. 12.

metafiziksel ögelerin açıklanmasında matematik en uygun araçtır denilebilir. Felsefe tarihinde de matematiği bu şekilde kullanmış olan birçok filozof vardır. Bunlardan biri olan Platon idealar dünyasında bulunan metafizik ögelerin bilgisine ulaşmak için matematiği (geometriyi) zorunlu bir araç olarak görmüş olacaktır ki, akademinin kapısına matematik bilmeyen giremez yazısını yazmayı gerekli görmüştür. Aynı şekilde yine 17. yüzyıl felsefesi temsilcileri de (Descartes, Spinoza, Leibniz) matematiğin kesinliğinden şüphe duymadıkları için bütün bilimlerin metodunu matematiğe indirgemeyi uygun görerek matematiğe ne kadar önem verdiklerini ayrıca vurgulamışlardır.

Netice itibariyle birçok düşünürün çalışmaları sonucunda matematiğin de mantığa indirgenmesi ile mantık aracılığıyla yeni bilimlerin inşa edilebileceği fikri doğmuştur. Daha önce fiziki dünyanın rasyonelleştirilmesi matematik ve geometri aracılığıyla gerçekleşmişti. Şimdi artık çevreyle birlikte konu konuşma dilidir. Kullanılan araç ise mantıktır. Mantık çalışmalarını konuşma diline uygulamakla yeni bir rasyonelleştirme çabası görülüyor.²³⁷ Fakat belirtilmelidir ki burada kastedilen mantık Aristoteles'ten beri kullanılan klasik mantık değildir; yeni olan modern mantıktır. Bu yeniliğin sebebi ise artık bilimdeki yeni gelişmelerle birlikte klasik mantığın bazı ihtiyaçlara cevap verememesinden kaynaklanmaktadır. Böylece yeni bir mantık oluşturma'nın gerekli olduğunu gören Frege sembolik bir dil icat ederek, modern mantığın asıl kurucusu unvanını elde eder.²³⁸ Fakat daha sonra bu yeni mantığın geliştirilmesinde Russell ve Whitehead gibi bazı düşünürlerin de katkısı olduğunu belirtmek gerekir.

²³⁷ Ural, a.g.e, s. 23.

²³⁸ Rossi, a.g.e, s.13.

Bu bağlamda sorulması gereken şu sorular öne çıkıyor: Çevre düşünürlerini modern mantığa yönelten neden neydi? ya da bu mantık onların ne gibi ihtiyaçlarını karşılıyordu? Bu sorunun cevabını kabaca çevre düşünürlerinin aşırı kuramsallaşma sonucunda ortaya çıkan teorik önermeleri metafizikten ayırmak için bir arayış içinde oldukları ve modern mantıkta bu ihtiyaçlarını rahatlıkla giderdiğini söyleyebiliriz. Modern mantığın ana iddialarından biri karmaşık bir önermenin doğruluk değerinin, onu oluşturan elemanter (basit) önermelere, söz konusu karmaşık önermeyi meydana getirmek için bunları birleştiren bağının türüne bağlı olduğudur.²³⁹ İşte çevre düşünürleri yeni mantığın bu gücünü kullanarak dil analizleri bağlamında teorik önemleri gözlem diline indirgemeye çalışmışlardır.

Bilimsel problemleri dil ve mantık ile çözümlemenin bir nedeni de metafiziği eleme düşüncesidir. Bilindiği gibi her terim bir varlığa işaret eder. Diğer bir ifadeyle terimlerin işaret ettiği nesnelerin var olma biçimleri vardır. Bu varlıklar olgusal, kurgusal ya da metafiziksel olabilir. Dolayısıyla Çevre düşünürleri de terimlerin göstergeleri bağlamında mantık aracılığıyla varlıklar arasında bir ayıklama yaparak metafiziği eleme gayesindedirler.

Bu anlamda metafizik olanla olmayanı ayırt edecek sınırlandırma ayracı da doğrulama kavramıdır. Aslında doğrulama ilkesi Çevrenin oluşumunu karakterize eden kavramdır. Çünkü yukarıda da bahsedildiği gibi gerek metafiziğe karşı tutum olsun gerek a priori önermelerin elenmesi için sembolik mantığın öne sürülmesi olsun; her iki anlayış da ithal edilmiş fikirlerdir. Buna karşın sınırlandırma ayracı olan doğrulama ilkesi çevrenin en özgün katkısıdır; Hatta bu kavram çevre ile ilişkilendirilecek en yakın kavramdır denilebilir.²⁴⁰

²³⁹ Rossi, a.g.e, s. 14.

²⁴⁰ Siobhan Chapman, *Language and Empiricism*, s. 10.

Daha öncede belirtildiği gibi klasik pozitivistler tarafından bir önerme doğrudan gözlem ve deney verileri ile doğrulanabiliyordu. Buna karşın 20. yüzyıldaki bilimdeki aşırı kuramsallaşmalar teorik önermelerin doğrulanma sorununu da beraberinde getirmişti. Örneğin “Bu karga siyahtır.” Önermesi doğrudan rahatlıkla doğrulanabilmesine rağmen teorik nitelikte olan “Bütün kargalar siyahtır” önermesinin doğrulama işlemi tek bir deney ve gözlemle sağlanamaz. Bu türden sıkıntıları gidermeye yönelik çalışmalar yapan Çevre düşünürleri doğrulama kavramını gevşetmek gerektiğini anladılar. Özellikle Carnap tarafından getirilen çözüme göre sentaks kuralları bağlamında doğrudan doğrulamanın yanında bir de dolaylı doğrulama kavramı öne sürülmüştür.²⁴¹

Fakat bu anlamda rahatlıkla sorulabilir ki felsefi önermelerin durumu ne olacaktır. Çünkü bu tür önermeler doğrulama ölçütünün dışında kalıyor. Çevre filozoflarının felsefeye bakış açıları analitik çizgi içerisinde belirginleşmektedir. Wittgenstein’in da belirttiği gibi bu anlayışta felsefe bir öğreti değil; sadece bir etkinlik olarak değerlendirilmektedir. Bu etkinlik ise bilginin mantıksal analizidir. Böylece Ayer’in ifadeleriyle filozof artık kurgusal doğrular ve ilk ilkeler aramak yerine; önermelerin analizini yaparak, doğru ve yanlışlığı belirlemede kullanılacak ölçütleri geliştirmelidir.²⁴²

Böylece çevre düşünürlerinin metafizik ile felsefeyi farklı değerlendirdikleri ortaya çıkmaktadır.²⁴³ Bu anlamda metafizik varlık, doğa ve insan hakkında kurgusal olarak doğrular öne sürmeye çalışmaktadır. Felsefe ise bir etkinlik olarak dil ve mantık araçlarıyla bilginin analizini yapacaktır. Bu ayrımı özellikle vurgulayan

²⁴¹Teo Grünberg, “Neopozitivizmin Eleştirisi”, *Bilim Kavramı Sempozyumu*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 1985 s. 36.

²⁴²Ayer, a.g.e, ss. 26- 29.

²⁴³ Ayer, a.g.e, s. 29.

düşünürlerin başlıca amacı da felsefe yoluyla metafiziği eleme düşüncesi olacaktır.

Daha önce de belirtildiği gibi çevre düşünürleri kendilerinden önce birçok düşünürün etkisinde kalarak yeni bir bilim anlayışı geliştirmeye çalışmışlardı. İşte çevrenin oluşumunda özellikle metafiziğe karşı takındığı tutumuyla en önemli etkiye bulunan düşünürlerden biri de Ernst Mach'tır. Dolayısıyla bir bakıma Mach'ı anlamak çevre görüşlerini anlamak ile paralel olacağı düşünceciyle Mach'ın görüşlerine kısaca değinmekte yarar vardır.

Ernst Mach'ın (1838-1916) felsefedeki önemi genellikle Viyana Çevresi diye bilinen felsefi anlayışına yaptığı etkiyle bilinir. Bu etki de metafiziğe karşı takınılan olumsuz tavırla ilintilidir. Böylece Mach'ı da bu anlamda bir pozitivist kabul etmek mümkündür. Bilindiği üzere klasik pozitivism ile birlikte başlayan pozitivist çizginin ana çizgisi metafizik karşıtı bir tutum geliştirmektir. Fakat burada bir ayrımı vurgulamak gerekir ki Mach'ın çıkış itibarıyla klasik pozitivist görüşten ayrılan yönü, ontolojiden yola çıkarak bir sistem geliştirmesidir. Bilindiği gibi klasik pozitivism temsilcileri hiçbir varlık bilim komutunda bulunmadan, sadece bilgi kuramına dayanarak, deney ve gözlem yoluyla bilinebilene değer veren bir öğretiyi olarak belirginleşmişti. Diğer taraftan ontolojik açıdan pozitivismin ana damarı olan ve Berkeley-Hume görüşlerine dayanarak varlık problemini algılanmış olmaya indirgeyen bir görüş var.²⁴⁴ İşte Ernst Mach, ontolojik ayrım olarak kabul edilen Berkeley- Hume çizgisinde sistemini oluşturan bir pozitivistti.

Mach'a göre evren nesnelerden değil, duyumlardan oluşmuştur. Daha açık bir ifadeyle evren, renkler, sesler, basınçlar.. gibi kısaca çeşitli kişisel duyular adını verdiğimiz şeylerden oluşmuştur.²⁴⁵ Mach, bu ifadeleriyle olguları, duyumlara

²⁴⁴ Hızır, a.g.e, s. 26.

²⁴⁵Şafak Ural, *Pozitif Bilimde Basitlik İlkesi'nin Belirlenmesi Yolunda Bir Deneme*, İ.Ü. Edebiyat Fak.

indirgemiş hatta özdeş kabul etmiştir. Böylece Mach'a göre bizim bildiklerimizin de aslında duyumlar olduğu ortaya çıkmaktadır. Bunu şöyle açıklayabiliriz, örneğin bir elma bizim içi kokusu, rengi, şekli, tadı ve sertliği dışında ne gibi bir anlam ifade edebilir? Mach'a göre bir elma işte sözü geçen duyumların birleşmesi sonucu vardır. Bunun dışında bir elmanın varlığından veya bilgisinden söz edilemez. Mach böylece bilimsel disiplinlerin de duyumların belirli yönlerini ele alarak işlev gördüğünü belirtmektedir.²⁴⁶ Bu nedenle duyumların dışında kalan herhangi bir disiplin Mach için bilimsel sayılmayacaktır.

Mach'ın bu her şeyi duyumlara indirgeme çabası kimi zaman bilimsel çalışmalara engel dahi olmuştur. Dönemi itibariyle üzerinde büyük tartışmaların yapıldığı atomun varlığını Mach, duyumlanamadığı için kabul etmemiştir. Onun deyimiyle atomlar, duyumlar tarafından algılanamazlar bütün cevherler gibi birer düşünce nesnesidirler.²⁴⁷ Peki, Mach'ın bu katı tutumun sebebi neydi?

Mach'ın kuşkusuz en büyük gayreti metafiziği bilimsel alandan tasfiye etme çabasıdır. Çalışmasının odak noktası bu olduğu için duyumlar de filozof için bir eleme aracı olarak belirginleşmektedir. Diğer taraftan bu araçlar (duyumlar) ile yola çıkan Mach, metafiziği elemek için tarihsel bir çalışma yapmanın gerekliliğini özellikle vurgular. Kendisi de fizikçi olan Mach yanı başında gelişen teorik fiziğin, bilim ile metafiziği çok yakınlaştırmış olduğunu ve bilimsel kavramların yeniden tanımlanmak gerektiğini fark etmişti.

Bunun için yapılacak çalışmanın seyrini de bilim tarihi belirleyecektir. Mach'ın bilim tarihi çalışmalarını temele almasının sebeplerinden belki de en önemlisi, bilimsel kavramları duyumcu bir anlayışla yeniden yorumlamak ve böylece

Yayımları, İstanbul 1981, s. 42.

²⁴⁶ Ural, *Pozitif Bilimde Basitlik İlkesi'nin Belirlenmesi Yolunda Bir Deneme*, s.36.

²⁴⁷ Ural, a.g.e, s.41.

metafizik kavramları bilimden uzaklaştırmak istemesinden ileri gelmektedir. Böylelikle eğer bir kavram bilimde kullanılıyor; fakat duyumlara indirgenip tanımlanamıyorsa metafizik kavram olarak bilim dışına atılacaktır.²⁴⁸

Ayrıca dikkat edilmesi gereken diğer bir husus ise Mach'ın felsefe ve bilimi metafiziğin dışında tutma anlayışıdır.²⁴⁹ Diğer bir ifadeyle Mach felsefeyle bilimi birbirilerinden ayırmamaktadır. Felsefi kavramlar bilimsel çalışmalar ışığında ele alınacağı gibi; bilimsel kavramlar da felsefi yönden tekrar ele alınıp aydınlatılacaktır.²⁵⁰ Böylece birbirlerine içten bir bağ gibi bağlı olan bu disiplinleri ayrı düşünmek olanaksızdır. Fakat Mach metafiziği bu iki disiplinin dışında tutarak, hatta bu iki disipline bulaştırmamak için büyük gayret sarf edecektir. Haklı olarak sorulabilir ki Mach'ın bu metafizik düşmanlığı nereden kaynaklanmaktadır?

Mach'ın kendisi ilk olarak fizik alanında akademik yaşamına başlamıştır. Daha sonra felsefeye adım atmıştır. Diğer bir ifadeyle bilimlerden felsefeye doğru bir yol izlemiştir. Bunun nedeni ise dönemi itibarıyla bilimlerin aşırı kuramsallaşması ile birlikte bir takım problemlerin su yüzüne çıkması, kendisini bilimler üzerinde düşünmeye yani felsefe yapmaya sevk etmiştir. Bu amaçla bilimler tarihine yönelen Mach, çeşitli analizler sonucunda bilimsel olarak nitelendirilen disiplinlerin problemleri çözerek ilerlediğini; buna karşın metafizik olarak kabul edilen alanda ise aynı problemlerin devam ettiğini yani herhangi bir ilerlemenin olmadığı fikrine ulaşmıştır. İşte Mach bu tarih analizinden derinden etkilenmiş olacak ki bilimsel alandaki metafizik öğeleri ayıklayarak, bilimlerin ilerlemesine uygun bir zemin hazırlamayı çalışmalarının ereği olarak görmüştür.

²⁴⁸ Ural, *Pozitif Felsefe*, s. 54.

²⁴⁹ Mantıkçı pozitivistler de Mach'ın bu düşüncesinden etkilenerek, felsefeyi, metafizikten ayrı değerlendirerek felsefeye, mantık aracılığıyla dil analizi yapma misyonunu yüklemişlerdir.

²⁵⁰ Ural, a.g.e, s. 54.

Fakat Mach'ın bu projesini gerçekleştirme çalışmaları, zamanla görüldü ki üstesinden gelinemeyen bazı problemleri de beraberinde getirdi. Özellikle yukarıda da belirtildiği gibi duyumlara indirgenemeyen atom, elektron ve kuant gibi kavramlar Mach felsefesini derinden vuruyordu. Çünkü bilimsel alanda kullanılan bu kavramlar gözlenememesine rağmen sonuçları bakımından pratik alana bir şekilde yansiyordu. İşte bu tür problemlerle birlikte aynı çizgide bayrağı devralıp götürecek olan Moritz Schlick önderliğinde Viyana Çevresi olarak anılan bir grup düşünür olacaktır. Mach bu çevreye şu iki mirası bırakmıştı: metafizik karşıtlığı ve teorik önermeleri indirgeme çabaları.

i. Mantıkçı Pozitivizmin İlkeleri

Mantıkçı Pozitivistler çıkış itibariyle herhangi bir ontolojik bildirimde bulunmadan doğrudan epistemolojik problemler üzerinden bir takım ilkeler oluşturmayı daha uygun görmüşlerdir. Çıkış itibariyle metafizik söylemlere bir tepki olarak doğan bu akımın ontolojik problemlerle uğraşmamaları gayet manidardır. Çünkü her ontolojik atılımın temelinde bir metafiziğe doğru yönelme vardır. Bu anlamda çevrenin seçkin üyelerinden olan Carnap'ın da belirttiği gibi varlığın özü ve doğası hakkındaki metafizik önermeler, mekânsız ve zamansız bir alandaki kurguların (ideas) ürünü olduğu için bize doğa hakkında bir bilgi sunmazlar.²⁵¹ Bilgi vermemesinin sebebi de bu türden önermelerin doğrulanabilirlik açısından test edilebilir olmamasından kaynaklanmaktadır. Örneğin “evrenin ana ilkesi (arkhe) su'dur”, türünden bir iddianın herhangi bir algı veya deneyim sonucunda doğrulanması mümkün olmadığı için bu tür iddialar çevre düşünürlerine göre hem

²⁵¹ Rudolf Carnap, *Philosophy and Logical Syntax*, Thoemmes Press, England 1996, s. 16.

metafiziksel hem de anlamsızdır.

Fakat Carnap'ın da belirttiği gibi çevre düşünürlerinin bu tür metafizik sorunlar karşısında herhangi bir yanlış ya da doğru gibi bir değerlendirme de bulunmadan bu tür sorunları anlamsız kabul ederek hiç uğraşmamak çevrenin genel tutumunu yansıtmaktadır.²⁵² Bu bağlamda Carnap, kendilerini pozitivist olarak değerlendiren düşünürlerle tepkilidir. Çünkü klasik pozitivistler gerçekliğin bir yönünü tutarak bildirimde bulunurlar; bu da metafizik alana kaydıklarının işaretidir. Oysa Carnap, çevre düşünürlerinin bu tür konular hakkında herhangi bir bildirimleri olmadığından; kendilerinin mantıkçı pozitivist olarak adlandırılmasının daha doğru olacağını savunmaktadır.²⁵³

Böylece ontolojik problemlerle ilgilenmeyi metafizik olarak değerlendiren çevre düşünürleri için yapılması gereken ilk şey bilim ile bilim olmayanı ayır etmek olacaktır. Bu da ancak bir tür bilginin mantıksal analizini yapmakla mümkündür.²⁵⁴ Mantıksal çözümlemenin işlevi, tüm bilgiyi, tüm bilim ve günlük yaşamı ve kabullerini, her türden önermenin anlamını açık hale getirmek için çözümlemektir.²⁵⁵ Bu anlamda dil kuruluşuna ait olan önerme ve kavramlar analiz edilerek bilim ile bilim olmayan ayırt edilecektir. Peki bu ayırt etmede ölçüt ne olacaktır? Bu noktada çevrenin en karakteristik kavramı olan doğrulama ilkesinin ortaya çıktığı gözükmektedir. Bu anlamda yapılacak mantıksal analizler doğrulama ilkesi ölçütünde yapılacaktır.

Çevrenin görüşlerinin oluşmasında doğrulama kavramı en karakteristik kavramdır denilebilir. Çünkü ilerleyen zamanlarda da görüleceği gibi çevrenin

²⁵² Carnap, *Philosophy and Logical Syntax*, ss. 20-21.

²⁵³ Carnap, a.g.e, s. 22.

²⁵⁴ Rudolf Carnap, *The Unity of Science*, Thoemmes Press, England 1995, s. 22.

²⁵⁵ Carnap, *Philosophy and Logical Syntax*, s. 9.

oluşmasına dayanak oluşturan temel ilkeler doğrulama kavramından türetilmiştir. Dolayısıyla bizde çevrenin oluşmasındaki temel ilkeleri doğrulama kavramıyla ilişkilendirerek sırayla sunmaya çalışacağız.

1- Doğrulanabilen Önergeler Aynı Zamanda Anlamlıdır

Metafiziği elemek ve yeni bir bilim dili oluşturmak isteyen çevre düşünürleri, bilim olan ile olmayanın ayrımını ilk etapta doğrulama kavramı ile sınırlandırmaya çalışmışlardır. Fakat ilerleyen süreçlerde doğrulama ile anlamlı olmayı özdeşleştirmek gereği duyan çevre düşünürleri artık bilgi ve bilim olanı anlamlı olan ile sınırlandıracaktır.

Kuşkusuz anlamlılık anlayışının oluşturulmasında Wittgenstein'in etkisi büyüktür. Carnap'ın da belirttiği gibi Wittgenstein'in bir tümcenin anlamının yalnızca onun doğrulama yöntemine bağlı olduğu görüşü çevre düşünürleri üzerinde derin bir etki yaratmıştır.²⁵⁶ Bu anlayış çevrenin önemli isimlerinden kabul edilen Moritz Schlick ve Carnap tarafından benimsenerek daha da geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu anlamda bir önermenin anlamlı olmasını sağlayan ölçütler ne olacaktır? Bu sorunu aydınlatmaya yönelik önemli çalışmalar yapan Carnap, dilsel kuruluşların mantıksal analizi sonucunda bir önermenin anlamlılığının sentaks ve semantik kuralları sonucunda ortaya çıkacağını belirtmiştir. Sentaks ve semantik derken ne kastediliyor?

Carnap, *“Philosophy and Logical Syntax”* adlı yapıtında dilin sentaks yönüne ilişkin şu ifadeleri kullanır:

“Bir dilin mantıksal sentaksı, o dilin formel teorisidir. Dilin formel teorisi ise tümcelerin, sözcüklerin anlamlarıyla değil, sözcük türleri ve bunların tümce içerisinde düzenlemeleriyle

²⁵⁶ Carnap, *“Philosophical Problems”*, a.g.e, s.45. Ayrıca bkz. Wittgenstein, *Tractatus*, 4,024.

ilgilidir.”²⁵⁷

Bu ifadelerin açık anlamı şudur: bir önerme sentaks kurallarına göre anlamlı olacaksa ilk etapta o önerme dilbilgisi kuralları bakımından kurallara uygun olmalıdır. Örneğin, “Ahmet ve dir.” Önermesi sentaks açıdan anlamsız bir tümcedir. Çünkü yüklem yerine kullanılmış olan ‘ve’ bağlacı Türkçe dilbilgisi kurallarına uymamaktadır. Bunun yerine “Ahmet bir sayıdır” önermesi sentaks kurallarına uygun olduğu için anlamlıdır. Fakat bu sefer de semantik açıdan anlamsız olacaktır.

Bir önermenin semantik açıdan anlamlı olması ise o önermenin işaret ettiği nesneyle kurulan anlamsal ilişkisidir. Söz gelimi Ahmet bir sayıdır, önermesi eğer nesnesine işaret ediyorsa ya da böyle bir yüklem özneye yüklenebiliyorsa bu önerme semantik açıdan anlamlıdır denilebilir. Fakat söz konusu önerme işari bir anlamdan yoksun olduğu için semantik açıdan anlamsızdır.²⁵⁸

Semantik açıdan anlamlılığın kökenini Wittgeinstein’a kadar götürebiliriz. Daha açık bir ifadeyle çevre düşünürlerinin bu anlamda Wittgeinstein’dan etkilendikleri aşikârdır. Wittgeinstein, “*Tractatus*” adlı eserinde anlamlı bir cümlelerin dünyayı resmettiğini şu ifadeleriyle vurgulamaktadır:

*“Tümce gerçekliğin bir tasarımıdır: çünkü tümceyi anladığımda, onun ortaya koyduğu olgu durumunu tanırım. Ve tümceyi de anlamı bana açıklanmaksızın, anlarım.”*²⁵⁹

İşte bu anlayış daha sonra aynı şekilde Carnap tarafından tekrar ele alınarak bilimsel bilginin anlamlılığı açısından geliştirilmiştir. Carnap bu görüşe paralel olarak bir önermenin anlamlı olup olmamasını, bu önermenin bir nesne durumunu

²⁵⁷ Carnap, *Philosophy and Logical Syntax*, s. 39.

²⁵⁸ Rossi, *a.g.e.*, s. 42.

²⁵⁹ Wittgeinstein, *Tractatus Logico-Philosophicus*, Çev: Oruç Aruoba, Metis Yayınları, İstanbul 2006, s. 51.

dile getirmesinde görür. Eğer bir önerme hiçbir düşünülebilir nesne durumunu, olgusal bağlantıyı dile getirmiyorsa bu sözde önermedir. Ancak önerme bir nesne durumunun ifadesi ise anlamlıdır. İşaret edilen nesne durumu gerçekten varsa, önerme doğru; yoksa yanlıştır.²⁶⁰

Böylece bir problem ortaya çıkmış bulunuyor ki semantik açıdan anlamlılığı nesnenin doğrudan durumuna bağlayan Carnap için teorik önermeleri anlamlılığı nasıl gerekçelendirilecektir? Çevre düşünürlerinin asıl odaklandıkları problemde burada yatmaktadır. Söz gelimi “kar beyazdır” önermesinin anlamlı olduğu semantik açıdan doğrudan belirlenebilir. Fakat “ışık limit hızdır” türünden teorik bir önermenin anlamlı olduğu nasıl saptanacaktır?

Carnap, teorik önermelerin semantik açıdan anlamsız olduklarını ortadan kaldırmak için sentaks ilkelerine bağlı olarak dönüştürme (transformation) kurallarını öne sürmüştür. Buna göre dönüşüm kuralları “*Bir tümcenin başka bir tümceye nasıl dönüştürüleceğini belirler, yani belirli bir tümceden başka tümcelerin nasıl hangi koşullarda çıkarılacağını belirler.*”²⁶¹ Daha açık bir ifadeyle Carnap için dönüştürme kurallarının amacı teorik nitelikteki kavramlar ve önermeleri anlamlı kılabilecek gözlem önermelerine (protokol önermelerine) indirgemek bu kuralların amacıdır. Burada Çevre düşünürleri için önemli bir kavram olan protokol önermeleriyle karşılaşmaktayız, ilerleyen bölümlerde de ele alınacak bu önermelerin nasıl ve ne türden olduğu konusunda çevre içinde tam bir uzlaşma yoktur. Fakat biz bu önermeleri, Carnap çizgisinde bilinebilen en basit olgu durumlarını betimleyen kesin önermeler olarak tanımlayabiliriz.²⁶² En basit olgu durumları da deney ve gözlemin

²⁶⁰ Harun Tepe, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, “Viyana Çevresi Filozoflarında Doğrulama veya Onaylama”, cilt:16, sayı:2, s. 2.

²⁶¹ Carnap, *Philosophy and Logical Syntax*, s. 43.

²⁶² Işıl Bayar Bravo, “Viyana Çevresi’nin Bilim Tasarımı”, *Kaygı Dergisi*, sayı.8, Bursa 2007 s. 46.

konusu olduğu için protokol önermeleri bir zaman ve mekâna indirgenebilen gözlem önermeleri olarak değerlendirilebilir. Bu anlamda çevre düşünürlerinin (özellikle Carnap'ın) yapmak istediğı teorik önermelerin semantik açıdan anlamlı olduklarını göstermek için teorik önermeleri protokol önermelerine dönüştürmek veya indirgemektir.

2- Anlamlı Önermeler ya Analitiktir; ya da Sentetiktir.

Doğrulama kavramıyla anlamlılığı özdeşleştiren çevre düşünürleri için bundan sonraki aşama önermelerin çözümlemesini yaparak bilimsel ve bilimsel olmayan önermeleri (veya anlamlı ve anlamlı olmayan) belirlemek olacaktır.

Bilindiğı gibi her bilim dalında açıklayıcı kuramlar belirli önermeler bütününden oluşmaktadır. Bir başka ifadeyle açıklayıcı kuramların geçerliğı, önermelerin ne ölçüde doğruyu temsil ettiklerine bağlı gözükmetedir.²⁶³ Bu anlamda doğrulama ile anlamlılığı birleştirerek bilimdeki kuram ve önermeler arasındaki birtakım sorunları çözmeye çalışan çevre düşünürleri önermelerin mantıksal olarak anlamlarını çözümlemeyi uygun bir yol görmüşlerdir.

Çevre üyelerinden biri olan Ayer, “*Dil, Doğruluk ve Mantık*” adlı eserinde anlamlı bir cümlemin (sentence) yalnız empirik ya da analitik olarak doğrulanabileceğini bildirerek, yalnızca analitik ve sentetik önermelerin anlamlı olabileceğini vurgulamış oluyordu.²⁶⁴ Ayer'in bu ifadelerden de rahatlıkla çıkartılabilir ki yalnızca analitik ve sentetik önermeler anlamlılık ölçütü olan sentaks ve semantik kurallara uygun olacaktır. Şimdi bu önermelerin anlamlılık ölçütüne nasıl uygun olduklarını görmeye çalışalım.

²⁶³ Gencay Şaylan, *Postmodernizm*, (Bilim Kuramı ve Postmodernizm), İmge Kitabevi, Ankara 2009, s. 245.

²⁶⁴ Siobhan Chapman, *Language and Empiricism*, s. 10.

Analitik Önermeler

Gerek analitik önermeler olsun gerekse sentetik önermeler olsun her iki önerme türünün çözümleme işlemi daha önce Kant tarafından yapılmıştır. Ayer de bu sözlere istinaden Kant'ın analitik önermeler için öne sürdüğü tanımı kullanır.

“Kant, bir analitik yargının, içindeki B yüklemine A öznesine, A kavramı B'yi örtük olarak içerir biçimine ilişkin yargı olduğunu söylüyordu.... Kant'a göre analitik yargılar, öznenin kavramına yüklem yoluyla bir şey katmaz, yalnızca özneyi kendi oluşturucu kavramlarına ayırır ki, bunların hepsi de, bulanık biçimde de olsa öznenin içinde düşünülmüştür.”²⁶⁵

Yukarıdaki tümceleri bir örnekle somutlaştırmak gerekirse, örneğin, “Bütün bekârlar evlenmeyenlerdir” önermesi tipik bir analitik önermedir. Çünkü özne olarak kullanılan bekâr sözcüğü aynı zamanda evli olmama yüklemine de içermektedir. Diğer bir ifadeyle yüklem, özneye yeni bir bilgi eklememektedir; sadece var olan bilginin açığa çıkmasını sağlamaktadır. Bundan dolayı olacaktır ki bu tip önermeler olgusal içerikten yoksun oldukları için aynı zamanda çelişik önermeleri (bütün bekârlar evli olanlardır) öne sürülemez.²⁶⁶

Analitik önermeleri anlamlılık ölçütü olan sentaks ve semantik açıdan irdelediğimiz zaman, bu tip önermelerin sentaks açıdan yani dilbilgisi açısından söz dizim kurallarına uygun oldukları kolaylıkla görülebilir. Fakat semantik açıdan bakıldığı zaman durum çokta açık görünmüyor. Çünkü Carnap daha önce semantik açıdan anlamlılığı Wittgeinstein çizgisinde ele alarak, bir önermenin anlamlı olup olmamasında nesnesini dile getirmesini şart koymuştu. Oysa analitik önermeler

²⁶⁵ Ayer, *Dil, Doğruluk ve Mantık*, s. 54.

²⁶⁶ Samuel Enoch Stumpf & James Fieser, *Philosophy History and Problems*, Mcgraw Hill, New York 2003, ss. 427-428.

semboller üzerinden işlediği için bir nesne durumunu doğrudan dile getirmiyor. Öyleyse analitik önermeler nasıl anlamlı kabul edilecektir?

Bu sorun aynı zamanda matematik ve mantık disiplinlerinin de kaderini tayin edecektir. Çünkü bu disiplinlerin önermeleri analitiktir; eş deyişiyle totolojik önermeleridir. Bu önermelerin doğrulama işlemi terimler arası ilişkide ortaya çıktığı için anlamlılık sorunu da bu yöntemle çözülecektir. Çünkü daha önce de belirtildiği gibi çevre düşünürleri için doğrulanabilen önermeler aynı zamanda anlamlı önermelerdi. Böylece semantik düzeyde analitik önermelerin anlamlılık sorunu biçimsel olarak terim ve kavramların uyumluluk ilişkisinde ortaya çıkmaktadır. Diğer bir ifadeyle anlamlılık burada sentetik önermelerden farklı olarak biçimsel bir anlamlılığı teşkil etmektedir. Neticede görülüyor ki çevre düşünürleri tarafından öne sürülen bir önermenin anlamı onun doğrulanabilir koşullarının gösterilmesidir tezi, analitik önermeler için de geçerlilik sağlamaktadır.

Analitik önermeler çerçevesinde değerlendirilen mantık ve matematiksel önermeler çevre düşünürlerini bir hayli uğraştırmıştır. Hatta bu tür önermeler deyim yerindeyse iki ucu keskin bıçak gibi olmuştur. Çünkü bir taraftan bu tür önermelerin kesin ve zorunlu olduklarını söylemek, rasyonalist filozoflara bir dayanak sağladığı gibi metafiziği de temellendirmeye bir zemin hazırlamaktadır. Diğer taraftan ise bu tip önermeleri anlamsız olarak yadsımak da mantıkçı pozitivistlerin silahını elinden almakla aynı anlama gelmektedir. Çünkü bu düşünürler için mantık dil çözümlemeleri için vazgeçilmez bir araç olduğu gibi sentaks kuralların da temelini teşkil etmektedir. Bu nedenle mantık önermelerinin haklılığının gösterilmesi çevre düşünürleri için hayati bir önem taşır.

İşte bu ikilemden kurtulmak için çaba gösteren düşünürlerden biri de

Ayer'dir. Ona göre olgusal içerikten yoksun olan analitik önermeleri, metafizik önermelerden ayırmak için metafizik önermelerin anlamdan yoksun olmakla birlikte herhangi bir bilgi vermemesine karşın, analitik önermelerin bize herhangi bir deneysel durum hakkında bilgi vermese de bizim başka türlü bilincine varamayacağımız kullanımlara dikkatimizi çektiğini şu örnekle belirtmiştir:

“Hiçbir şeyin aynı bölümü, aynı anda değişik renklerde olamaz, olamaz dediğim zaman herhangi bir gerçek nesnenin özellikleri üzerine bir şey söylemiş oluyorum, fakat anlamsız konuşuyor da değilim. Ben bununla, bir nesnenin belli renkteki bir yüzeyiyle ona komşu olan başka renkteki bir yüzeyinin, o nesnenin ayrı bölümleri olduğunu söyleme kararımızı saptayan bir analitik önerme anlatmış oluyorum.”²⁶⁷

Burada dikkat edilmelidir ki Ayer, bu örnekle analitik önermelerin bize bir tür bilgi verdiğini vurgulayarak metafizikten ayırt edilmesi gerektiği savı, bu bilgilerin biçimsel olarak anlamlılığa dayanması ya da doğrulanabilirlik açısından test edilebilirlik tezine dayanmaktadır. İlerleyen süreçlerde de görüleceği gibi çevre düşünürleri için metafiziksel önermelerin anlamsız olduğu savı hiçbir şekilde doğrulanabilirliğinin veya yanlışlanabilirliğinin gösterilememesinden kaynaklanmaktadır. Buna karşın bir analitik önermenin kendi dizgesi içerisinde doğrulanabilirliği veya yanlışlanabilirliği gösterilebildiği için anlamlı olarak kabul edilir.

Sentetik Önermeler

Çevre düşünürleri için sentetik önermeler bilimsel önermelerin paradigması niteliğindedir. Çünkü bu tip önermeler anlamlılık ölçütünün gereği olarak hem

²⁶⁷ Ayer, a.g.e, s. 56.

sentaks hem de semantik kurallara uyduğu gibi doğrulanabilir özelliği de sahiptir. Ayrıca bu tip önermeler, analitik önermelerden farklı olarak bizlere doğa hakkında yeni bilgiler sundukları için bilgilerimizin genişlemesine de olanak sağlarlar. Örneğin “güneş yarın doğacak” önermesinde, yarın doğacak fikri, ‘güneş’ öznesi tarafından içerilmediği için özneye yeni bir bilgi sunmaktadır. Bizler birçok kez güneşin sabah doğup, akşam battığını deneyimlemişizdir.²⁶⁸ Fakat bu deneyimlerimizin çokluğu yarın güneşin doğacığı fikrini hiçbir zaman garanti etmez. Dolayısıyla analitik önermelerin aksine sentetik önermeler önceden belirlenmiş bir dizge içerisinde olmadıkları için bu tür önermelerin aynı anda çelişiğini söylemek mantıksal olarak mümkündür.

Carnap, bu anlamda çelişik önermeleri de göz önünde bulundurarak, sentetik önermelerin anlamlılığını nesnenin durumuna işaret etmesi ile mümkün olabileceğini belirtmişti. Diğer bir ifadeyle bu tip önermeler nesnenin doğru veya yanlış olabileceğine olanak sağladıkları için anlamlıdırlar. Daha önce belirtildiği gibi çevre düşünürlerinin önermeler için öne sürmüş olduğu tezi, bir önermenin anlamlılığının onun doğrulanabilir yöntemiyle ilgili olduğuuydu. Bunun açık ifadesi, önermenin hangi koşullar altında ve hangi gözlemlerle doğru veya yanlış olabileceğinin test edilmesidir. Fakat burada bir ayrıma işaret edilmelidir ki anlamlılık önermenin doğru veya yanlış olabileceğine bağlı değil; sadece doğrulanabilir veya yanlışlanabilir olanaklarına sahip olması ile ilgilidir.

Ayer sentetik önermelerin ilke olarak doğrulanabilmesini anlamlılık için yeterli olacağını şu örnekle açıklamaya çalışır:

*“Ay’ın görünmeyen yüzünde dağların bulunduğu önermesi,
Benim ay’a giderek ay’ın öteki yüzünü görmemi sağlayacak bir*

²⁶⁸ Samuel Enoch Stumpf & James Fieser, a.g.e, s. 428.

roket henüz bulunmadığına göre konu üzerinde edimsel bir gözlemle karar verme olanağım yok. Fakat kuramsal bakımdan anlaşılabilir bir durum olarak, eğer o gözlemleri yapabilecek durumda olsaydım, hangi gözlemlerin gerekli olduğunu biliyorum. Bu yüzden önerme, kılısal olarak değilse bile ilke olarak doğrulanabilir niteliktedir. Ve buna göre de anlamlıdır, derim.”²⁶⁹

Ayer’in yukarıda da belirttiği gibi eğer ki sentetik önermeler semantik bakımdan doğrudan bir işari anlama tekabül ederek anlamlı olacaksa o zaman bilim alanında birçok önermeyi anlamsız kabul edebiliriz örneğin; elektron, kuark ve benzeri terimlerinden oluşturulan teorik önermeler bu bağlamda nasıl anlamlı olacaktır. Dolayısıyla anlamlılık bağlamında doğrulanabilirliğin, önermenin doğru veya yanlış olabileceğine olanak sağlaması savı, bu türden problemleri kurtarmaya yöneliktir. Böylece bu anlamda teorik önermelerin de hangi mantıksal süreç veya deneyimlerle doğrulanıp veya yanlışlanabileceği gözler önüne serilebilirse bu tür önermeler de anlamlı kabul edilerek bilim alanına dahil edilecektir.

Ayrıca çevre düşünürleri bu yöntemle metafiziğin önermelerini de elemiş bulunuyorlar. Çünkü bu türden önermeler doğrulanabilirlik ilkesi açısından ne doğru ne de yanlış kabul edildikleri için anlamsız olarak kabul edilirler.

3- Metafizik Önermeler Anlamsızdır

Çevre düşünürlerinin en temel ilkelerinden biri sayılan metafizik önermelerin anlamsız olduğuna ilişkin sav, çıkış itibarıyla çevrenin bütün üyeleri tarafından kabul edilmiş bir tutumdur. Burada belirtilmelidir ki anlamsızlık ile kastedilen, bu tip

²⁶⁹ Ayer, a.g.e, s. 14.

önermelerin yanlış olduğu değildir; anlamsız olmak ile yanlış olmak farklı şeylerdir. Çevre düşünürleri için bir önermenin anlamsız olması onun ne yanlış ne de doğru olduğunun bildirisi. Schlick'in de belirttiği gibi çevreyi yanlış değerlendirenlerin birçoğu bu ayrımın farkına varamamasından kaynaklanıyor.²⁷⁰

Aynı şekilde Carnap'da bu görüşlere paralel olarak metafiziksel önermelerin ne yanlış ne de doğru olduğuna dikkat çekerek anlamsız olduklarını belirtmiştir.²⁷¹ Bundan dolayıdır ki çevre düşünürleri de bu tür önermeler ile ilgilenmeyi gereksiz görerek çalışmalarının dışında tutmuşlardır.

Daha önce de belirtildiği gibi anlamlılığın ölçütü olarak çevre düşünürleri önermeleri sentaks ve semantik kuralları açısından değerlendirmişti. Yani bize bilgi verecek herhangi bir önerme bu ölçütleri sağladığı sürece anlamlı ve doğrulanabilir kabul edilecektir. O halde metafizik önermeler bu ölçütleri sağlamıyor mu?

Metafizik önermeler sentaks kuralları gereği anlamlılık ölçütünü yerine getiriyor; fakat semantik açıdan anlamlılık ölçütüne uymadığı için bilim dışı olarak kabul ediliyor. Semantik daha öncede belirtildiği gibi önerme ve nesnesi arasındaki anlamlılık kurallarını içeriyordu. Çevre düşünürleri bazı problemleri aşmak için semantiği önermenin doğrulanabilir yöntemine indirgemişti. Böylece bir önermenin anlamlılığı onun hangi şartlarda ve hangi yöntemlerle doğru veya yanlış olabileceği olanaklarının gösterilmesi olarak belirlenmiştir. Şimdi metafizik bir önerme üzerinden bu ifadelerimizi daha açık kılmaya çalışalım.

Örneğin “her şeyin özü sayıdır” önermesi söz dizimi bakımından sentaks kurallarına uymaktadır. Fakat semantik kurala uymadığı için yani herhangi bir işari ve dizgesel anlama tekabül etmediği için anlamsızdır. Semantik açıdan bu önermenin

²⁷⁰ Siobhan Chapman, *Language and Empiricism*, s.23.

²⁷¹ Carnap, “Philosophical Problems”, a.g.e, s. 45.

anlamli olması için önermenin doğrulanabilir yönteminin gösterilmesi gerekir. Diğer bir ifadeyle bu önermeyi doğrulayacak ya da yanlışlayacak koşulları ve araçları biliyorsak ancak o zaman bu önerme anlamlı olacaktır.

Ayer'in de belirtmiş olduğu gibi metafizik önermelerinin anlamsız oldukları sadece onların olgusal içerikten yoksun olmalarından dolayı değil; (eğer böyle olsaydı analitik önermeler de anlamsız sayılacaktır.) bunların önsel önermeler de olamayacağından kaynaklanmaktadır.²⁷² Çünkü mantıkta kullanılan önsel önermelerin nasıl doğru veya yanlış olabilecekleri mantıksal ilişkilerle gösterilebilmektedir. Oysa metafiziksel önermeler için bu durum söz konusu değildir.

Diğer bir açıdan çevre düşünürlerine yöneltlen eleştirilerin başında metafizik önermelerin anlamsız olsa da bize bir şekilde bilgi verdikleri iddiasıdır. Carnap bu eleştirilere karşı "*Philosophy and Logical Syntax*" adlı yapıtında dilin çeşitli işlevlerini analiz ederek şöyle bir karşı sav geliştirir.

Carnap, bu problemi aşmak için öncelikle dilin iki işlevinin iyi ayırt edilmesi gerektiğini özellikle vurgular. Bunlardan biri dilin ifade eden (expressive function) işlevi, diğeri ise temsil eden (representative function) işlevidir.²⁷³ Carnap'a göre insanların metafiziğin bilgi verdikleri iddiasını, dilin bu iki işlevini ayırt edemediklerinden kaynaklandığını vurgulamaktadır. Carnap dilin bu iki işlevini şu örnekle göstermek ister.

*"Örneğin bir şair dizelerinde güneşli ve bulutlu sözcüklerini kullanırken bize herhangi bir meteorolojik durum hakkında bilgi vermemektedir. Bu durum şairin belirli duygusal hislerini ifade ettiği için, bu açıklama **dilin ifade edici işlevi** (expressive function) kısmına girmektedir. İşte metafizik önermeler de dilin*

²⁷² Ayer, a.g.e, s. 19.

²⁷³ Carnap, *Philosophy and Logical Syntax*, s. 29.

bu ifade edici işlevini temsil etmektedir. Dolayısıyla bunlar hiçbir şey iddia etmediği gibi ne doğru ne de yanlıştır.”²⁷⁴

Carnap böylece şairlerin de dilin temsil edici işlevi yerine ifade edici işlevini kullandığını belirterek, metafizikçiler ile şairler arasında bir benzerlik kurar. Fakat bu ikisi arasındaki belirgin fark şairlerin herhangi bir doğru ya da yanlış gibi bildirimde bulunmamalarına rağmen metafizikçilerin bu hataya düşmesidir.²⁷⁵ Bundan dolayı olacaktır ki Carnap metafizikçileri özellikle yeteneksiz sanatçılar olarak nitelendirmiştir.

ii. Mantıkçı Pozitivizmin Sınırlandırma Ayracı

Mantıkçı Pozitivistler’in yüzleşmesi gerektiği ilk problem şüphesiz sınırlandırma ayracıdır. Diğer bir ifadeyle neyin bilim olduğu neyin bilim olmadığına ilişkin bir ölçüt geliştirmek bu düşünürlerin başlıca kaygısıdır. Bunun nedeni ise 20. yüzyılın ilk başlarında Eukleides-dışı geometrinin, Görelilik ve Kuantum teorilerinin geliştirilmesi, bilim ve metafiziğin öğelerini ayırt edilemeyecek ölçüde yakınlaştırmıştı. Bu nedenle bilimin kurtuluşu için bilim ile metafizik arasına sınır çekme gereği zorunluluk arz ediyordu.²⁷⁶ Böylelikle teorik fizikle birlikte ortaya çıkan teorik terimlerin (elektron, kuark ve atom gibi benzeri kavramlar) metafiziksel kavramlarından nasıl ayırt edilebileceği sorunsalı, çevre düşünürlerini sınırlandırma ayracı konusunda çalışmaya sevk etmiştir.

Çevre düşünürlerine göre bilim ile bilim olmayanı ayırt edecek olan sınırlandırma ayracı doğrulanabilirlik ilkesi olmalıdır. Diğer bir ifadeyle bir önerme

²⁷⁴ Carnap, a.g.e, s. 29.

²⁷⁵ Carnap, a.g.e, s. 30.

²⁷⁶ Rossi, a.g.e, s. 38.

belirli yöntemlerle doğrulanabiliyorsa (ya da yanlışlanabiliyorsa) hem anlamlı hem de bilimsel niteliktedir; aksi durumda ise bilim dışıdır.

Doğrulanabilirlik ilkesi ne kadar da farklı açılardan ele alınsa da çevrenin ortak tutumunu yansıtmaktadır. Bu ilkeyi ilk olarak Friedrich Waisman ileri sürmüş, daha sonra da Moritz Schlick, Rudolf Carnap, Otto Neurath, Hans Reichenbach, Carl Hempel ve A.J. Ayer gibi düşünürler de farklı açılardan ele alarak geliştirmeye çalışmışlardır.²⁷⁷ Fakat doğrulama ilkesi sistemli bir şekilde Carnap felsefesinde işlendiği için bu bölümde daha çok Carnap'ın görüşlerinden yararlanılarak doğrulama ilkesi irdelenecektir. Ayrıca gerektiği yerlerde diğer düşünürlerin de görüşlerine atıfta bulunulacaktır.

Doğrulanabilirlik (Verifiability)

Carnap, *“Philosophy and Logical Syntax”* adlı yapıtının ilk bölümünde metafiziğin reddi olarak doğrulanabilirlik ilkesini öne sürer. Bu ilkenin kendini ortaya koyması da bir tür mantıksal analiz sonucunda ortaya çıkar. Carnap'ın deyişiyle bu analiz aslında dilin sözdizimsel (syntax) olarak çözümlenmesidir. Böylece rahatlıkla anlaşıyor ki Carnap göre bir önermenin mantıksal analizinin başlıca görevi bu önerme için doğrulama yöntemi bulmaktır.²⁷⁸

Carnap için bir önermeyi doğrulamanın iki yolu vardır. Bunlardan birisi doğrudan doğrulama diğeri ise dolaylı doğrulamadır. Eğer bilgimiz şu andaki bir algı ve deneyime ilişkinse doğrudan doğrulamadır. Carnap'ın verdiği örneğe göre, “şu anda önümde mavi bir zemin üzerinde kırmızı bir kare görüyorum”, önermesi

²⁷⁷Hasan Aslan, “Doğrulanabilirlik İlkesi”, *Felsefe Ansiklopedisi*, Cilt - 4, Edit: Ahmet Cevizci, Ebabil Yayınları, Ankara 2006, s. 662.

²⁷⁸ Carnap, *Philosophy and Logical Syntax*, a.g.e, ss. 9-10.

doğrudan o andaki algılarımızla sınanabildiği için doğrudan doğrulanabilir.²⁷⁹ Öyle anlaşıyor ki belirli bir zaman ve mekân koordinatında önermenin tekabül ettiği nesne doğrudan deneyim aracılığıyla doğrulanırsa, bu tür doğrulama Carnap için doğrudan doğrulama adı altında değerlendirilmektedir.

Fakat burada belirtilmelidir ki Carnap'ın doğrudan doğrulama fikri aslında özü itibariyle radikal bir görüş değildir. Çünkü nesnesine uygunluk ölçütü bağlamında yapılan bu türden doğrulama işlemleri gerek ampiristler, gerekse klasik pozitivistler tarafından daha önce dile getirilmişti. Fakat bir önermenin sadece doğrudan doğrulanabileceği fikri bir zaman ve mekân sınırı içinde gerçekleştiği için teorik önermelerin doğrulanma işlemi bir problem olarak Carnap'ın karşısında durmaktadır.

Özellikle teorik fizik alanında geliştirilen üst düzey kuramsallaşmalar bilimin önermelerini bir zaman ve mekân koordinatından koparmıştı. Hatta bu tür önermeler metafizik ile eşdeğer bile gösterilebilmekteydi. Sözgelimi teorik bir terim olan “mutlak” (metafiziğe ait) kavramı ile “elektron” (bilime ait) kavramı nasıl ayırt edilecekti?

Bu tür problemlerin hesabını sistemli olarak Carnap vermeye çalışacaktır. Carnap, öncelikle dolaylı doğrulama kavramını öne sürer. Ona göre “*Doğrudan doğrulanamayan bir önermenin, bu önermeden tümdengelimle çıkarılan doğrudan doğrulanabilir önermelerin, diğer bazı önceden doğrulanmış önermelerle birleştirilerek doğrulanması işlemine dolaylı doğrulama denir.*”²⁸⁰ Carnap'ın da belirttiği gibi dolaylı doğrulama, doğrulanmış bir önermeyle, diğer önermeler

²⁷⁹ Carnap, a.g.e, s. 5.

²⁸⁰ Carnap, *Philosophy and Logical Syntax*, a.g.e, s. 11.

arasında mantıksal ilişkiler kurarak yapılan işlemlerdir. Dolaylı doğrulama için Carnap'ın verdiği örnek incelenirse:

Carnap'a göre "Bu anahtar demirden yapılmıştır" önermesini doğrulamanın çeşitli yolları vardır, bunlardan birinin de anahtarın mıknatısa yaklaştırıldığında çekilmesi sonucu elde edilen veridir.²⁸¹ Dolaylı olarak yapılan doğrulama işleminde aşağıdaki gibi akıl yürütülür.

Öncüller: P1: "Anahtar demirden yapılmıştır." (Doğrulanacak önerme)

P2: "Demirden bir nesne mıknatısa yaklaştırıldığında çekilir." (Doğrulanmış bir fizik yasası)

P3: "Bu nesne-çubuk-bir mıknatıstır."(doğrulanmış bir önerme)

P4: "Anahtar nesneye yakın konulmuştur." (Bu şuanda bizim gözlemimizle doğrudan doğrulanan önermedir.)

Sonuç: P5: " Anahtar şimdi nesne tarafından çekilecektir."

Görüldüğü gibi P5 önermesi aslında bir öncül biçiminde sunulmaya çalışılmıştır. Bu örnekle birlikte çevre düşünürlerinin analitik önermelere niçin bu kadar önem verdikleri de ortaya çıkmaktadır. Çünkü bu türden önermeler aracılığıyla önermeler arasındaki biçimsel ilişkiler keşfedilerek birtakım sonuçlar elde edilir.

Yukarıda ki örnekte de belirtildiği gibi P1 önermesinin doğrulanma işlemi P5 önermesine bağlıdır. P5 önermesinde, anahtar nesne tarafından çekilirse P1 önermesi doğrulanmış oluyor. Aksi durumda ise yanlışlanmış olur.²⁸² Carnap, burada K.Popper'a da yol göstermiş olacak ki P1 önermesinin, tek bir gözlemle yanlışlanabileceği²⁸³ gibi, tek bir gözleme dayanarak da doğrulanamayacağını

²⁸¹ Carnap, a.g.e, s.33.

²⁸² Carnap, a.g.e, s. 12.

²⁸³ NeoPozitivizmin eleştirisi bölümünde görüleceği gibi, Karl Popper çevrenin 'doğrulanabilirlik' ilkesini eleştirerek yerine 'yanlışlanabilirlik' ilkesini öne sürecektir. Burada Carnap'ın

belirtmiştir.²⁸⁴ Çünkü P1 önermesinden çıkartılabilecek önermelerin sayısı kontrol edilebilir sayıda değildir. Kendisinin de ifade ettiği gibi: “*Miknatis deneyi sürdürülerek, aynı ya da benzer öncüllerden P5’e benzer sonuçlar elde edilebilir. Aynı şekilde sınama tamamen başka araçlarla da, örneğin elektrik, mekanik, kimyasal ya da optik araçlar kullanılarak yapılabilir. Neticede eğer tüm bu sınama sonuçları olumlu ise, P1 önermesinin kesinliği yavaş yavaş artar ve belli kesinlik derecesine ulaşır; fakat tam kesinliğe (absolute certainty) ulaşamaz. Böylece gelecekte hep olumsuz bir gözlemle karşılaşma olanağı olduğu için P1 önermesi hep bir hipotez olarak kalmaktadır.*”²⁸⁵

Neticede itibariyle görülmektedir ki Carnap için dolaylı doğrulama anlayışı da birtakım çıkmazlara işaret etmektedir. Özellikle bu tür doğrulama anlayışı üzerinde kafa yoran Carnap, söz konusu doğrulama biçimini açıklamada mantıksal sentaks yöntemini geliştirir. Carnap, “*Logical Syntax of Language*” adlı eserinde mantıksal sentaksın amacının dil formları teorisinin yapısını anlamak olduğunu belirtmektedir.²⁸⁶ Bu anlamda mantıksal sentaks dilin formel teorisidir. Dilin formel teorisi ise tümcelerin, sözcüklerin anlamlarıyla değil, sözcük türleri ve bu tümce içindeki düzenlemeleriyle ilgilidir.²⁸⁷ Böylelikle yapılmak istenen dilin oluşum kurallarını tespit ederek önermeler arasındaki formel ilişkileri saptamak olacaktır. Carnap, dolaylı doğrulama işlemini bir önermeden diğer bir önermeye belirli kurallar aracılığıyla bir geçiş olarak tanımladığı için, mantıksal sentaks işleminin geçerliliği bir anlamda dolaylı doğrulama işleminin geçerliliğini sağlayacaktır.

‘yanlışlanabilirlik’ ilkesine ne kadar yaklaştığına dikkat çekilmelidir.

²⁸⁴ Carnap, a.g.e, s. 12.

²⁸⁵ Carnap, a.g.e, ss. 12-13.

²⁸⁶ Carnap, “The Logical Syntax of Language”, *The Philosophy of Rudolf Carnap*, Edit. Paul Arthur Schilpp, The Library of Living Philosophers Inc Press Usa 1997, s. 54.

²⁸⁷ Carnap, *Philosophy and Logical Syntax*, s. 37.

Ayrıca belirtmelidir ki Carnap, sentaks açısından bir doğrulamanın yeterli olabileceğine ilk çalışmalarında kanaat getirmişti. Fakat ilerleyen süreçlerde özellikle Polonyalı düşünür Alfred Tarski'nin çalışmalarından etkilenecek mantıksal doğruluk ile olgusal doğruluğun birbirlerine indirgenemeyeceklerini fark etmiştir. Böylece doğrulamanın sentaks boyutunun yanında bir de semantik boyutunu incelemenin gerektiğini idrak etmiştir. Fakat biz burada konumuz hedefleri bağlamında doğrulamanın mantıksal sentaks yönü üzerinde daha çok durulması gerektiğinin farkındayız.

Mantıksal Sentaks

Carnap'ın doğrudan doğrulanamayan önermeler için öne sürmüş olduğu sentaks kuralları, dilin iki alt kuralını içermektedir, bunlar: Kurma (formation) ve dönüştürme (transformation) kurallarıdır. Kurma kuralları, tıpkı bir dilin dilbilgisi kurallarına benzer şekilde hangi sözcüklerin yan yana geleceğini belirler. Dönüştürme kuralları ise bir tümcenin başka bir tümceye nasıl dönüştürüleceğini belirler. Yani belirli bir tümceden başka tümcelerin nasıl ve hangi koşullarda çıkarılabileceğini belirler.²⁸⁸ Carnap için asıl önemli olan da dönüştürme kurallarıdır. Çünkü baştan beri Carnap'ın başlıca kaygısı teorik nitelikteki bir önermenin nasıl doğrulanabileceğini göstermektir. Bunun en makul yolu da teorik önermelerden, belirli kurallar aracılığıyla protokol önermelerine (gözlem önermelerine) ulaşmakla olabileceği fikridir. İşte bu önermeler arasındaki mantıksal bağlantıları sağlayacak olan araçta dönüştürme kurallarıdır. Bu nedenle olacaktır ki dönüştürme kuralları Carnap için deyim yerindeyse bir maşa niteliğindedir.

²⁸⁸ Carnap, *Philosophy and Logical Syntax*, s.43.

Carnap, dönüştürme kurallarını iki gruba ayırır: sadece mantıksal veya matematiksel olan kurallar (M-kuralları); mantık dışında kalan dönüştürme kuralları ise fizik kurallarıdır.(F-kurallarıdır). Carnap bu kuralların işleyişini aşağıdaki örnekle gösterir.²⁸⁹

P1: A cisminin 3 gr'lık kütlesi vardır.

P2: B cisminin 6 gr'lık kütlesi vardır.

Bu önermelerden şu iki sonucu çıkarabiliriz

C1: B cisminin kütlesi A'nın kütlesinin iki katıdır.

C2: Eğer A'ya ve B'ye aynı kuvvet uygulanırsa A'nın hızı B'nin hızının iki katı olur.

Yukarıda da belirtildiği gibi C1 sonucuna ulaşmak için M-kuralları yani mantık veya matematik kuralları, C2 önermesini elde etmek için de F-kurallara yani mekanik yasalara ihtiyaç vardır. Böylece görüldüğü gibi gerek kurma kuralları olsun gerekse dönüştürme kuralları olsun Carnap için bir dilin formelleştirme serüveni böyle olacaktır. Bu formelleştirme işlemi de Carnap'ın başta belirttiği gibi aynı zamanda bir önermenin doğrulama yöntemini de betimlemektedir.

Buradan çıkartılabilir ki Carnap'ın sentaks kurallarını inşa etmesinin altında yatan asıl neden, hem doğrulanabilirlik ilkesini sağlamlaştırmak hem de metafiziği eleme düşüncesidir. Dolaylı doğrulama yine bu kurallar yardımıyla betimlenmiştir. Böylece dolaylı doğrulama, bir önermeyle diğer önerme veya önermeler arasında formel nitelikte işlem yapmak; yani formel kurallara uyarak bir önermeden diğer önermelere geçmek olarak değerlendirilecektir.²⁹⁰ Böylelikle gerek Carnap gerekse çevre düşünürleri için sorun olan teorik önermelerin doğrulanma işlemi bu şekilde

²⁸⁹ Carnap, a.g.e, s. 52.

²⁹⁰ Ural, *Pozitif Felsefe*, s. 89.

çözümlemeye çalışılmıştır. Diğer bir ifadeyle teorik nitelikteki bir önerme M ve F kuralları aracılığıyla gözlem önermelerine (protokol önermelerine) dönüştürüldüğü zaman bu önermeler doğrulanmış sayılayacağı gibi bilimsel de kabul edilecektir. Fakat aynı durum metafiziksel önermeler için de geçerli midir?

Carnap'ın iddiasına göre metafizik önermelerin anlamsız olmasının en önemli gerekçesi de bu tür önermelerin dönüştürme kuralları olan M ve F kuralları aracılığıyla dahi doğrulanamamasıdır. Carnap'ın da öne sürdüğü örneğe göre, “her şeyin özü su’dur” önermesi ne doğrudan ne de M ve F kuralları aracılığıyla doğrulanabilir. Daha önce de belirtildiği gibi Aristoteles'in bize aktardığına göre Thales, çevresindeki birtakım gözlemlerden yola çıkarak bu genellemeyi yapmıştı.²⁹¹ Fakat görülmüştür ki varlıkların nemli yapıda olması ile “her şeyin özü su’dur” ilkesi arasında herhangi bir matematiksel veya fiziksel bir bağ kurulamamıştır. Netice de Carnap, metafizik önermelerinin M ve F kuralları aracılığıyla herhangi bir gözlem önermesine indirgenemeyeceğini belirterek metafiziksel önermeleri bilim dışı olarak nitelendirmiştir.

Görüldüğü gibi Carnap, dönüştürme kuralları aracılığıyla dolaylı doğrulamanın yapılabileceğini vurgulamıştır. Bu yöntem de önermeler arasında bir takım indirgeme projesinden oluşmaktadır. Fakat doğrulama işlemi bir önermeden diğer bir önermeye geçiş olarak ele alındığı zaman, bu dönüştürme işleminin bir sınır çizgisi veya bütün önermelerin kendisine dönüştürüldüğü bir temel önermeye ihtiyaç olacaktır. Aksi taktirde yapılan işlemler kısır bir döngüden ibaret olacaktır. Çevre düşünürleri ve Carnap için teorik önermeler ile fiziksel dünya arasındaki bağı

²⁹¹ Aristoteles, *Metafizik*, Çev: Ahmet Arslan, Sosyal Yayınları, İstanbul 1996, s. 91.

kuracak olan protokol önermeleridir.²⁹² Bu önermeler ise basit anlamıyla deney ve gözlem hakkında bilgi veren en temel önermelerdir.

Protokol Önermeler

Gerek çevre düşünürleri gerekse Carnap için, protokol önermeler hayati bir önem taşımaktadır. Çünkü tümel veya teorik önermelerin doğrulama işleminde en son inilecek dolaysız veriler protokol önermeleridir. Diğer bir ifadeyle bu önermelere istinaden teorik önermeler geçerlilik kazanmaktadır. Ayrıca yukarıda da belirtildiği gibi dolaylı doğrulama işleminde mantıksal sentaks projesinin gerçekleşmesi de protokol önermelerine bağlıdır. O halde sorulabilir ki bu kadar önem arz eden protokol önermeler ne türden önermelerdir?

Çevre düşünürleri arasında protokol önermeler, temel önermeler, basit önermeler ve atomik önermeler gibi benzer adlandırmalar ile kullanılmıştır. Carnap’a göre bu önermeler bilim prosedürünün en basitleştirilmiş ve en yalın önermeleridir.²⁹³ Kendisinin verdiği örnekle de “masanın üzerinde kırmızı bir küp var” önermesi gözlem ve deneyi dile getirdiği için ya da doğrudan bir gözlem önermesine tekabül ettiği için, doğruluk değeri başka önermelere bağlı değildir. Carnap, bu nedenle protokol dilinin en yalın tümceleri olarak gördüğü protokol önermelerinin bir doğrulama veya onaylamayı gerektirmediğini, güvenilirlikleri nedeniyle de tüm bilimsel önermeler için bir temel oluşturma durumunda olduğunu söyler.²⁹⁴

Carnap’ın protokol önermeleri ile deney verileri arasındaki bağlantıya dikkat çekmesi, ya da protokol önermelerini doğrudan deneyle ilişkilendirmesi, Çevre

²⁹² Ural, a.g.e, s. 90.

²⁹³ Rudolf Carnap, *The Unity of Science*, Thoemmes Press, England 1995, s. 43.

²⁹⁴ Carnap, a.g.e, s. 45.

düşünürleri arasında protokol önermelerinin geçerliliği konusunda tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Örneğin Neurath'a göre protokol önermelerinin yaşantılarla ya da dünya ile karşılaştırılabilir olduğundan söz etmek, metafizik düşüncenin bir kalıntısından başka bir şey değildir.²⁹⁵ Neurath, bu savıyla bir anlamda epistemolojinin de temel problemlerinden olan özne-nesne ayırımına işaret etmektedir. Yani özne herhangi bir bilgi elde ederken kendi yaşantısı ve algılamaları çerçevesinde bilgiyi oluşturduğu için bu anlamda protokol önermelerinin de objektif bir yönünün olamayacağını belirtmeye çalışmıştır. Neticede Neurath, önermelerle önermelerin karşılaştırılabileceğini yani protokol önermelerinin kendi içlerinde tutarlı olan ve birbiriyle uyum içinde bulunan diğer önermelerle karşılaştırılması gerektiğini vurgular.²⁹⁶

Bu türden eleştirilerin farkında olan Carnap, yine de bilginin kökeni bakımından ampirizmden vazgeçmeyerek, protokol önermeleri iki ayrı açıdan ele alarak objektiflik bakımından değerlendirir. Bu anlamda birinci türden sayılacak protokol önermeler, doğrudan bir deneyim ve algı sonucunda elde edilen önermelerdir. İkinci türden önermeler ise, bir alet veya araç kullanarak yapılan bir deneyi dile getiren önermeler olarak tasnif edilmiştir.²⁹⁷ Örneğin bir sıcaklık hissetmekle, termometreyi gözlemlemek, bir renk görmekle, bu rengin bir alet yardımıyla dalga boyunu ölçmek gibi birisi doğrudan, diğeri ise alet yardımıyla yapıldığı için önermelerin objektifliği bakımından iki ayrı protokol önermesi ortaya çıkmaktadır. Burada tabi ki protokol önermeler olarak daha objektif olanın seçilmesi hem doğrulama işleminin geçerliliğini hem de bilimin objektifliğini sağlayacaktır.

²⁹⁵Harun Tepe, *Ontolojik Yaklaşım Açısından R. Carnap ve N. Hartmann'da Bilgi ve Doğruluk Sorunu*, Hacettepe Üniversitesi (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1990 s. 48.

²⁹⁶ Tepe, a.g.e, s. 48.

²⁹⁷ Ural, a.g.e, s. 92.

Bu nedenle Carnap, bu türden önermelerin ampirik dayanaklarını sağlamlaştırmak için bir adım daha ileri giderek, belirli yer ve zaman bildiren tekil ifadelerle bu önermeleri daha objektif hale getirmeye çalışır.²⁹⁸ Örneğin şu aletle şu durum tespit edildi protokol önermesi yerine, A aletiyle şu zaman ve mekânda yapılan deney sonucunda B durumu gözlemlendi şeklindeki önerme daha açıklayıcı ve objektif olacağı için özneler arası bir tartışmazlık durumunu da beraberinde getirecektir.

Carnap'ın bütün bu çabalarının temelinde yatan inanç bilgi ve bilimin kökeninde ampirik öğelerin olması gerektiği inancıdır. Eğer ki protokol önermelerin deneysel kökeni ve özneler arası objektifliği gösterilemezse, teorik önermelerinde doğrulama işlemi geçersiz sayılıp ve bilim dışı kabul edilecektir. Daha önce de belirtildiği gibi Carnap, için asıl sorunsal olan tümel ya da teorik nitelikteki önermelerin nasıl doğrulanacağıydı. Dolayısıyla başlıca projesi, teorik önermelerden sentaks kuralları (M ve F, kuralları) aracılığıyla protokol önermelerine ulaşmak olmuştur.

Dikkat edilirse Carnap felsefesinde protokol ifadelerden genel önermelere ya da bilimsel yasalara doğru bir gidiş söz konusu değildir; gidiş tam tersinedir.²⁹⁹ İşte bu tümel ile tekil arasındaki gidiş yönü çevre düşünürleri arasında tartışma konusu olmuştur. Örneğin Schlick'e göre bilimsel yasalar gözlem önermelerinden çıkarılır. Bu çıkarma işi ise tümevarım yöntemi kullanılarak yapılır; aynı nesneye ilişkin benzer gözlem önermeleri bir yasa dile getirilmesini sağlar.³⁰⁰ Diğer bir ifadeyle Schlick, bizlere protokol önermelerden yola çıkarak bilimsel yasalara ulaşılabileceğini belirtmektedir. Carnap için ise bunun tam tersi söz konusudur. Bu gidişin farklı olmasındaki önemli neden ise Carnap'ın hem metafiziği eleme

²⁹⁸ Ural, a.g.e, s. 92.

²⁹⁹ Carnap, *The Unity of Science*, s. 49.

³⁰⁰ Işıl Bayar, a.g.m, s. 47.

düşüncesi; hem de teorik önermeleri doğrulama istediğidir. Çünkü bu iki işlemi bir arada yapacak olan sentaks kurallarıdır (yani M ve F kurallarıdır). Sentaks kuralları da tümelden tikele doğru bir amaçla oluşturulduğu için Carnap'ın bu iddiası gayet manidar gözükmemektedir.

Fakat burada teorik önermelerin tam doğrulanamayacağı fikri hem Schlick hem de Carnap tarafından kabul edilmiştir. Schlick'in problemi bizi doğrudan tümevarım problemine götürecektir. Zaten bu problem ilerleyen bölümlerde Popper tarafından tekrar dile getirilecektir. Carnap ise problemin farkına varmasıyla birlikte bir çözüm olarak tam doğrulamanın yerine 'onaylanabilirlik' (Confirmation) ya da 'pekiştirilebilirlik' kavramını öne sürmüştür.

Doğrulamanın Yerine Onaylanabilirlik ya da Pekiştirilebilirlik

Doğrulama ilkesine yönelik çeşitli eleştirilere karşı Carnap 1949 yılında yayınlanan "*Truth and Confirmation*" adlı yazısında, doğrulanabilirlik ilkesinin yerine onaylanabilirlik (confirmation) ya da pekiştirilebilirlik ilkesini öne sürer. Carnap'ı bu değişime sürükleyen başlıca neden ise teorik bir önermeden sonsuz sayıda gözlem önermesinin çıkarılabileceği düşüncesi nedeniyle bilimsel yasaların tam olarak doğrulanamaması sorunuuydu.³⁰¹

Bu anlamda teorik bir önermeden çıkarılan gözlem önermeleri doğrulanabilirlik yerine pekiştirilebilirlik ilkesi ile geçerlilik kazanacaktır. Doğrulanabilir önermeler her zaman pekiştirilebilir olmasına rağmen pekiştirilebilir önermeler her zaman doğrulanamazlar.³⁰² Çünkü bir gözlem önermesi belirli bir zaman ve mekânda pekiştirilebilir. Örneğin "bütün kuğular beyazdır" önermesine

³⁰¹ Samuel Enoch Stumpf & James Fieser, a.g.e, s. 431.

³⁰² Harun tepe, a.g.e, s. 74.

bağlı olarak şu anda karşımda gördüğüm kuğunun beyaz olduğunu şu andaki gözlem ve deneyimim sonucunda onaylayabilirim. Fakat bu tek gözlem hiçbir zaman bütün kuğuların siyah olduğu önermesini doğrulanamaz. Çünkü herhangi bir zaman mekânda farklı renkte bir kuğunun olabileceği her zaman olasıdır. Bu nedenle olacaktır ki Carnap için dolaylı olarak doğrulanabilen önermelerin birçoğu ancak olasılıklı olarak pekiştirilebilir ya da onaylanabilirler. Diğer bir söylemle bu tür önermelerin doğru olup olmadıkları kesin olarak bilinemezler; ancak muhtemel olabilirler.³⁰³

Carnap, bu ifadeleriyle empirik bilimler alanına olasılık düşüncesini getirerek, empirik önermelerin ne tam olarak doğrulanabileceğini ne de tam olarak yanlışlanabileceğini vurgulamaktadır. Çünkü olasılık hesaplamalarında doğruların değeri kadar yanlışların değeri de ölçülmektedir. Böylece teorik önermeler de ancak olasılıklı bir şekilde pekiştirilerek bilim sahnesinde yer alabileceklerdir.

Ayrıca belirtmelidir ki Carnap, onaylanabilirlik ya da pekiştirilebilirlik ilkesini sadece dolaylı olarak doğrulanabilen önermeler için değil; aynı zamanda doğrudan doğrulanabilen önermeler için de uygulamaya çalışmıştır. Bu anlamda artık doğrulama için sadece tek bir gözlemin yeterli olmadığı bunun yanında bir takım koşulların da yeterli olması gerektiğini belirtir. Carnap'ın kendi verdiği örneğe göre, “masanın üzerinde bir anahtar var” önermesinin onaylanma koşulları: masanın yanında duruyor olma, yeterince ışık olması, nesneye dokunma veya kuvvet uygulama girişimleri... v.b. türünden yapılan faaliyetler sonucuna bağlıdır. Söz konusu önerme ancak bu şekilde onaylanabilmekte ya da yadsınmaktadır.³⁰⁴

³⁰³ Teo Grünberg, a.g.m, s. 37.

³⁰⁴ Harun tepe, a.g.e, s. 75.

Carnap'ın önermelerin onaylanması için bu yan koşulları eklemesinin sebebi önermeleri olabildiğince geçerli hale getirme ve objektif kılma çabasıdır. Çünkü koşulların her biri önerme ile doğrudan bağlantılı olduğu için böylece önermelerin hem olasılıklı pekiştirilebilirlik seviyesi artacak hem de özneler arası geçişkenliği objektif bir şekilde sağlanacaktır.

iii. Mantıkçı Pozitivizmin Eleştirisi ve Düşüşü

Büyük bir heyecan ve proje ile ortaya çıkan mantıkçı pozitivistler zamanla çeşitli sorun ve eleştirilerle karşılaşarak hedeflerini gerçekleştirmede güçlükler yaşamışlardır. Bu hedeflerin gerçekleşmemesinde rol oynayan etkenleri iç ve dış olmak üzere başlıca iki neden altında gösterebiliriz. İç nedenler arasında sıralanacak olan nedenlerden biri çevre düşünürlerinin kendi çabalarının yetersizliğine ve sistem içerisindeki çelişkilerine işaret etmektedir. Popper'un da belirttiği gibi çevre üyelerinin sürekli yenilik yaparak görüşlerini değiştirmesi zamanla çevrenin ilkeleri ile ters düşer hale gelmiştir.³⁰⁵ Bu değişimin en çok görüldüğü temel kavram ise doğrulama ilkesidir. Bu tutumun başlıca nedeni ise çıkış itibarıyla doğrulama kavramını projelerinin temel ilkesi olarak gören çevre düşünürleri, bu kavramı eleştiri odaklarından tenzih etmek için sürekli değişiklikler yaparak muhafaza etmeye çalışmalarıdır. Çünkü doğrulama kavramından vazgeçmek bir anlamda mantıkçı pozitivistlerin projelerinden vazgeçmekle eşdeğer olarak görülecektir.

Bilindiği üzere doğrulama kavramı ilk etapta yeni bir oluşumun temel ilkesi olarak bilim olanla olmayanı ayırt edip; metafiziği elemek için öne sürülmüştü. Fakat yapılan çalışmamızda da görülmüştür ki doğrulama ilkesi hiçbir zaman kendisini

³⁰⁵ Karl Popper, "Who Killed Logical Positivism", *Unended Quest*, Routledge Press, London 1992, s. 88.

mantıksal olarak formüle edememiştir.³⁰⁶ Carnap tarafından yapılan ilk atılımda dolaylı doğrulamaya geçilmiş, daha sonra bu kavram gevşetilerek onaylama veya pekiştirilebilirlik kavramı ile formülleştirilmeye çalışılmıştır.

Çevre düşünürleri tarafından gerçekleştirilemeyen diğer bir önemli proje ise kuram niteliğindeki teorik önermelerin gözlem önermelerine ya da protokol önermelerine dönüştürülememesiydi.³⁰⁷ Çevre düşünürleri için bu proje hayati bir önem arz ediyordu; çünkü teorik nitelikteki önermelerin doğrulanamaması aynı zamanda teorik nitelikteki bilimlerin de geçersiz olduğunu işaret etmekteydi. Bu konu hakkında özellikle Carnap'ın çalışmaları azımsanmayacak ölçüdedir. Carnap sentaks kuralları (M ve F kuralları) aracılığıyla teorik önermelerden protokol önermelerine ulaşılabileceği düşüncesi idi. Fakat bu önermeleri dönüştürme çabaları tam olarak gerçekleştirilemedi. Bunun en önemli nedeni ise sürekli ampirizm de ısrar etme düşüncesi idi.

Ayrıca iç nedenler arasında gösterilebilecek önemli bir kusur da, çevre düşünürlerinin kendi aralarında sistem açısından bir görüş birliği oluşturamamasıdır. Bunun yanında birinin öne sürdüğü görüşe diğerinin karşı çıkması da ayrı bir yıkımın işaretiydi. Çalışmamızda da görülmüştür ki özellikle doğrulanabilirlik kavramı ve protokol önermeler gibi hayati derecedeki kavramlar üzerinde tam bir görüş birliği sağlanamamıştır. Bunun başlıca sebebi ise farklı bilim alanlarından gelmiş olan düşünürlerin tek bir bilim dili inşa etme çabalarıydı: bunun da hüsrarla sonuçlanması kaçınılmazdır. Çünkü nitelik bakımından farklı olan sosyal ya da formel bilimlerin işleyişi ve yöntemi birbirlerine indirgenemez.

³⁰⁶Bryan Magee, “Ayer’le Söyleşi”, *Yeni Düşün Adamları*, Çev: Mete Tunçay, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004 s. 162.

³⁰⁷ Magee, a.g.e, s. 163.

Mantıkçı pozitivistleri asıl derinden sarsacak etkenler dış neden olarak belirlenen eleştirilerdir. Bu eleştirilerden birini Thomas S. Kuhn (1922-1996) diğerini ise Karl R. Popper (1902-1994) yöneltmiştir. Kuhn, “*Bilimsel Devrimlerin Yapısı*” adlı yapıtında bilimin, pozitivistlerin anladığı anlamda tamamen rasyonel bir süreç olmadığını vurgulamaktadır. Bilimin tarihsel ve toplumsal öğelerle iç içe yürütülen bir etkinlik olmasından dolayı, bilimin doğası da tarihsel ve toplumsal bir araştırmaya başvurmadan gerçekleştirilemez. Kuhn, bilim tarihini referans göstererek, bilim adamı kuramını oluştururken sadece aklını değil; inançlarını ve değer yargılarını da bu sürece dahil ettiği için bilimsel sürecin tamamıyla rasyonel olmadığını özellikle belirtmiştir.

Kuhn’un pozitivistlere yönelttiği bu eleştiriler günümüzde dikkate alınmakla birlikte o kadar da sarsıcı etkileri olmamıştır. Bilimin rasyonel bir süreç olduğu anlayışı hala bilim camiasında hakim olan bir görüştür. Bu anlamda bizde mantıkçı pozitivistleri rasyonel bir bakış açısıyla eleştiren Popper’un görüşlerine daha çok yer vereceğiz.

Mantıkçı pozitivistlerin bilim felsefesinde itibar kaybetmesine neden olan ağır eleştiriler Karl Popper tarafından yöneltilmiştir. Fakat belirtmek gerekir ki sadece Popper’un bir eleştiri yöneltmesiyle bir düşünce akımı ortadan kalkmadı. Nasıl ki bir düşünce akımı, tarih sahnesine birden bire ortaya çıkmamışsa birden bire de yok olmayacaktır. Bu anlamda ayırt edilmelidir ki burada asıl yıkıcı olan çevre düşünürlerinin bu eleştirilere karşı uzun bir süre kendilerine savunamaması ve aynı zamanda Popper’ın yeni bir bakış açısı öne sürmesi asıl öldürücü darbeyi indirmiştir.

Popper, çevre düşünürlerine iki önemli eleştiri yöneltmiştir. Bunlardan biri sınırlandırma ayracı olan doğrulanabilirlik ilkesinin geçerliliği; diğeri ise

metafiziksel önermelerin anlamsız olduğuna ilişkin tenkitlerdir. Dikkat edilirse çevre düşünürleri için her iki eleştiri de doğrudan doğrulama ilkesini vurmaktadır. Dolayısıyla ilerleyen bölümlerde de görülecektir ki nasıl ki doğrulama ilkesine istinaden bir düşünce akımı kendini tesis etmişse; bu ilkenin bertaraf edilmesiyle de yok olmaya yüz tutacaktır.

Popper'a göre mantıkçı pozitivistlerin sınırlandırma ayraç olarak kabul ettikleri doğrulanabilirlik ilkesi hiçbir şekilde kabul edilemez. Bunun en önemli nedeni ise bu ilkenin dayandığı yöntemin tümevarım ilkesine bağlı olmasıdır. Popper böylece Hume'dan beri gelen tümevarım problemini bir kez daha gündeme getirerek mantıkçı pozitivistlere karşı kullanır. Bu probleme göre bizi özel önermelerden genel önermelere götürecek hiçbir mantıksal dayanağın olmadığı ifade edilir. Bu anlamda demek ki kaç tane kuğunun beyaz olduğunun gözlemlenmesi, tüm kuğuların beyaz olduğu sonucuna varmamızı doğru kılmaz.³⁰⁸ Çünkü bu süreç tamamıyla inançlara dayalı psikolojik bir süreçtir. Ayrıca bu süreç bizleri sonsuz geri gitmelere de götüreceği için başarısızlığa itecektir. Böylece anlaşıyor ki Popper için tümevarıma dayanan doğrulanabilirlik ilkesi ile doğa yasalarının mantıksal olarak oluşturulamayacağı aşikârdır.

Popper'a göre mantıkçı pozitivistlerin sınırlandırma ayraç olarak doğrulama ilkesini seçmelerinin bir nedeni de bu ilkenin tümevarım yöntemi ile doğrudan ilintili olmasından kaynaklanıyor.³⁰⁹ Çünkü tek tek gözlem ve deneyden yola çıkılarak bilimlere ait önermelerin doğrulanabilmesi ile birlikte metafiziksel önermelerin saf dışı edilmesi bu yöntemin başlıca işlevleri arasındadır. Fakat bu yöntemin kusurlu

³⁰⁸ Karl Popper, *Bilimsel Araştırmanın Mantığı*, ss. 51 -52.

³⁰⁹ Popper, a.g.e, s. 58.

olduğunu gören Popper, doğrulama ilkesinin bir ayraç olarak yalnızca metafiziği değil, bütün doğa bilimlerini de ortadan kaldırmakta olduğunu belirtir.³¹⁰

Ayrıca, Popper'un tümevarım eleştirisi aynı zamanda çevre düşünürlerinin anlamlılık görüşünü de çürütmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi söz konusu düşünürler için bir önermenin anlamlılığı onun doğrulanabilme yöntemi ile eş değer görülmüştü. Söz gelimi Carnap'a göre teorik bir önerme mantıksal sentaks kuralları aracılığıyla protokol önermelerine indirgendiği sürece anlamlı olarak kabul edilmişti. Daha açık bir ifadeyle teorik bir önermeden bir protokol önermesi (gözlem önermesi) türetilirse önerme anlamlı kabul edilecekti. Fakat bu işlemlerin özünde tümevarım ilkesinin bulunması doğrulanabilirlik ilkesi ile birlikte anlamlılık görüşünü de yıkmaktadır.

Diğer taraftan bilindiği gibi tam doğrulamanın gerçekleşmeyeceğini fark eden çevre düşünürleri doğrulama ilkesini gevşeterek olasılıklı pekiştirme kavramını öne sürmüşlerdi. Bu da bir nevi olasılıklı tümevarım yöntemi oluşturarak problemleri aşma girişimleri idi. Fakat Popper'a göre doğru yerine olasılıktan söz ederek ne sonsuz geri gitmelerden ne de önselcilikten kurtulabiliriz. Bu açıdan değerlendirildiğinde, bilimsel yasaların doğrulanma işleminin olasılık kavramına başvurularak yapılması, amaçsız ve yanıltıcı olacaktır.³¹¹

Popper ayrıca olasılık değeri yüksek olan önermelerin bilgi içeriklerinin bilimsel açıdan yeterli olmadığını vurgulayarak farklı bir açıdan eleştiri yöneltmiştir. Örneğin “yağmur yağacak” gibi gerçekleşme olasılığı yüksek olan bir önermenin ne doğru ne de yanlış olduğu gösterilebilir. Çünkü tek bir damla yağmur yağmadan

³¹⁰Bryan Magee, *Karl Popper'un Bilim Felsefesi ve Siyaset Kuramı*, Çev: Mete Tunçay, Remzi Kitabevi, İstanbul 1992, s. 44.

³¹¹Popper, a.g.e, s. 359.

milyonlarca yıl geçse bile ilerde bir gün yağacağı için önerme doğru kalabilir.³¹² Dolayısıyla bu gibi önermelerin bilgi verici içerikleri en aşağı düzeyde olduğu için bilimsel alanda yeterli olarak işlev görmezler. Bunun yerine “gelecek hafta Ankara’ya yağmur yağacak” önermesi ileri sürüldüğü zaman bu önermenin gerçekleşme olasılığının düşük; fakat bilgi verici özelliğinin fazla olduğu görülür. İşte bilim adamlarının aradıkları önermeler de bu türden önermelerdir.³¹³

Popper, böylece çevre düşünürlerinin kullandığı tümevarım ilkesini çeşitli açılardan eleştirerek, geçersiz olduğunu iddia etmiştir. Böylelikle Popper, bu tutumuyla hem bilim olan ile olmayanın sınırlandırma ayraçları olan doğrulama ilkesini hem de önermelerin anlamlılık görüşünü yıkmaktadır. O halde haklı olarak sorulabilir ki bilimsel süreç nasıl işleyecektir?

Popper tümevarım yöntemini reddederek bilimsel araştırmanın başına tündengelim yöntemini koyar. Bu anlamda bilimsel süreçte ilk olarak bir varsayım öne sürülür, sonra bu varsayım gözlemlerle sınamaya tabi tutulur ve yanlışlanmadığı sürece de geçerli kabul edilir.

Popper burada bir noktaya dikkat çekmek ister ki, o da hipotez oluşturma ile hipotezin sınama işlemlerinin farklı yollarla sağlandığının ifşa edilmesidir. Bunun nedeni ise tümevarım işleminde yapılan hatanın tekrar yapılmaması gerektiğidir. Böylece hipotez oluşturma yani akla yeni bir fikrin(idea) nasıl geldiği sorusu, ister müzikal bir konu, ister ise bilimsel bir kuram olsun bilgi mantığının değil görgül ruhbiliminin ilgi alanına girer. Hipotezin geçerliliğinin sınanması ise yani bir önermenin savunulup savunulamayacağı konusu ise bilgi mantığının görevidir.³¹⁴

³¹² Magee, a.g.e, s. 33.

³¹³ Karl Popper, “The Demarcation Between Science and Metaphysics,” *The Philosophy of Rudolf Carnap*, Edit: Paul Arthur Schlipp, The Library of Living Philosophers, Inc, Usa 1997, S. 219.

³¹⁴ Popper, a.g.e, 55.

Popper’a göre bilimin gözlemlerden kurama doğru gittiği inancı öyle yaygınlaşmıştır ki, kendisinin öne sürdüğü tümdengelsel yöntemin insanlara inanılmaz geldiğini belirtmektedir.³¹⁵ Fakat Popper 20. yüzyıldaki bilimsel gelişmeleri yöntem bakımından model göstererek kendini bu konuda haklı çıkarmak ister.

Popper öne sürdüğü tümdengelsel yöntemin Einstein’ın kuramıyla da örtüştüğünü hatta Einstein’ın kendisinin de kuramının gözlem sonuçlarından çıkarılamayacağını; ancak icat edilebileceğini vurgulayarak Popper ile aynı görüşte olduklarını beyan etmiştir. İşte bu sürecin de yani bir yasa oluşturma’nın da yaratıcı bir sezginin ürünü olduğu Einstein tarafından da tasdik edilmiştir. Bunun basit bir örneği ise, Einstein’ın genel kuramına göre, ışığın ağır cisimler tarafından çekilmesi sonucu çıkıyordu, eğer bu doğru ise o zaman bir yıldızın güneşin yanından geçerek yeryüzüne gelen ışığının, güneşin çekim gücünün etkisiyle sapması gerektiğini düşünmüştür.³¹⁶ Einstein’ın bu fikri tamamıyla us-dışı ve yaratıcı bir sezginin ürünüdür. Çünkü kendisi bu fikri doğrudan gözlemleyerek doğrulamamıştır. Fakat belirli bir süre sonra Eddington adlı bir bilim adamı yaptığı çalışmalar sonucunda Einstein’ın bu iddiasını bilimsel gözlemlerle sınavarak desteklemiştir. Bu süreçte Popper’ın öne sürdüğü bilimsel süreç ile birebir örtüşmektedir.

Sınırlandırma Ayracı Olarak “Yanlışlanabilirlik”

Popper mantıkçı pozitivistler tarafından kullanılan tümevarım yönteminin geçersizliğini beyan ederek sınırlandırma ayracı olan doğrulanabilirlik ilkesini bertaraf etmiş oluyordu. Böylelikle Popper için bilim olanla olmayanı ayırt edecek

³¹⁵ Bryan Magee, *Karl Popper’un Bilim Felsefesi ve Siyaset Kuramı*, s. 29.

³¹⁶ Magee, a.g.e, s. 41.

sınırlandırma ayracının ne olacağı bir problem olarak ortaya çıkmaktadır. Popper’a göre hemen hemen bütün bilgi kuramlarının temelinde tümevarım yöntemi bulunduğu için yeni bir sınırlandırma ayracının oluşturulması bilgi ve bilim adına büyük bir katkı sağlayacaktır. Bu nedenle sınırlandırma ayracı problemini felsefesi için çıkış noktası gören Popper için sınırlandırma ayracı kendi felsefesinin belkemiğini oluşturuyor diyebiliriz.³¹⁷ Popper, bilimin her zaman sınanabilirlik niteliğini göz önünde bulundurarak, sınırlandırma ayracı olarak doğrulanabilirlik yerine yanlışlanabilirlik ölçütünü öne sürmüştür. Bu anlamda bir kuram tündengelimsel bir biçimde sınanması yoluyla mantıksal olarak yanlışlanabildiği sürece bilimsel sayılacaktır.

Fakat burada bir nokta belirtilmelidir ki Popper kesinlikle mantıkçı pozitivistlerin problemlerini çözmeye yönelik doğrulanabilirlik yerine yanlışlanabilirlik ilkesini öne sürmemiştir. Hatta kendisi de çevre düşünürlerinin kendisini yanlış değerlendirdiğini bildirmektedir. Bu nedenle de 1933-1934 yılları arasında tümevarım ve sınırlandırma ayracına ilişkin kaleme aldığı makaleleri çevre düşünürlerine ulaştırarak bu duruma açıklık getirmek istemiştir.³¹⁸

Popper’un sınırlandırma ayracına ilişkin çözümü aslında mantıksal bir çözümlemenin ürünüdür. Önergeler mantığına göre beyaz kuğuların gözlemlenmesi sonucunda mantıkça bütün kuğular beyazdır tümel önermesi çıkarılamaz. Fakat siyah bir kuğunun gözlemlenmesi ile mantıkça bazı kuğular beyaz değildir önermesi çıkarılabilir. Bu anlamda denilebilir ki evrensel önergeler hiçbir zaman özel önergelerden türetilemez; ama onlarla çelişik olabilirler.³¹⁹

³¹⁷ David Miller, *Out of Error*, (Falsifiability: More Than a Convention), Ashgate Press, Usa 2006, s. 83.

³¹⁸ Popper, a.g.e, s. 354.

³¹⁹ Popper, a.g.e, s. 65.

Bu noktada Popper’a yöneltilen haklı eleştirilerden birisi de bir kuramın neden tek bir aykırı örnekle çürütüleceği savıdır. Duhem (1861-1916) ve Quine (1908-2000) tarafından yöneltilen bu eleştiriye göre, bir kuram, bütüncül öğelerden oluştuğu için bilim adamı kuramı değil; kuramlar öbeğini sınavabilir. Bu anlamda Popper’un öne sürmüş olduğu tek bir aykırı örneğin kuramı yanlışlaması da geçersiz olacaktır. Çünkü biz tek başına ayrı bir kuramı değil, bütün bir kuramlar dizgesini test ederiz ve bu yüzden hangi belirli ya da tekil bir kuramın yanlışlandığını asla bilemeyiz.³²⁰ Böylece Quine ve Duhem bu savlarıyla birlikte teorik bir önermeden çıkartılan tek bir gözlem önermesi ile bir kuramın ne yanlışlanabileceğini ne de doğrulanabileceğini belirtmişlerdir. Bunun yerine bir kuram ancak kendi içinde tutarlı olabilen önermeler topluluğunun oluşturduğu bütüncül doğrulama anlayışı ile doğrulanabilecektir.

Bu eleştirilerin haklılığı bir tarafa dursun Popper bir kuramı sadece mantık düzeyinde analiz ederek yanlışlanabilirliğin bilimsellik açısından daha rasyonel olacağını belirtmek istemiştir. Böylece Mantıksal olarak bir yasa kesinlikle doğrulanamaz; fakat kesinlikle yanlışlanabilecektir. Burada dikkat çekmek gerekir ki yanlışlanabilirlik kavramı Popper tarafından ilk kez öne sürülmüş değildir. Daha önce de hatırlanırsa Carnap tarafından ele alınan bu kavram şu örnekle kendini göstermekteydi: Doğrulanması istenen “anahtar demirden yapılmıştır” önermesi bir başka gözlem önermesi aracılığıyla doğrulanmaya çalışılmıştı. Ve bu noktada gözlem önermesinin beklenildiği gibi gerçekleşmemesi halinde öncül önermenin de yanlışlanabileceği belirtilmişti.³²¹ Carnap’ın bu anlamda Popper’a çok yaklaştığını hatta ilham verdiği dahi söylenebilir.

³²⁰ Kabadayı, a.g.e, s. 91.

³²¹ Carnap, *Philosophy and Logical Syntax*, ss. 12-13.

Fakat bu noktadan sonra Carnap daha ileri giderek yanlışlanabilirlik kavramını formülleştirmek yerine doğrulama kavramı üzerindeki ısrarı onu olasılık mantığına doğru sürüklemiştir. Bu olasılık mantığına göre kuram niteliğindeki bir önermeye bağlı olarak doğrulanan önermelerin yanında yanlışlanan önermelerin de ayrı bir önemi vardır. Diğer bir ifadeyle bu mantıkta doğrulanan önermelerin tespiti aynı zamanda yanlışlanan önermelerin de sonucunu vermektedir. Oysa buna karşın Popper için yanlışlanabilirlik ilkesi önermeler mantığı bağlamında değerlendirilmiştir. Böylece Popper için kuram niteliğindeki bir önermeye bağlı olarak diğer önermeler ya doğrulanır ya da yanlışlanır ikisinin bir arada bulunması mantıksal olarak çelişki yaratır. Demek ki Popper için bir kuram mantıksal anlamda ya doğrulacaktır ya da yanlışlanacaktır; üçüncü bir seçenek bulunmuyor.

Nitekim yukarıda da irdelendiği gibi doğrulanabilirlik kavramı önermeler mantığı bağlamında değerlendirildiği için bir takım eksikliklere işaret etmektedir. Oysa bu kavram olasılık mantığına göre gayet rasyonel bir şekilde işlevini yerine getirmektedir. O halde anlaşılıyor ki buradaki önemli husus ele alınan bir dizgenin hangi temel kavramlara göre değerlendirildiğinin bilinmesidir. Eğer ki doğrulanabilirlik kavramı ele alınıyorsa olasılık mantığı göz önünde bulundurulacak veya yanlışlanabilirlik kavramı ele alınıyorsa önermeler mantığı dikkate alınacaktır. Bu anlamda her iki düşünürün de (Carnap ve Popper'ın) kendi dizgeleri içerisinde haklarını teslim etmek gerekecektir.

Ayrıca burada belirtilmelidir ki Popper kuramın yanlışlanabilirliği ile kuramdan vazgeçilmesini farklı değerlendirmektedir. Bir kuram tek bir aykırı örnekle yanlışlanabilir. Fakat bu durum kuramdan vazgeçilmesini gerektirmez; çünkü Popper, aynı aykırı durumu tekrar deneyimlemenin zor olduğunu deyim

yerindeyse istisna olduğu bildirmektedir. Dolayısıyla kuramdan vazgeçmek için yanlışlanabilirliği önermeler mantığı³²² bağlamında değerlendirmek gereklidir. Böylece kuramla çelişen ve olguları açıklayabilen bir varsayımın öne sürülmesi durumunda kuram terk edilmelidir.³²³ Popper'ın öne sürdüğü bu sav gerçekten de bilim tarihinde görülmüş müdür? İşte bu noktada Popper'ı eleştiren düşünürlerden birisi de Imre Lakatos (1922-1974) olmuştur. Lakatos'a göre bilim tarihine bakıldığında zaman bir kuram, Popper'ın öne sürdüğü gibi aykırı bir örnek karşılaştığı zaman terk edilmemiştir. Aksine öncelikle karşılaşılan aykırı örneği açıklamak için yardımcı varsayımlar öne sürülmüştür; bu da çözüm getirmemişse aykırı örnek görmezden gelinmiştir. Lakatos'un bu iddiası haklı bir tespittir. Gerçekten de bilim tarihine bakıldığında zaman söz konusu durumu destekleyen birçok örnek sıralanabilir.

Diğer bir açıdan bakıldığında zaman da Popper'un iddia etmiş olduğu bütün kuramların yazgısının yanlışlanabilir olması savı da bilim tarihinde rahatlıkla görülebilir. Örneğin Aristoteles fiziği zamanında yanlışlanarak yerini Galile ve Newton bırakmıştır. Aynı şekilde Newton kuramı³²⁴ da tam doğrulanamayarak yerini Einstein kuramına bırakmıştır. Fakat bilinmelidir ki Einstein kuramı da sonul gerçek değildir. Hatta Einstein'ın kendisi de kuramının kusurlu olduğunu düşünerek ömrünün ikinci yarısının daha iyi bir kuram bulmaya çalışarak geçirmiştir.³²⁵ Bu örneklerden de çıkartılabilir ki Lakatos ve Popper'un kuramların yanlışlanabilirliği konusunda hem fikir oldukları; fakat bir kuramdan diğer bir kurama geçiş konusunda

³²²Önermeler mantığı, çeşitli önermeler arasında mantıksal ilişkilerin irdelenmesi olarak bilinir. Popper'un da doğrulama ilkesini eleyip yanlışlanabilirlik ilkesini öne sürebilmesinin temelinde bu düşünce yatmaktadır. Böylece teorik nitelikte olan tümel bir önermenin çelişigi tikel olumsuz önerme olacaktır. Ayrıntılı bilgi için bkz. A.Kadir Çüçen, Mantık, Asa Kitabevi, Bursa 1999, ss. 70-71.

³²³Popper, a.g.e, ss. 109-110.

³²⁴Newton kuramı şu an dünya boyutlarında halen geçerlidir; fakat belirli hız ve büyüklükte geçerliliğini koruyamamıştır. Popper'un burada kastettiği de bir kuramın tam olarak doğrulanamayacağı savıdır.

³²⁵Magee, *Karl Popper'un Bilim Felsefesi ve Siyaset Kuramı*, s. 27.

muhalif oldukları aşikârdır.

Popper, böylelikle söz konusu tarihsel örneklerle de istinaden insanlık tarihinin şaşmaz olgusu, şu ya da bu zamanda bilinenlerin çoğunun zamanla doğru olmadıklarının ortaya çıktığını vurgulamaya çalışmıştır. Nitekim bu açıdan değerlendirildiğinde bilim adamları tarafından öne sürülen kuramların sürekli doğrulanmaya veya haklı çıkarılmaya çalışmaları beyhude bir çabacı olarak kalacaktır. Çünkü tarihsel veriler bir yana dursun, tam doğrulama mantıkça olanaksızdır.

Ayrıca diğer taraftan Popper, mevcut herhangi bir kuramın yanlışlandığına üzülmememiz hatta sevinmemiz gerektiğini özellikle vurgular. Bunun nedeni ise yanlışlanmış bir kuram daima bizlere yeni bir keşif güdüsünü yüklediği için daima yeni bilgiler üretmemize olanak sağlayacaktır. Eğer ki aksini yaparsak yani mevcut kuramı sürekli doğrulamak için destekleyici veriler biriktirmeye kalkarsak bu ne bilgimizi arttırır ne de olasılığı arttırır.³²⁶ İşte mantıkçı pozitivistler bu hataya düştükleri için projelerini gerçekleştirmede sıkıntılar yaşamışlardır.

Böylelikle Popper’a göre bilgilerimiz varsayımlarla oluşturulacak; yanlışlanabilirlik ilkesi ile de geliştirilecektir.³²⁷ Kuramların yanlışlanabilirliği bağlamında bilginin genişlediğini gösteren birçok örnek sıralayabiliriz. Bunlardan biri olan ve bilim tarihinde çeşitli spekülasyonlara neden olan ‘eter’ kavramı örnek gösterilebilir. Bilindiği gibi 19. yüzyılın başlarına değin “eter” adında bir varlığın doğada olduğu varsayılıyordu; üstelik bu kavrama dayanılarak bazı kuramlar dahi oluşturulmuştu. 19. yüzyılın başlarında Michelson-Moore deneyi ile eter’in olmadığı bilimsel olarak tespit edilmişti. İşte bu yanlışlama fikri, Einstein’ın yeni bir kuram

³²⁶ Magee, a.g.e, s. 23.

³²⁷ Miller, a.g.e, s. 86.

geliştirmesine neden olmuştur.³²⁸ İşte bu durum da yanlışlanabilirlik ilkesine dayanarak bilgilerimizin nasıl geliştiğine dair bir örnek teşkil eder.

Popper'un mantıkçı pozitivistlere yönelttiği önemli eleştirilerden diğeri de metafiziğe karşı takınılan tutumlarıdır. Daha öncede belirtildiği gibi çevre düşünürleri için metafiziksel önermeler doğrulanamadıkları için anlamsız olarak kabul ediliyorlardı. Oysa Popper için metafiziksel önermeler anlamsız olmadıkları gibi hatta bilimin gelişmesine dahi katkı sağlamıştır denilebilir.³²⁹ Popper, bu iddiasını doğrulamak için yine bilim tarihinde Kopernik Devrimi olarak anılan güneş merkezli kuramın oluşturulmasını örnek gösterir. Popper burada Kopernik sisteminin oluşturulma esnasında metafiziksel öğelerden yararlanılarak bilimsel bir kuramın oluşturulduğuna dikkat çekmektedir. Bilindiği gibi Yeni Plâtoncu felsefeden esinlenen görüşe göre güneş kutsal bir varlık olduğu için her şeyin merkezinde bulunmalıdır. İşte bu fikirden ilham alarak güneş merkezli sistemin kurucusu kabul edilen, Kopernik aynı zamanda yeni bir kuramın öncüsü olma unvanını da elde etmiştir.³³⁰

Popper'un metafiziğe dayalı olup sonradan bilim sahnesine çıkmış olan iddiasını felsefe tarihinde de rahatlıkla görebiliriz, örneğin bundan yaklaşık 2000 yıl önce evrenin ana madde'sinin (arkhe) atomlar olduğu öne süren Demokritos'un bu savı günümüz dünyasında doğrulanmıştır. Demek ki bir zamanlar sınanamaz dolayısıyla da metafizik olan bir fikir koşulların değişmesiyle sınanabilir dolayısıyla da bilimsel hale gelebilir. Bu nedenle de Popper metafizik önermeleri anlamsız değil

³²⁸Popper, a.g.e, s. 106.

³²⁹Popper, a.g.e, s. 62.

³³⁰Karl Popper, "The Demarcation Between Science and Metaphysics," *The Philosophy of Rudolf Carnap*, Edit: Paul Arthur Schlipp, The Library of Living Philosopher. Inc, Usa 1997, S. 187.

de sadece şu an itibariyle sınanamaz olduklarını belirtir.³³¹

Ayrıca Popper, döneminde başat duruma gelmiş sosyal bilimlerdeki Psikanalitik kuramı, Marksist kuramı ve Adler'in kişilik kuramının hiçbir şekilde doğrulanabilirlik ilkesiyle bağdaştırıl ayamayacağını belirtmiştir. Böylelikle bu kuramların metafiziksel önermelerden nasıl ayırt edilebileceğini problematik olarak görerek mantıkçı pozitivistlere diğer bir açıdan saldırmıştır. Özellikle Freud'un kuramından bahseden Popper, Freud'un Ego, Süper Ego ve İd kavramlarının bilimsel olduğu savının Homeros'un Olympos Tanrılarına ilişkin öykülerinin bilimsellik savından daha geçerli bir sav olmadığını belirtir.³³² Bu durumda bilimsel sayılan bu kuram mantıkçı pozitivistlere göre doğrulanamadığı için anlamsız kabul edilerek metafizik sayılacaktır. Fakat zamanla görülmüştür ki bu kuram (psikanalitik kuram) sınanabilir özelliğine sahip oldu gibi kimi olguları da açıklayabilmiştir. Böylelikle Popper, kendi yönteminin açıklayıcılığı bakımından mantıkçı pozitivistlerden üstün olduğunu bir kez daha vurgulamaktadır.

Popper ile mantıkçı pozitivistlerin metafizik karşısındaki tutumlarını tam olarak yansıtabilmek için şu örnek açıklayıcı olacaktır: "Ussal olan gerçektir; gerçek olan ise ussaldır" önermesi mantıkçı pozitivistler için sentaks kuralları bakımından anlamlı fakat semantik açıdan bir işari anlamı olmadığı için boş bir ses olarak kabul edilecektir. Oysa Popper için bu önerme anlamlı bir önerme olduğu gibi doğru da olabileceği; fakat yanlışlanabilmesi için herhangi bir yol bulunmadığından bilimsel bir önerme olmadığını ifade ederdi.

Netice itibariyle Popper'un çevre düşünürlerine yönelttiği eleştiriler ve akabinde öne sürülen çözümler, mantıkçı pozitivistlerin yanıtlamaya çalıştığı

³³¹ Popper, "The Demarcation Between Science and Metaphysics, s. 187.

³³² Magee, a.g.e, s. 42.

sorunları temele alması bakımından pozitivist geleneği sürdürmeye devam etmiştir. Popper, bilimsellik ölçütüne ve bilimsel yönteme ilişkin sorunlara getirdiği çözümlerden dolayı kendisini mantıkçı pozitivistlerden ayrı tutsa da, pozitivist bilim geleneğinin rasyonel, nesnel ve objektiflik anlayışını vurgulaması, metafizik ve toplumsal öğelerden yalıtılmış bir bilim tasarımı ortaya koymasından dolayı bir bakıma bu geleneği sürdürmüştür denilebilir.

SONUÇ

Pozitivist felsefede doğrulama kavramının yeri başlıklı tez çalışmasında şu veriler elde edilmiştir:

Yapılan analizler doğrultusunda çalışmamızın birinci bölümünde işleyişi bakımından iki tür doğrulama anlayışının olduğu ortaya çıkmıştır. Hem filozoflar hem de bilim adamları tarafından sıklıkla kullanılan bu doğrulama anlayışlarından biri olgusal doğrulama diğeri ise biçimsel doğrulama anlayışıdır. Bunlardan ziyade ele alınan felsefi doğrulama ve dilsel doğrulama türlerinin her ikisinin de biçimsel doğrulama anlayışının varyantları olduğu kabul edilmelidir. Çünkü söz konusu doğrulama anlayışlarının her ikisi de tutarlılık ölçütüne göre yapılır. Bu anlayışa göre kavramlara veya terimlere yüklenen anlamlar doğrultusunda ve çelişmezlik ilkesi bağlamında mantıksal çıkarımlar yapılır. İşte bu özellikleri taşıyan felsefi ve dilsel doğrulama türlerini de biçimsel doğrulama başlığı altında değerlendirmenin mümkün olduğu ortaya çıkmıştır.

Ortaya çıkan diğeri önemli bir husus ise, özellikle rasyonalist filozofların neden biçimsel doğrulama anlayışını tercih ettikleri sorunsalıydı. Buna göre olgusal içeriğinden soyutlanmış kavramlar veya kavramlar arası ilişkiler ancak bu doğrulama anlayışında kendini geçerli kılmaktadır. Böylelikle metafiziğe ait olan öğeler de olgusal bağlamdan bağımsız olduğu için, bu doğrulama türü aracılığıyla temellendirilmesi daha uygun görülmüştür. Diğeri önemli doğrulama türü olan olgusal doğrulama ise daha çok olgusal önermeler aracılığıyla gerçekleştirildiği için doğruluk değeri deneyim ya da gözlem yoluyla saptanabilen, bize dış dünya hakkında bir şeyler söyleyen önermeleri çağrıştırmaktaydı. Buradan da tespit edilmiştir ki olgusal doğrulama ancak bir zaman ve mekân koordinatında

gerçekleştirilebilecek doğrulama türleridir. Bu nedenle de olgusal doğrulama anlayışında ele alınacak doğruluk ölçütü de nesnesine uygunluktur.

Doğrulamanın tarihsel gelişimi başlıklı bölümde filozoflar tarafından ele alınan doğrulama işlemleri yukarıdaki görüşlere istinaden iki ayrı çizgide devam etmiştir. Bir tarafta rasyonalist çizgide bulunan filozoflar biçimsel doğrulama anlayışından yola çıkarak savlarını kanıtlamaya çalışmışlar; diğer tarafta ise ampirist bir çizgide yola çıkan filozoflar da olgusal doğrulama anlayışına dayanarak bir dizge oluşturmuşlardı. Ayrıca belirtmelidir ki düşünürlerin bu tür doğrulama anlayışlarından herhangi birini seçmeleri keyfî değil de bir tür sistem oluşturma gereğinden kaynaklanmıştır. Bu tutumun temelinde yatan ayrım ise ontolojik kökenlidir. Eğer ki gerçeklik olarak dış dünya kabul edilip olgular da bilginin öğeleri kabul edilirse şüphesiz bu türden bir önermenin doğrulama işlemi olgusal doğrulama bağlamında yapılacaktır. Diğer taraftan gerçeklik olarak duyuları aşan varlıklar yani metafiziksel öğeler kabul edilirse bu durumda bilgi veren önermeler biçimsel doğrulama bağlamında değerlendirilecektir. Neticede filozofların doğrulama anlayışlarının farklılık göstermesindeki temel neden, ontolojik bakış açısının farklılık göstermesidir.

Tezimizin hipotezine ilişkin asıl bulgulara pozitivist felsefenin ele alındığı üçüncü ve dördüncü bölümlerde rastlanılmıştır. Üçüncü bölümde ele alınan klasik pozitivizm incelemesinde Comte, doğrulama kavramını doğrudan dile getirmemiş olsa da, bilimsel bilginin zorunlu araçları olarak deney ve gözleme işaret ederek olgusal doğrulama işleminin önemi vurgulamıştır.

Comte'un bu tespiti daha önce belirtildiği gibi tarihsel analizler sonucunda ortaya çıkan bir bulguydu. Kendisinin de ifade ettiği gibi insanlığın içinde geçmiş

olduğu bazı zihinsel evreler olmuştur. Bunlar teolojik, metafizik ve pozitif evre olarak sınıflandırılmıştı. Buna göre de her evrenin kendi iç dinamiklerine yönelik problem çözme yöntemleri olacaktır. Son evre olarak görülen pozitif evrede artık bir olay, teolojik ve metafizik açıklamalarla değil de gözlemlenebilen diğer bir olay veya olguyla açıklanacaktır. Çünkü bu evrenin paradigma anlayışında olgu ve olaylar arasında zaruri ve değişmez ilkeler vardır. Bilindiği üzere olgular arasındaki sabit ilişkiler de deney ve gözlem ile ifade edilir. Deney ve gözlem ile ifade edilen önermelerin başlıca özelliği de doğrulanabilir niteliğe sahip olması, Comte felsefesinde olgusal doğrulama anlayışını zorunlu bir şekilde ortaya çıkarmıştır. Bu görüşlere istinaden Comte, bizlere doğrulama kavramının pozitif felsefe için ayırt edici bir özellik olduğunu belirtmeye çalışmıştır.

‘Doğrulama’ kavramının bir dizge içerisinde sunularak bir takım problemlere çözüm getirme çalışmalarını asıl mantıkçı pozitivistler üstlenmiştir. Dördüncü bölümde özellikle üzerinde durulan bu konuda doğrulama kavramı, çevre düşünürlerinin (mantıkçı pozitivistlerin) en özgün yönünü gösterdiği gibi bu düşünürleri diğer akımlar veya düşüncelerden de belirgin bir şekilde ayırmıştır.

İlk olarak Waismann tarafından öne sürülen bu kavram daha sonra Schlick ve Carnap tarafından daha da geliştirilerek formüle edilmeye çalışılmıştır. Fakat doğrulama kavramı çevre üyelerinin bütün çabalarına rağmen tam olarak formüle edilememiştir. Bu nedenle doğrulama kavramının yeterli görülmediği yerlerde bazı değişikliklere gidilmiştir. Bu değişiklikler özünde doğrulama kavramını revize etmeye yönelik çalışmalardı. Fakat haklı olarak sorulabilir ki doğrulama kavramında değişiklik yapmak yerine neden bu kavramdan vazgeçilme teşebbüsleri yapılmadı? Bu sorunun cevabı bir bakıma tezimizin hipotezini de geçerli kılmaktaydı. Çünkü

doğrulama kavramı üzerine kendisini tesis etmiş bir düşünce akımının bu kavramı bir şekilde formüle etmesi gerekiyordu. Bu nedenledir ki bu kavramdan vazgeçmek yerine sürekli değişiklikler yaparak kavramı formüle etmek mantıkçı pozitivistlerin başlıca işi olmuştur. Oysa ne yazık ki bu proje tam olarak gerçekleşmediği gibi bir takım problemleri de beraberinde getirmişti.

Bu anlamda pozitivist bilim geleneğine birçok eleştiri yöneltilmiştir. Bu eleştirilerden en sarsıcı olanı Popper'un eleştirileriydi. Çevre içindeki bu uyuşmazlıkları fark eden Popper, eleştirilerini doğrudan 'doğrulama' kavramına yönelterek bu kavramın yerine yanlışlanabilirlik ilkesinin öne sürmüştü, böylelikle de mantıkçı pozitivistlere ilk ağır darbeyi indirmiş oluyordu. Fakat Popper'un bu eleştirisi sarsıcı olmakla birlikte bir takım karşı sav eleştirilerini de beraberinde getirmiştir. İlerleyen süreçlerde Popper'un yanlışlanabilirlik ilkesinin yetersizliğine vurgu yapan Quine, pozitivist geleneğin devamına yönelik doğrulama ilkesini farklı bir açıdan tekrar alarak formüle etmeye çalışmıştır. Buna göre doğrulama bir anlamda tecrübeyle doğrulama değil, çok sayıda başka önermenin doğru olduğu kabulüne dayanan doğrulama olarak öne sürülmüştür. Bu çalışmalar, pozitivist geleneğin ne kadar da çeşitli eleştirilere uğramış olsa da günümüzde bilim tasarımı olarak hâkimiyetini koruduğunun delili olmuştur.

Netice itibariyle bu söylemler bizlere bir kez daha göstermiştir ki doğrulama kavramı mantıkçı pozitivistler için en karakteristik kavram olarak ele alınmıştır. Nasıl ki doğrulama kavramı, bir düşünce akımının ortaya çıkmasında kilit rol oynamışsa da aynı şekilde bir akımın çöküşüne de yol açmıştır.

Doğrulama ilkesi dönem itibariyle çevrenin karşı karşıya kaldığı şu üç

problemi çözmek için öne sürülmüştü:

- 1- Bilim olan ile olmayanı ayırt edecek sınırlandırma aracı ne olmalıdır?
- 2- Anlamalı önermelerin ölçütü ne olmalıdır?
- 3- Metafiziği elemek için ne tür bir araç gereklidir?

Çevre düşünürlerine için bahsedilen problemler dönemin başat sorunları olarak ortaya çıkmıştı. Bu problemleri aydınlığa kavuşturacak kavram veya ilke de doğrulamaydı. Diğer bir ifadeyle söz konusu problemler doğrulanabilirlik ilkesi aracılığıyla bertaraf edilmiştir.

Daha önce de bahsedildiği gibi bilim olan ile olmayanı ayırt etmek sorunu klasik pozitifler için de bir sorun teşkil ediyordu. Fakat teorik fizikle birlikte gelen aşırı kuramsallaşmalar teori niteliğindeki önermelerin dış dünya ile bağlantısını koparmıştı. Dolayısıyla da bu tür önermeleri metafiziğe düşmeden kurtarmak gerekiyordu. Bu noktada özellikle çevrenin seçkin üyelerinden olan Carnap'ın çalışmaları takdir edilecek niteliktedir. Carnap teori niteliğindeki önermeleri doğrulamak için doğrudan doğrulamanın yanından bir de dolaylı doğrulama işlemi öne sürmüştü. Bu işlemleri gerçekleştirmek için de mantıksal sentaks kurallarını (M ve F kurallarını) geliştirerek tümel önermelerden protokol önermelere doğru bir işlem silsilesi betimlemiştir. Fakat zamanla tam doğrulama işleminin formüle edilemeyeceğini anlayan Carnap ve diğer çevre üyeleri doğrulanabilirlik ilkesini gevşeterek onaylama veya pekiştirilebilirlik kavramlarını öne sürmek zorunda kalmışlardı.

Carnap'ın bu çalışmalarıyla birlikte esas dikkat çekilmesi gereken husus, çevre adına asıl radikal görüşlerin çalışmanın dolaylı doğrulama kısmında ortaya çıkmasıydı. Çünkü doğrudan doğrulanabilen önermeler önceden beri deney ve

gözlem aracılığıyla gerçekleştirilebiliyordu. Buna karşın dolaylı yoldan doğrulanabilecek önermeler için yeni yöntem ve teknikler gerekiyordu. Bunun çözümü de özellikle Carnap tarafından sentaks kuralları bağlamında dil ve mantık araçları kullanılarak yapılmaya çalışılmıştır. Ayrıca dikkat edilmelidir ki Comte çizgisindeki klasik pozitivist akım sadece olgusal doğrulama türünü ele alarak işlem yapmasına rağmen mantıkçı pozitivistler hem olgusal hem de biçimsel doğrulama anlayışlarını harmanlayarak sistemlerini teşkil etmeye çalışmışlardır. Özellikle dolaylı doğrulama yöntemi üzerinde duran çevre düşünürleri dil ve mantık kurallarını göz önünde bulundurarak, bu kuralları biçimsel doğrulama anlayışına uyarlamaya çalışmışlardır.

Diğer taraftan yukarıdaki tümcelere de istinaden mantıkçı pozitivistlerin bilim ve felsefe literatürüne özgün olarak kazandırmadıkları bir şey keşfedilmiştir ki o da yeni bir dil ve mantık kurallarıydı. Gerek çevre düşünürleri olsun gerekse Carnap olsun burada yeni bir dil ve mantık kuralları oluşturmamışlardır. Özellikle Frege, Russell ve Whitehead gibi düşünürlerin çalışmalarını ithal ederek kendi dizgelerinde kullanmışlardır.

Doğrulanabilirlik ilkesinin çevre için diğer bir önemli özelliği ise anlamlı önermeleri anlamsız olanlardan ayırt edici nitelikte olmasıydı. Daha açık bir ifadeyle çevre düşünürleri için bir önermenin doğrulanabilir yönteminin gösterilmesi o önermenin anlamlı olması ile eşanlamlıydı. Bu anlamda yapılan analizler sonucunda bir önermenin anlamlılığının ölçütleri olarak sentaks ve semantik kuralları öne sürülmüştü. Böylece bu kurallara uyan analitik ve sentetik önermelerin anlamlı olduğu bunun dışındaki metafiziksel veya teolojik içerikli önermelerin ise anlamsızlığı ilan edilmiştir.

Fakat dikkat edilmedir ki çalışmamızda da özellikle belirtildi “bir önermenin

anlamalı olması gerektiği” fikri ilk etapta Wittgeinstein düşüncesinden etkilenilerek yapılan bir atılımdı. Dolayısıyla bu fikirleri Çevre düşünürlerine mal etmek yanlış bir değerlendirme olacaktır.

Çevrenin düşünürlerinin hem fikir olduğu tutumlardan birisi de bütün metafiziksel öğelere karşı olmalarıydı. Fakat yapılan tarihsel analizler ışığında görüldü ki bu tutum özü itibariyle radikal değildi. Carnap’ın kendisinin de belirttiği gibi sistemli bir şekilde metafiziğe karşı çıkma Hume’dan beri gelmekteydi. Bununla birlikte metafiziğe karşı çıkmanın yanın da bir de metafiziksel önermelerin diğer önermelerden nasıl ayırt edilebileceği problemi çevre düşünürlerini huzursuz etmiştir. Bu noktada doğrulanabilirlik ilkesini öne süren çevre düşünürleri benzeri türden problemleri aşmaya çalışmışlardı. Böylelikle bir önermenin doğrulama yönteminin gösterilmesi o önermenin anlamalı olabileceğinin yeterli koşuluydu. Eğer ki bu durum sağlanamıyorsa önerme anlamsız olduğu gibi metafiziksel de sayılmıştır.

Neticede bu ilkeyle (Doğrulanabilirlik) birlikte metafiziksel öğelerin bilim dışına atılmasını sağlayan çevre düşünürleri deyim yerindeyse doğrulanabilirlik ilkesini öne sürmekle bir taşla üç kuşu vurmuşlardı. Bu ilke hem bilim olanla olmayanı ayırt etmiş, hem anlamalı önermeleri belirlemiş, hem de metafiziksel öğeleri bertaraf etmiştir.

Ayrıca daha da önemlisi doğrulama kavramının pozitivist felsefeye (özellikle mantıkçı pozitivistlere) ait özgün bir kavram olduğu tespit edilmiştir. Çünkü çevre düşünürlerinin düşünsel faaliyetlerine bakıldığında zaman, gerek dil ve mantık çalışmaları olsun gerekse metafiziğe karşı takınılan tutum olsun her iki düşünsel faaliyette deyim yerindeyse ithal edilmiş çalışmalardı. Buna karşın doğrulama

kavramının öne sürülmesi ve formülleştirme çabaları, mantıkçı pozitivistlere özgü bir çalışmadır.

Böylece rahatlıkla savunulabilir ki tezimizin hipotezi olan “pozitivist felsefenin oluşumunda doğrulama kavramının karakteristik bir öneme sahip olduğu” iddiası araştırmamız sınırları dâhilinde geçerlilik kazanmıştır.

KAYNAKÇA

Aristoteles, *Metafizik*, Çev: Ahmet Arslan, Sosyal Yayınları, İstanbul 1996.

Aristoteles, *İkinci Çözümlemeler*, Çev: Ali Houshiary, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005.

Ajdukiewicz, Kazimierz, *Felsefeye Giriş*, Çev: Ahmet Cevizci, Sentez Yayım, İstanbul 2007.

Akarsu, Bedia, *Felsefe Terimler Sözlüğü*, İnkılâp Kitabevi Yayınları, İstanbul 1998,

Arslan, Ahmet, *İlkçağ Felsefe Tarihi 2*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006.

Arslan, Ahmet, *İlkçağ Felsefe Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007.

Aslan, Hasan, “Doğrulanabilirlik İlkesi”, *Felsefe Ansiklopedisi*, Cilt-4, Ed: Ahmet Cevizci, Ebabil Yayınları, Ankara 2006.

Aster, Ernst Von, *İlkçağ ve Ortaçağ Felsefe Tarihi*, İm Yayın Tasarım, İstanbul 1997.

Augustinus, *İtirafılar*, Çev: Dominik Pamir, Kaktüs Yayınları, İstanbul 1999.

Ayer, A. J. *Dil. Doğruluk ve Mantık*, Çev: Vehbi Hacıkadıroğlu, Metis Yayınları, İstanbul 1998.

Aydın, Mehmet, *Din Felsefesi*, İzmir İlahiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 2002.

Bolay, Süleyman Hayri, *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*, Nobel Yayınları, Ankara 2009.

Barker, Stephen F., *Matematik Felsefesi*, (Çev: Yücel Dursun), İmge Kitabevi, Ankara 2003.

Bayar, Işıl, “Viyana Çevresi’nin Bilim Tasarımı”, *Kaygı Dergisi*, sayı.8, Bursa 2007.

- Bozkurt, Nejat, *Bilim Tarihi ve Felsefesi*, Sarmal Yayınevi, İstanbul 2003.
- Bochenski, J. M, *Felsefece Düşünmenin Yolları*, Çev: Kurtuluş Dinçer, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1996.
- Bravo, Hamdi, SDÜ, *Sosyal Bilimler Dergisi*, “Augustinus’un Varlık ve Bilgi Görüşleri”, sayı, 15, Mayıs 2007.
- Carnap, Rudolf, *Philosophy and Logical Syntax*, Thoemmes Press, Bristol 1996.
- Carnap, Rudolf, *The Unity of Science*, Thoemmes Press, England 1995.
- Carnap, Rudolf, *Meaning and Necessity*, The University of Chicago Press, Chicago 1967.
- Carnap, Rudolf, *The Logical Structure of The World*, The University of California Press, California 1969.
- Carnap, Rudolf, “Philosophical Problems”, *The Philosophy of Rudolf Carnap*, Edit. Paul Arthur Schilpp The Library of Living Philosophers. Inc, Usa 1997.
- Cevizci, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul 2002.
- Cevizci, Ahmet, *Ortaçağ Felsefesi Tarihi*, Asa Kitabevi, Bursa 1999.
- Chapman, Siobhan, *Language and Empiricism*, (After The Vienna Circle) Palgrave Macmillan Press, New York 2008.
- Copleston, *Felsefe Tarihi, Berkeley&Hume*, İdea Yayınları, Çev: Aziz Yardımlı, İstanbul 1998.
- Comte, Auguste, *Pozitif Felsefe Kursları*, Çev: Erkan Ataçay, Sosyal Yayınlar, İstanbul 2001.
- Çüçen, A.Kadir, *Mantık*, Asa Kitabevi, Bursa 1999.
- Çüçen, Kadir, *Bilgi Felsefesi*, Asa Kitabevi, Bursa 2001.
- Çüçen, A.Kadir, *Felsefeye Giriş*, Asa Kitabevi, Bursa 2003.

Çüçen, Kadir, *Klasik Mantık*, Asa Kitabevi, Bursa 2004.

Çotuksöken, Betül, *Ortaçağ Yazıları*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1993.

Duralı, Teoman, *Aristoteles'te Bilim ve Canlılar Sorunu*, Çantay Kitabevi, İstanbul 1995.

Descartes, *Felsefenin İlkeleri*, Çev: Mesut Akın, Say Yayınları, İstanbul 2002.

Descartes, *Aklın Yönetimi İçin Kurallar*, Çev: Müntekim Ökmen, Sosyal Yayınlar İstanbul 1999.

Descartes, *Metot Üzerine Konuşma*, Çev: K. Sahir Sel, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1994.

Engel, Pascal, *Truth*, McGill-Queen's University Press, Montreal 2002.

Frank, Philipp, *Doğa Bilimlerinde Pozitivizm*, Çev: Yılmaz Öner, Metis Yayınları, İstanbul 1985.

Gilson, Etienne, *Ortaçağda Felsefe*, Çev: Ayşe Meral, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2007.

Grünberg, Teo, *Epistemik Mantık Üzerine Bir Araştırma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007.

Grünberg, Teo, "Neopozitivizmin Eleştirisi", *Bilim Kavramı Sempozyumu*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 1985.

Güçlü, Abdülbaki & Erkan Uzun, *Felsefe Sözlüğü*, Bilim Sanat Yayınları, Ankara 2008.

Gökberk, Macit, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2002.

Guthrie, W.K.C, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, Çev: Ahmet Cevizci, Gündoğan Yayınları, İstanbul 1975.

Hançerlioğlu, Orhan, *Felsefe Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993.

- Harman, P., *Metaphysics and Natural Philosophy*, Brighton/Sussex: Harvester Press, 1982.
- Hempel, Carl, *Philosophy of Natural Science*, Prentice- hall Inc, New Jersey, 1966.
- Hızır, Nusret, *Felsefe Yazıları* (Viyana Çevresi), Çağdaş Yayınlar, İstanbul 2007.
- Hızır, Nusret, *Bilimin Işığında Felsefe*, Adam Yayınları, İstanbul 1985.
- Hume, David, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, Çev: Aziz Yardımlı, İdea Yayınları, İstanbul 1997.
- Kranz, Walther, *Antik Felsefe*, Çev: Suad. Y. Baydur, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1994.
- Korlaelçi, Murtaza, *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi*, İnsan Yayınları, İstanbul 1986.
- Koyré, Alexandre, *Yeniçağ Biliminin Doğuşu*, İstanbul 1989.
- Koyre, Alexander, *Bilim ve Devrim: Newton*, Çev. Nur Küçük, Salyangoz Yayınları, İstanbul 2006.
- Krauth, L, *The Philosophy of Rudolf Carnap*, P.A schlipp(ed), London: Cambridge University Press, Cambridge 1987.
- Losee, John, *Bilim Felsefesine Tarihsel Bir Giriş*, Çev: Elif Böke, Dost Kitabevi, Ankara 2008.
- Magee,Bryan, “Ayer’le Söyleşi”, *Yeni Düşün Adamları*, Çev: Mete Tunçay, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004.
- Magee, Bryan, *Karl Popper’un Bilim Felsefesi ve Siyaset Kuramı*, Çev: Mete Tunçay, Remzi Kitabevi, İstanbul 1992.
- Narski, İ.S, *Bilim ve Düşünce*, “Pozitivizmin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi”, Bilim ve Düşünce Kitap Dizisi -3, Mayıs 2006.
- Özcan, Zeki, *Augustinus’ta Tanrı ve Yaratma*, Alfa Yayınları, İstanbul 1999.

Platon, *Devlet*, Çev: Sabahattin Eyüpoğlu & M. Ali Cimcoz, Remzi Kitabevi, İstanbul 1995.

Platon, *Sofist, Diyaloglar 2*, Çev: Ömer Naci Soykan, Remzi Kitabevi, İstanbul 1999.

Platon, *Theaitetos, Diyaloglar-2*, Çev: Macit Gökberk, Remzi Kitabevi, İstanbul 1999.

Popper, Karl, *Bilimsel Araştırmanın Mantığı*, Çev: İbrahim Turan, İlknur Aka, Yky, İstanbul 2010.

Popper, Karl, “Who Killed Logical Positivism”, *Unended Quest*, Routledge Press, London 1992.

Russell, Bertrant, *Dünya Görüşüm*, Çev: Cenap Yılmaz, Bilgi Yayınevi, Ankara 1970.

Ross, David, *Aristotle*, Routledge Press, New York 1996.

Rossi, Jean-Gerard, *Analitik Felsefe*, Çev: Atakan Altınörs, Say Yayınları, İstanbul 2008.

Stumpf, Samuel Enoch, *Philosophy, History/Problems*, Mcgraw-Hill. Inc, New York 1994.

Şaylan, Gencay *Postmodernizm*, (Bilim Kuramı ve Postmodernizm), İmge Kitabevi, Ankara 2009.

Tekeli, S. vd., *Bilim Tarihine Giriş*, Nobel Yayınları, Ankara 2010.

Tepe, Harun *Platondan Habermas’a Felsefede Doğruluk ya da Hakikat*, Ark Yayınevi Ankara 1995.

Tepe, Harun, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, “Viyanalı Çevresi Filozoflarında Doğrulama veya Onaylama”, cilt:16, sayı:2, Ankara

Tepe, Harun, *Ontolojik Yaklaşım Açısından R. Carnap ve N. Hartmann’da Bilgi ve*

Doğruluk Sorunu, Hacettepe Üniversitesi (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1990.

Timuçin, Afşar, *Felsefe Sözlüğü*, Bulut Yayınları, İstanbul 1998.

Timuçin, Afşar, *Descartes*, Kitaş Yayınları, İstanbul 1972.

Topdemir, H. Gazi, *Felsefe*, Pegem Yayınları, Ankara 2008.

Topdemir, H. Gazi, “Platon’da Bilgi Kaynağı Olarak Görme”, *Felsefe Dünyası*, sayı 46, Ankara, 2007/2.

Topdemir, Hüseyin Gazi, “Francis Bacon’un Bilim Anlayışı”, *Felsefe Dünyası*, sayı 30, Ankara 1999.

Topdemir H.Gazi & Unat, Yavuz, *Bilim Tarihi*, Pegem Akademi, Ankara 2009.

Turgut, İhsan, *Platon’un Son Dönem Felsefesinde Bilgi Sorunu*, Bilgehan Matbaası, İzmir 1992.

Ural, Şafak, *Pozitivist Felsefe*, Say Yayınları, İstanbul 2006.

Ural, Şafak, *Pozitif Bilimde Basitlik İlkesi’nin Belirlenmesi Yolunda Bir Deneme*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1981.

Vorlander, Karl, *Felsefe Tarihi*, Çev: Mehmet İzzet & Orhan Saadettin, İz Yayıncılık, İstanbul 2004.

Yıldırım, Cemal, *Bilim Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2009.

Yıldırım, Cemal, *Bilimsel Düşünme Yöntemi*, İmge Kitabevi, Ankara 2008.

Yıldırım, Cemal, *Matematiksel Düşünme*, Remzi Kitabevi İstanbul 2004.

Yıldırım, Cemal, *Bilim Felsefesi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2008.

Weber, Alfred *Felsefe Tarihi*, Çev: H. Vehbi Eralp, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1998.

Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus*, Çev: Oruç Aruoba, Metis Yayınları, İstanbul 2006.

ÖZET

Pozitivist geleneğin etkisiyle 20. yüzyılın büyük başarılarından birisi de bilimsel bilginin pratik alana uyarlanması sonucunda teknolojik alanda büyük gelişmelerin elde edilmesidir. Bu gelişmelerin bir sonucu olarak günümüze bilgi çağı adı verilmiştir ve bu adlandırmada pozitivist felsefe geleneğinin katkısı büyüktür. Bu anlamda pozitivist felsefenin incelenmesi de bir açıdan günümüzdeki teknolojik gelişmelerin teorik niteliğini gözler önüne serecektir. *“Pozitivist Felsefede Doğrulama Kavramının Yeri”* başlıklı bu tezin amacı pozitivist felsefede doğrulama kavramının ne derecede önem taşıdığını aydınlatmaktır. Bu amacın tam olarak ortaya konulması için çalışmamız bir giriş, dört bölüm ve bir sonuç olarak belirlenmiştir.

Kavramsal çerçeve başlığı altında ele alınan birinci bölümde kavram kargaşalığını önlemek için doğrulama kavramı ile doğrudan ilintili olan doğru ve doğruluk kavramları etimolojik anlamda incelenecektir.

Doğrulamanın tarihsel arka planı bölümünde belli başlı filozofların doğrulama kavramını nasıl ele aldıkları ve sistemlerinde nasıl işledikleri detaylı bir şekilde analiz edilecektir.

Üçüncü bölümde özellikle klasik pozitivistin kurucusu olarak kabul edilen Auguste Comte’un görüşleri merkeze alınarak bilim olan ile olmayanı ayırt etmek için yapılan tarihsel analizler sonucunda ortaya konan bilim tasarımı incelenecektir.

Dördüncü bölümde mantıkçı pozitivistler’in seçkin üyelerinden olan Rudolf Carnap’ın görüşleri doğrultusunda ‘doğrulama’ kavramı sorgulayıcı bir şekilde irdelenerek, sistem açısından önemi saptanacaktır.

Sonuç kısmında ise bütün bu bulgulara istinaden öne sürülen tezin hipotezi karşılaştırmalı olarak sınanacaktır.

ABSTRACT

One of the greatest achievements of the 20th century by the influence of the positivist tradition is the attainment of great developments in the field of technology as a result of the practicing of the scientific knowledge. As a result of these developments, nowadays is called as information age and in this naming the positivist philosophy has a great contribution. In this sense, the examination of the positivist philosophy will demonstrate the theoretical nature of today's technological developments. The purpose of this thesis entitled as "*The Place of the Concept of the Verification in Positivist Philosophy*" is to demonstrate to what extent the concept of verification in the positivist philosophy is important. To evaluate exactly this purpose, our study is designated as one introduction, four chapters and one conclusion.

To prevent conceptual confusion, in the first chapter dealing with the title of conceptual framework, the etymological sense of the concepts of true and truth which are directly related to the concept of verification will be examined.

In the chapter of the historical background of the verification, how major philosophers take and evaluate the concept of the verification in their systems will be analyzed in detail.

In the third chapter, the idea of science put forward as a result of the historical analysis of the distinction between science and non-science that based on the opinions of Auguste Comte accepted as the founder of the classic positivism will be examined.

In the fourth chapter, the concept of the verification will be discussed at the direction of the Rudolf Carnap who is the exclusive membership of the logical positivism and the importance of it in the system will be determined.

At the conclusion, based on these findings the hypothesis asserted will be checked in comparison.